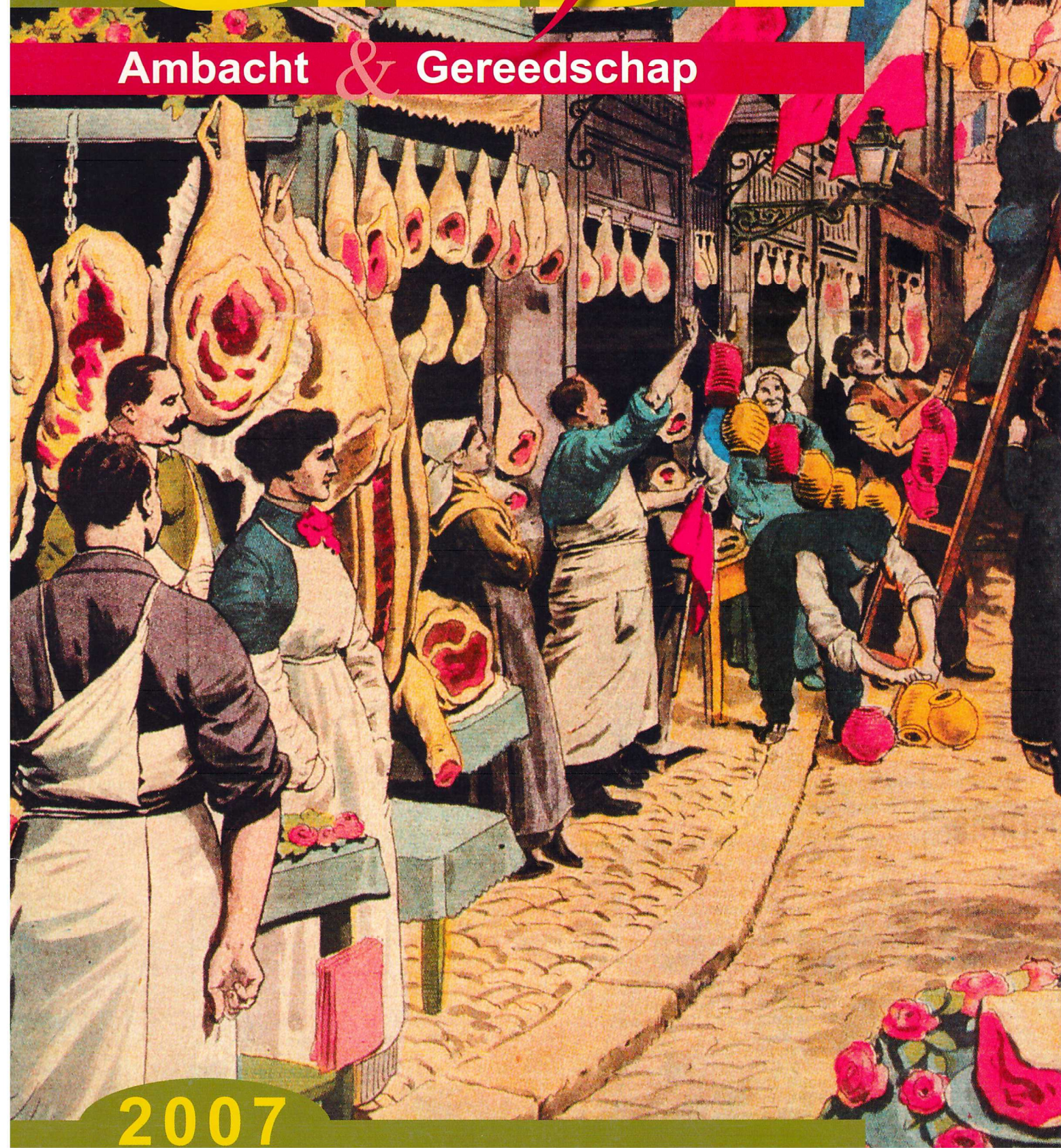

GILDE *brief*

Ambacht & Gereedschap

2007

JAAROVERZICHT 2006

18-2

Ons lid Fer Uit den Bogaard uit Mijdrecht overlijdt.

19-2

Arie Schellingerhout uit Benthuisen overlijdt. Hij publiceerde over Benthuisen en dakpannen, o.a. in ons Tijdschrift.

21-3

Herman Janse overlijdt. Hij is van huis uit restauratiearchitect en bouwhistoricus en publiceert o.a. over bouwen in het verleden. Hij stelt ook in 2004 voor onze vereniging het boek "Spijkers & draadnagels" samen in de reeks Historische Cahiers van A&G. Hij is al vanaf 1997 een enthousiast redactielid van ons tijdschrift.

April

Nummer 30 van het Tijdschrift verschijnt. Hier wordt aandacht gegeven aan de najaarsbijeenkomst 2005 in De

Bron te Nieuwegein. Huub Mombers houdt daar een inleiding over dakpannen. Er zijn verder nog artikelen over onderwerpen als herdersschopjes, edelsmedengereedschap, drijfriemen, bakkersgereedschap en Japans handgereedschap. Daarnaast worden musea in Noordbroek en Kruisland beschreven en zijn er enkele boekbesprekingen.

22-4

De voorjaarsexcursie naar Leerdam staat in het teken van glas. Na de inleiding door Han Feenstra, gepensioneerd glasdeskundige bij Philips, wordt de lunch genoten in het Partycentrum Het Dak. Daarna worden de verschillende Galeriers, die over enkele winkelstraten verspreid liggen, bezocht. Velen ervaren het bezoek aan het Glascentrum als het hoogtepunt van deze excursie. In dit centrum worden demonstraties gegeven door Tsjechische glasblazers en hun werk wordt toegelicht door een van de vele vrijwilligers, die daar werken. In de winkel kun je een keuze maken uit een groot aanbod van glasproducten. De dag wordt besloten met een borrel in De Blauwe Hoed.

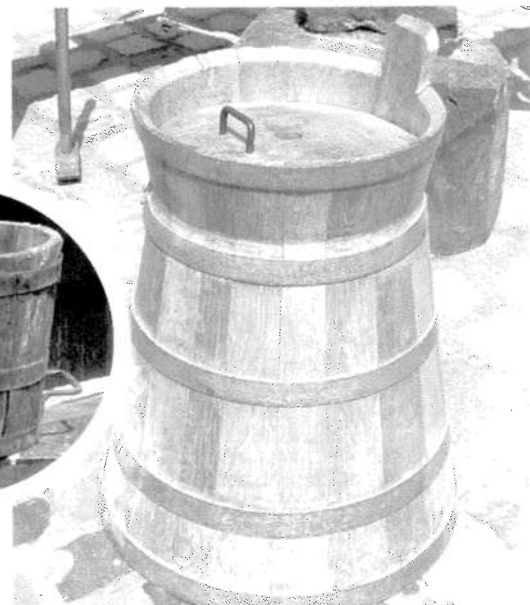
October

Nummer 3, dat tevens het 15-jarige Verenigingsjubileum in het zonnetje zet, draagt de naam Jubileumnummer 1991-2006 met eer. Voor de laatste keer is Gijs Nederlof als eindredacteur de schepper van dit dikke nummer van 106 bladzijden. Hij nam deze taak op zich in 1999.

Er wordt uitvoerig verslag gedaan van onze voorjaarsexcursie naar Leerdam. In dit nummer staat glas centraal: alle varia, prenten, woordenlijsten, schoolplaten en gevelstenen gaan over dit materiaal.

Gijs zet een schitterende punt achter zijn werk met een uitgebreid artikel over de wapens van de Gentse neringen, die hij van een grote kleurenillustratie van de 53 wapens voorziet: we weten zo hoe de wapens van de vleeshouwer tot de zakkendragers er hebben uitgezien.

Daarnaast zijn er artikelen over lijmen, Japanse zagen, edelsmedengereedschap, lijndraaiers en een VOC-dommekracht. Het Vlaamse Glascentrum uit Lommel en de schaatsen-, speelgoed- en gereedschapsfabriek Nooitgedagt in IJlst komen in de rubriek musea als nieuwkomers ter sprake.

GILDE**brief**

Ambacht & Gereedschap

INHOUD

Info

Jaaroverzicht	0
Inhoud	1
Colofon	2
Woord van de voorzitter H.Rode	3
Redactioneel Menu	3
Waarom de Gildebrief de Gildebrief heet	5
Verborgen talent, maak U bekend!	6

Artikelen

Van beenhouwer tot traiteur	7
Gereedschap als maatwerk wordt dé toekomst	14
De Kleine Zavel in Brussel: Brussels loflied en protestsong	17
Gereedschap kopen en verkopen	20
Het dekkerbijltje uit Borsbeke	24
Het schietlood terug van weg geweest	26
Been, hoorn, gewei en ivoor	28
Eigendomsmerken op gereedschap	34
Hout: Winning, bewerking en duurzaamheid	36
Unieke vloeiveelden vragen om dito gereedschap	41
Restauratie van een groot biervat	43
Stanley Bedrock -schaven	45

Boeken

De Nessi Collectie: antiek gereedschap en instrumenten met allure	49
De slager, een oeroud, zich steeds vernieuwend beroep	50

Houten spookschaven	50
Zeg ken jij de mosselman? Nostalgisch fotoboek over verdwenen beroepen	51
uit de jaren zestig	
De Biesbosch op de kentering van het getij	51
Een glashelder boek over wijncultuur en kuiperijhout	51

Tijdschriften

Gespecialiseerde artikelen uit de tijdschriften	52
---	----

Musea

Van prentenboek van de duivel tot relatiegeschenk	54
Een toekomst van het verleden in Bokrijk	57
Het Glascentrum van Lommel opent zijn deuren	61
Expeditie archeologie: de prille jeugd van de boor, de bijl en het mes	62
De jaarlijkse gereedschapsbeurs bij Parijs	63

Dat is dat!

Gereedschap krijgt zijn naam terug	
De slootschakelzels en de karwip	63

Prikbord

Een Brusselse putti pisciatore, kan dat in de gildebrief?	64
Fietsen langs Twents Techniek & Textiel Erfgoed	66
Een bijl te mooi om niet nodig te hebben	
Advertenties	67

COLOFON

De Vereniging Ambacht & Gereedschap geeft twee keer per jaar de Nieuwsbrief uit en één keer per jaar de Gildebrief.

GILDEBRIEF

ISSN 1874-9550

Redactie

Paul van der Lugt, eindredacteur
Johan De Punt, redacteur
Rik Bosmans, redacteur

Redactieadres

Schamprood 112
B 3920 Lommel, België
Tel. (0032)-11-54 58 02
E-mail: gildebrief.ag@skynet.be

Lay-out en drukwerk

Drukkerij Vaes bvba, Overpelt (B).

NIEUWSBRIEF

Redactie

Piet Hageman

Redactieadres

Piet Hageman
Rousseaustraat 23
2037 EC Haarlem
Tel (0031)-23-540 20 45
E-mail: A&GNieuwsbrief@hccnet.nl

VERENIGING AMBACHT & GEREEDSCHAP

Bestuur

Hans Rode, voorzitter
Andries Boekhout, secretaris
Jan van Dam, penningmeester
Jan Blaas, tweede penningmeester
Gerrit Vink
Eindredacteurs Gildebrief en Nieuwsbrief

Secretariaat en ledenadministratie

Andries Boekhout
Boerhoorn 34
7861 BW Oosterhessen
Tel. (0031)-524-58 16 19
E-mail: secre.AenG@planet.nl

Ledencontributie

Leden	18 €
Gezinsleden	10 €
Donateurs	10 €

Banknummer penningmeester

Nederland:
p300 741, Wanninkhagen 7,
3078 CW Rotterdam
Buitenland toevoegen:
IBAN-nummer NL64 PSTB 0000 3007 41
BIC PSBNL21

Website

www.ambachtengereedschap.nl

Publiceren in de Gildebrief

De redactie stelt het erg op prijs, dat leden en lezers hun eigen bijdrage kunnen lezen in de Gildebrief. Dit blad wil de deskundigheid over ambachten en gereedschap verhogen door de publicatie van relevante artikelen op dit gebied, maar ook door het bespreken van boeken, tijdschriftartikelen en vaste museumcollecties. We kunnen bijdragen weigeren, die ons minder relevant lijken voor onze lezers of we kunnen aan de auteurs inhoudelijke tekstwijzigingen voorstellen. Voor simpele tekstwijzigingen die de leesbaarheid bevorderen en/of de spellingsregels eerbiedigen voelt de redactie zich niet verplicht om de toestemming van de auteurs te vragen.

Wil u bij uw inzendingen met het volgende rekening houden:

uw geschreven teksten ontvangen we graag op ons E-mail adres in een gangbaar lettertype (b.v. Arial of Times New Roman, tekengrootte 10). U kunt de tekst voor de verzending zelf corrigeren door de ingebouwde spelling- en grammaticacontrole van de computer. Digitaal fotomateriaal wordt bij voorkeur op een Cd-rom toegestuurd als het bestand groter is dan 3 foto's op JPEG-formaat. Voor het toesturen van zeer kleine bestanden kan het E-mail adres gebruikt worden. Zwart-wit scans hebben minimaal de afbeeldingskwaliteit van 300 dpi.

Gewone foto's kunt u toesturen en na digitalisering ontvangt u ze terug. Auteurs, die geen computer gebruiken voor de digitalisering van hun teksten en foto's, worden in eerste instantie verwezen naar de computervaardigheid die in hun eigen kring te vinden is. Bij uitzondering kunt u daarvoor ook de hulp van de redactie inroepen.

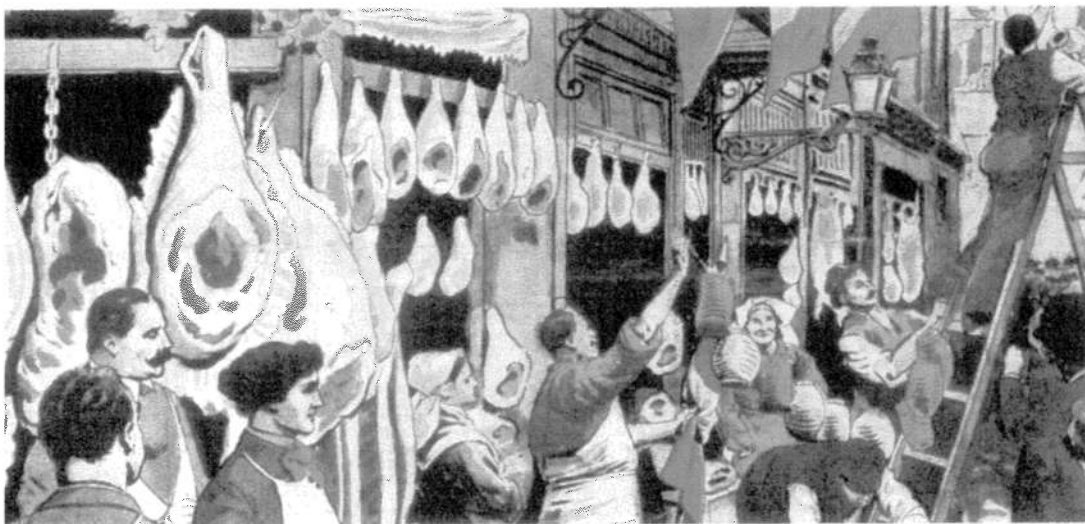
De sluitingsdatum voor het inzenden van teksten en foto's valt op 31 maart van het jaar, waarin de Gildebrief uitkomt. De Gildebrief komt in de maanden juli/ augustus uit.

Helaas kunnen we leden en niet-leden geen financiële vergoedingen voor hun bijdragen aan het blad geven. Niet-leden ontvangen gratis 1 exemplaar van de Gildebrief, waarin ze gepubliceerd hebben.

De redactie beslist over de definitieve plaatsing van Uw bijdrage in de Gildebrief. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder de uitdrukkelijke toestemming van de redactie. Losse nummers kunnen besteld worden bij het secretariaat. secre.AenG@planet.nl.

Cover: In 1913 is deze feestelijk versierde slagerstraat in de Franse stad Limoges geschilderd.

Achterkant cover: De Grande Boucherie Spinalienne uit de Elzas. 1898.

VOORWOORD

EEN NIEUWKOMER

Een vereniging die leeft, is in beweging. Dat geldt niet alleen voor onze club, maar ook voor ons tijdschrift, dat in zijn ontwikkeling geen stilstand kent. Zo heeft ons blad sinds kort twee nieuwe versies: de halfjaarlijkse Nieuwsbrief, waarin alle (actuele) informatie over onze vereniging is opgenomen en ons nieuwe paradepaardje, de jaarlijks uitkomende Gildebrief. Hierin zullen vooral artikelen worden opgenomen die voor onze leden en andere belangstellenden van blijvend belang zijn. En zonder de veelzijdigheid ervan aan te tasten, wordt aan elke aflevering een wisselend, eigen thema meegegeven.

De eerste Gildebrief ligt hier nu voor u!

Terugkijkend, bleek het niet eenvoudig deze boreling ter wereld te brengen. Maar enige complicaties ten spijt, is de bevalling goed verlopen: een levendige en welgeschapen, robuuste nieuwkomer met goede inborst heeft het licht gezien. En die wil ik hierbij graag ten doop houden!

Onze kersverse redacteuren Johan de Punt en Paul van der Lugt mogen, als waardig opvolger van Gijs Nederlof, met hun werk gecompimenteerd worden! Ik hoop van harte dat deze Gildebrief de eerste vormt van een succesvolle reeks tot in lengte van jaren. En ik wens de nieuwe redactie daarbij uw niet aflatende medewerking toe!

Alle leden, aanverwanten en overige geïnteresseerden: veel leesplezier gewenst!

*Hans Rode,
voorzitter van de Vereniging Ambacht &
Gereedschap*

Met de naamgeving "Gildebrief" is niet over een nacht ijs gegaan. Een nadere uitleg daarover vindt u elders in dit blad. En natuurlijk zal het enthousiasme van de redactie terug te vinden zijn in de nieuwe opzet van ons blad, maar ook in de keuze en de variatie die ze in het Redactioneel Menu aan u presenteren. Bon appetit!

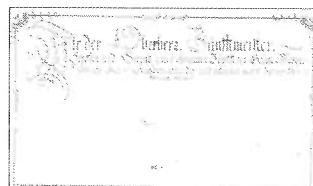
REDACTIONEEL MENU

Wie de afgelopen 7 jaar zijn geestelijke gangen en gerechten heeft genoten bij Brasserie De Nederlof, met zijn brede aanbod op de menukaart, zijn tot in de puntjes verzorgde huisstijl, zijn fraai gedekte tafels en zijn alerte bediening, die is culinair kieskeurig geworden en is uitgegroeid tot een alles behalve gemakkelijk tevreden te stellen gast. Dit gerenommeerde tweesterren restaurant stond onder de bezielende leiding van chefkok Gijs, die een hoogst enkele keer aan de gasten wilde uitleggen, dat die twee sterren misschien wel de troefkaart waren van de Vereniging Ambacht & Gereedschap, maar dat er een bijna bovenmenselijke inspanning voor nodig was, om die sterren niet te verliezen. "Ze krijgen is één ding, maar ze behouden is de kunst!", zei hij jaar na jaar met een steeds diepere zucht.

Een goede neus voor de actualiteit, een feilloze hand achter de pannen, de perfecte foto's als wandversiering en tenslotte de kundige aansturing van zijn medekoks, Gijs orchestreerde het als een Meester Chefkok en in De Nederlof was je altijd in goede handen. Ruim vooraf reserveren was de boodschap en daarmee hield zijn langzaam gegroeide klantenbestand van 460 fijnproevers rekening.

Voor de A&G-burgemeester Rode en zijn wethouders is zijn opstappen eind 2006 niet onverwacht maar toch nog keihard aangekomen. Er was geen redden meer aan, na 7 jaar wierp Gijs zijn schort in de gootsteenbak en bleef het lokale bestuur én de clientèle verveest achter, want geen van de medekoks was bereid om de pollepel over Brasserie De Nederlof te gaan zwaaien. Voor deze onmenselijke last was geen sterke schouder te vinden.

De donkerste uren van de Vereniging hoeven niet noodzakelijk af te glijden tot de minst creatieve uren. Dat bleek al spoedig, toen na de nodige vergaderingen ten stadhuis burgemeester Rode de balkondeuren kon opengooien om de toegestroomde leden verheugd te kunnen melden: "Habemus cuisin...!" (Wij hebben ko...!). Helaas zullen we door het applaus en de kreten van opluchting (we horen: "Vive le maire!") waarmee het enthousiaste publiek zijn

burgervader overdonderde nooit precies weten wat de goede man toen te berde bracht. Woorden waren in dit geval ook nauwelijks nodig want in deze benauwde tijden begreep het volk als één man: "We zijn eruit!". Later verspreidde zich het bericht, dat er niet één, maar meerdere koks gevonden waren om de schone taak van Gijs over te nemen. Binnenkort zou er zelfs gekozen kunnen worden uit maar liefst twee restaurants.

Eind mei 2007 opende Grand Café en Bistro 'La Lettre des Nouvelles'. (De Nieuwsbrief) haar deuren en konden de klanten op het terras en binnen in dit bruine café een keuze maken uit een ruim menuaanbod: de actuele hapjes en creatieve schotels werden rijkelijk overgoten met de laatste nieuwtjes uit het stadhuis en het culturele aanbod, toegelicht door de gloednieuwe chef Pierre Hageman. Zaak en terras stroomden vol en in geen tijd was 'La Lettre des Nouvelles' the place to be als je precies wilde weten, wat er in de stad speelde. Ook Gijs schoof er aan en veroverde een vaste stek in één van de hoeken.

Vanaf het terras keken en luisterden Pierre Hagedoorn en zijn gasten met de nodige nieuwsgierigheid naar het geklop en het gezaag aan de overkant. Daar verschenen achter een woud van steigers langzaam de contouren van een tweede eetgelegenheid en toen uiteindelijk alles in de verf stond en een meerkleurig bord verduidelijkte, dat het hier om Grand Restaurant 'La Lettre du Compagnonnage' (De Gildebrief) ging, ontstond er even een oprecht heimwee naar het oude, vertrouwde adres 'De Nederlof'. Het culinair verwende publiek piekerde: "Zouden deze twee nieuwe tenten ooit de twee sterren halen, waar de hele stad ooit zo trots op was?"

In augustus ging de tweede zaak open. Op het interieur en de sfeer was in eerste instantie niet zoveel aan te merken, maar al snel bleek dat de twee uitbaters Johan en Polleke uit den Vlaanderen kwamen en zij op Vlaamse wijze kookten en bakten. Zelfs de menukaarten waren op Vlaamse persen gedrukt. Niks mis met deze allochtonen maar toch werden er twijfels rond gefluisterd. Na een eerste voorproeverij in besloten kring vroegen nieuwsgierige journalisten enkele uitgenodigde prominenten naar hun reacties. Die werden spaarzaam gegeven. Ze hadden alléén geantwoord: "We zullen zien, we zullen zien!" en waren zonder verder commentaar, maar met een op-

merkelijk hemelse blik huiswaarts gegaan.

De enige manier om de gerechten en de feesttaart van de Gildebrief te testen, is hen aansnijden en proeven. Daarvoor bent U bij ons aan het goede adres en we staan dan ook samen vierkant achter onze burgervader Rode, die zijn openingsspeech besloot met het doorknippen van het marsepeinen lint en het declameren van de even onvergetelijke als onpeilbaar diepzinnige boodschap:

"Na La Lettre des Nouvelles verklaar ik nu ook La Lettre du Compagnonnage voor geopend! Succes gewenst!".

De uitbaters wachten beleefd Uw commentaar af, Johan De Punt en Paul van der Lugt, het redactieteam van Gildebrief 2007.

De redactie van de Gildebrief wil proberen om elk jaar een ambacht met zijn typische gereedschappen centraal in haar uitgave neer te zetten en dit keer is gekozen voor de slager. Daarnaast kunt u genieten van een keur van artikelen, boek- en tijdschriftbesprekingen, museumverslagen, tekeningen en foto's van gereedschap, dat eindelijk zijn naam terug krijgt. De redactie van de Gildebrief wordt in 2008 uitgebreid met de Vlaamse taalkundige Rik Bosmans. Het zijn de Vlamingen, die jaar na jaar het Groot Dictee der Nederlandse Taal winnen, dus de auteurs van Nederlandse origine zijn gewaarschuwd! Van harte welkom, Rik!

WAAROM DE GILDEBRIEF DE GILDEBRIEF HEET...

De keuze van de naam Gildebrieff voor de jaarlijkse uitgave van de Vereniging A&G scoort niet hoog als het over grensverleggende originaliteit zou moeten gaan! Het lijkt er op, dat iedere groep die even geen naam weet voor zijn periodiek, regelrecht op de unieke gedachte komt om het de Gildebrieff te noemen. De Nederlandse vrijwillige molenaars, de online-shop voor poppen, de streekarchieven uit nogal wat steden, de verenigde vissers van Elburg en last but not least de luchtverkeersleiders claimen deze naam ook. Dus om nou te zeggen: "Wat een vondst voor dit blad!", nee, niet echt.

Trouwens, onder ons gezegd en gezwe- gen, sinds welke middeleeuwen is het re- gelen van het luchtverkeer een ambach- telijke activiteit, die moet worden ondergebracht in een gilde?

Ons blad moest een naam hebben. Uiteindelijk is gekozen voor de Gildebrieff, wat in ons geval zelfs een uitstekende naam is. De ingebouwde spelling- correctie van Microsoft Word is het niet eens met de schrijfwijze en honoreert deze naam met een rode wiebelstreep. De betweter vindt, dat "Gildenbrieff" met minstens één n moet zijn geschreven. Maar na enige studie is de redactie tot de conclusie gekomen, dat Gildebrieff zonder n zeker over goede papieren beschikt en met zijn laatste lettergreep mooi aan- leunt tegen die andere A&G-publicatie, onze twee- jaarlijkse Nieuwsbrieff. Een twee-eiige tweeling van hetzelfde vertrouwde echtpaar A. en G., mooier kan het niet!

Als er één vereniging deze naam met opgeheven hoofd mag dragen, dan is het wel dit blad met zijn A&G-achtergrond! De Gildebrieff voert je mee naar de wereld van gilden, ambachten en gereedschap- pen. Daar voelt de ware Gildebrieff zich thuis als een vis in het water. In de bloeiperiode van de gilden is de term gildebrieff zo populair geweest, dat deze naam met de nodige eerbied aan minstens drie ver- schillende zaken werd gehecht.

Om te beginnen werd de term gebruikt, wanneer een leerling of gezel ging verhuizen naar een andere stad en hij zich moest laten inschrijven bij zijn nieuwe gil- denbroeders. Bij zijn afscheid kreeg hij een officieel papier mee van de hoofdmannen: de gildebrieff. Daar stond in wie hij was, hoever hij gevorderd was met zijn opleiding en waar het toekomstige gilde betrouw- bare informatie kon krijgen over zijn CV. Hier is de gildebrieff dus een "Toekenning van een min of meer eervol ontslag".

Vervolgens kreeg je een gildebrieff als een fraai ge- schreven diploma, wanneer een leerling en gezel na minimaal acht jaar de vakopleiding met goed gevolg had afgerond en een meesterstuk had afgeleverd, waar het gilde zijn tevredenheid over kon uitspreken. Officieel werd de toekenning van de meestertitel in een gildebrieff vastgelegd en opgeluisterd door schoonschrift, veel krullen en tierelantijnen. Na be- taling ontving de nieuwe meester dit prachtige do- cument, dat internationaal erkend was. Hier is de gildebrieff het meesterdiploma.

Ten slotte moesten de gekozen hoofdmannen van het ambacht toezien, dat de interne afspraken na de vergaderingen van de broederschap nauwkeurig werden vastgelegd om zo de uitvoering van deze

GILDE- OF MEESTERBRIEF VAN
SLAGER ABRAHAM MEIJER,
ELZAS, 1779.

besluiten te kunnen garanderen. Het boek, waarin dit werd genoteerd en waarin ook de ledenlijst van de gildenbroeders werd bijgehouden, heette de gildebrief. Hier is de gildebrief een boek met een verzameling van afspraken en inschrijvingen. Kortom: zaken die bewaard moeten worden.

Ons Verenigingsbestuur en de redactie hopen, dat U deze Gildebrief gaat waarderen en uiteindelijk besluit om ons jaarlijkse tijdschrift te bewaren omdat het de wereld van de ambachten voor U verruimt en

verdiept. Want dat is de bedoeling.

Van de drie soorten gildebrieven, die we genoemd hebben zijn de nodige voorbeelden op te sporen. Omdat in ons eerste nummer de beenhouwerij nadrukkelijk voor het voetlicht komt, drukken we een meesterbrief van een slager af. Het beenhouwersgilde uit de Elzas kent in 1779 aan Meesterslager Abraham Meijler de titel toe. Waarvan akte!

De redactie

VERBORGEN TALENT, MAAKT U BEKEND

Waarom alleen doen wat je samen beter kunt? De ledenlijst van onze Vereniging laat er geen enkele twijfel over bestaan, dat de redactie van de Gildebrief bij zijn lezers vist in een rijke vijver vol gespecialiseerde kennis en vaardigheden. Maar hengelen is één ding, vissen vangen een tweede! Tijdens het vissen blijkt vaak, dat de een bloost van bescheidenheid, de ander zijn beperkte taalvaardigheid een serieuze handicap vindt en een derde weinig zin heeft om uit de zetel te komen. Wij vragen u op de man af: "Wanneer is uw coming-out?"

Daarom gaat de redactie op de human resource toer. We vragen u gericht naar uw specialisatie en medewerking. Want Uw naam hoort in ons blad. Met een stuk tekst, een foto of een idee bent u bij ons welkom. Als u behoefte hebt aan enige ondersteuning omdat u een tekst niet foutloos op papier krijgt, dan is dat geen probleem. Wij steken u graag een handje toe om u op een waardige wijze in ons blad op de kaart te zetten. Rik Bosmans zorgt er voor dat uw tekst de proef van het Groot Dictee kan doorstaan. Wat telt is dat uw kennis niet verloren moet gaan!

We hebben natuurlijk een voorkeur voor digitale teksten via de e-mail en foto's via een toegestuurde CD. Als de computer nog geen plek in Uw leven inneemt is er met enig speurwerk altijd wel iemand in Uw familie- of vriendenkring te vinden, die Uw teksten in deze helse machine wil invoeren en daarna aan ons verstuurt.

Bovendien hengelen we concreet naar de volgende gespecialiseerde vissoorten:

Meubelmaker en verzamelaar van meubelmakergereedschap

In elke Gildebrief zetten we één ambacht bijzonder in het zonnetje. Dit keer was het de slager, voor 2008 denken we aan de meubelmaker. Hebt U daarover de nodige kennis in huis of weet U een ambachtelijke meubelmaker te vinden, aarzel dan niet om ons daarover te informeren.

Redelijk vlot Engels, Frans of Duits kunnen lezen

Regelmatig vallen er teksten in vreemde talen op de redactietafel. Of zelfs een boek, maar helaas in het Frans of Engels. Kan U ons dan verder helpen, omdat zo'n taal voor U niet vreemd is en U daar Uw hand niet voor omdraait? We roepen maar één keer per jaar Uw deskundige hulp in!

Een creatief redactielid

Een goede redactie schrijft het blad niet vol, maar wil auteurs de ruimte geven. Uit hun bijdragen stelt de redactie een goed leesbaar tijdschriftnummer samen. Dat ambacht vraagt om een team van enthousiaste mensen, die zich laten uitdagen om een deel van het redactiewerk op zich te nemen: ingezonden en redactionele teksten beoordelen en openstaan voor én komen met nieuwe ideeën. We zoeken alleen naar de combinatie *Inspraak & Inzet*. Wij kiezen voor minder vergaderen (bij voorkeur tweemaal per jaar) en méér e-mailen. Voelt U zich hierdoor aangesproken, dan horen we dat graag!

Johan de Punt en Paul van der Lugt

VAN BEENHOUWER TOT TRAITEUR

HET OUDSTE AMBACHT UITGEBEEND

Op de kleurenillustratie "Panorama van Gent", afgedrukt in nummer 31 van ons tijdschrift, neemt het slagersgilde de eerste plaats in onder de 54 gildenwapens van Gent. De slager scoort in 1524 als nummer één onder de andere ambachten. Welke liefhebber van houtambachten had dat ooit kunnen denken? Natuurlijk is slager Swinnen uit het Vlaamse Lommel in mijn ogen een meester op het gebied van zelfgemaakte specialiteiten, zoals mosterdspek en runderworst. Mijn tong en smaakpapillen hebben hem hoog zitten en ik kan zijn winkel in Kolonie moeilijk voorbij komen. Maar om het slagersambacht te waarderen als dé absolute top onder de gilden? Tot nu toe is het beroep in ons tijdschrift nog geen bladzijde toebedeeld! Het is dus de hoogste tijd, om dit recht te zetten.

SLAGERS ALS EERSTE ONDER DE WAPENS VAN DE GENTSE GILDE

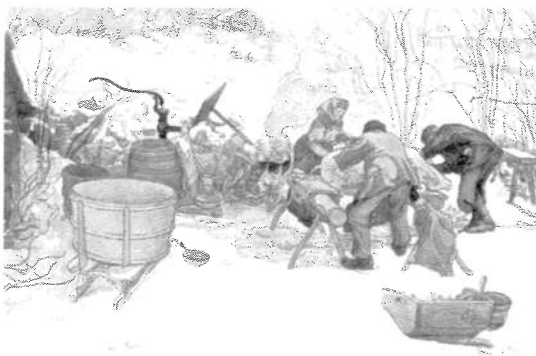
Gijs Nederlof licht in zijn artikel over de Gentse gildenwapens meteen een tip van de sluier op: vleeshouwers en visverkopers waren vroeger onmisbaar voor onze dagelijkse portie plantaardige en dierlijke eiwitten. Daarom behoorden ze tot de top van de ambachten in grote steden als Gent en Antwerpen. Hun belangrijke positie wordt in de verf gezet door het ere-escorte, dat zij mogen vormen bij de intocht van een vorst in hun stad. Als Karel V zijn blijde inkomst doet in Gent, de belangrijkste stad boven de Alpen op Parijs na, wordt hij vooraf gegaan door de gilden van de vleeschhouwers en vischkoopers. Zelfs deze vorst, die nooit terugschrikt voor ingrijpende reorganisaties wanneer stedelijke organisaties naar zijn mening te veel invloed krijgen, laat het wel uit zijn hoofd om zijn vorstelijke vingers te branden aan deze twee topambachten!

Twintig jaar geleden is een trotse slager uit het Vlaamse Waarschot niet te spreken over de waarde-

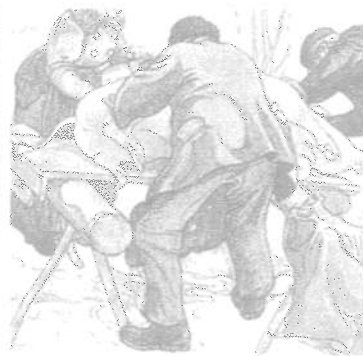
ring van zijn klanten voor zijn vak. Daarom besluit hij een Frans boek over zijn beroep te laten vertalen en hier en daar te herschrijven met de hulp van de bekende Belgische uitgever Lannoo. Zijn klanten kunnen het boek bij elkaar sparen met de zegeltjes die ze bij aankoop van zijn biefstukken, worsten en karbonades krijgen. Als ze eenmaal in het bezit gekomen zijn van dit mooi geïllustreerde boek, genieten ze van de geschiedenis van het slagersberoep vanaf de Ark van Noach tot de dag van vandaag. Als het over zijn beroepseer gaat heeft deze slager Ter Beke niet op een frank gekeken. De 200 bladzijden van "De Beenhouwersstraat" zijn een feest voor het oog en de foto's van prachtige winkels en malse vleeschotels doen je watertanden. Of om het in slagerstermen te zeggen: "t Mocht ietsjes meer zijn".

JAGEN OP NEUSHOORN EN NIJLPAARD

In prehistorische tijden moet iedereen ooit als jager en slager begonnen zijn, wil hij met zijn nakomelingen enige kans maken om te overleven. Maar door zijn primitieve wapens is onze verre voorouder ook een gemakkelijke en smakelijke prooi, want volgens roofdieren gaat er niets boven een mals stukje mensenbout. In die periode van eten of gegeten worden staat er voor menig gezin een aardige variatie op het menu. Want het vlees van de neushoorn, het nijlpaard, de oeros en het hert zijn naast de dieren, die nu nog tot onze biotoop behoren, alom tegenwoordig. In koude tijden wordt er op rendieren gejaagd. Het jachtgereedschap is beperkt tot de slinger, de speer en de boog en met schapen van silexsteen wordt de

"SLACHTEN VAN HET VARKEN", CARL LARSON, ZWEDEN, 1904.

jachtbuit uit zijn haren jasje geholpen. Na de slachtpartij kunnen de overgebleven beenderen, het ivoor en het hoorn nog goed van pas komen bij het maken van een dodelijke punt of als weerhaak hun dienst bewijzen in menige harpoen, werpspies of assegaai. Met dit gereedschap worden de huiden gekuist, geloid en als kleding aan elkaar genaaid.

Al snel hebben onze voorouders door, dat je dieren beter kunt temmen, zodat je ze naar believen kunt inzetten ten bate van je ploeg en je rantsoen. Na 30 eeuwen mislukte of half geslaagde pogingen komt het in ongeveer 7000 voor Chr. zo ver dat sommige dieren langdurig in de buurt van mensen verblijven: de hond geeft zich het eerst gewonnen, het laatst het paard. Voor hun dieren bouwen de veefokkers stallen bij hun dorp en de nomaden verzamelen ze in kudden, waarmee ze op zoek gaan naar mals steppegas.

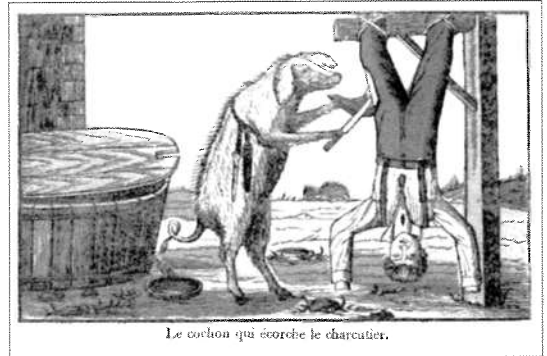
VARKENSVLEES IS ONREIN EN DE TOEKOMST VOORSPEL JE UIT DARMEN

Zo gauw er priesters worden aangesteld om angsten te bezweren, de onbetrouwbare wereld te duiden of het broze mensenleven te verklaren, worden er vleeswetten afgekondigd en als onbespreekbaar vastgelegd als "wil van de goden". Vaak speelt daarbij een praktische reden een rol. Bederf én vergiftiging zijn een serieuze bedreiging voor mensen. Tot de dag van vandaag gelden deze eetverboden nog steeds in bijna alle grote godsdiensten. Ondanks de zegeningen van de moderne koeltechniek rust in menige cultuur op de varkenskarbonade en de Heilige Koe een onwrikbaar taboe. Met name speelt dit in het Oosten een grote rol omdat ze daar altijd al meer vegetarisch georiënteerd zijn dan in het Westen.

Voor priesters hebben dieren ook een symbolische functie. Veel goden in Egypte dragen een dierenhoofd en daarmee wordt het enthousiasme ontmoedigd om het vlees van dit heilige dier te eten. In het Verre Oosten ligt het weer anders: daar speelt de eerbied en dankbaarheid tegenover dieren een voorname rol en zijn de gelovigen door het idee van de zielsverhuizing niet meer zo happig op vlees, omdat het afkomstig kan zijn van de mogelijke incarnatie van een overledene. Het is trouwens opvallend, dat in het hele Midden Oosten het varken als het meest onreine dier gezien wordt. Het was vroeger in het Oude Egypte, maar ook in Israël not well-done om varkensvlees te eten. Zelfs Jezus maakt daarop geen uitzondering. Kwaadaardige wezens mogen zich na een duiveluitdrijving wel op de varkens storten en deze dieren ondervinden er ellendige gevolgen van.

Ook bij de Islam hebben varkens een slechte naam en is eten van varkensvlees verboden.

Maar het varken staat met zijn slechte naam niet alleen. Eeuwenlang komt het paardenvlees niet voor op de christelijke menukaart. De simpele reden daarvan is, dat het paard voor vrijheidsdrang en opstandigheid staat en daarom niet goed aansluit bij de nederige onderwerping die het Evangelie en de kerkelijke leiders preken. Pas vanaf 1886 is dit kwalitatief beste consumptievlees toegestaan, maar het is nog steeds niet echt in ons voedselpakket geïntegreerd.

DE OMGEKEERDE WERELD

De wegen der goden zijn vanouds ondoorgrondelijk en wonderbaar, dat hoeft je de oude Grieken en Romeinen niet te vertellen. De goden waren in hun alwetendheid over het lot en de toekomst van de sterfelingen zéér zwijgzaam, ook al kenden ze de afloop. Als een generaal in die tijd wilde weten of zijn veldtocht een succes of een afgang zou worden, raadpleegde hij de priesters. Via een omweg konden gespecialiseerde priesters achter de goddelijke beleidsplannen komen. Ze slachtten een mooi offerdier ter ere van de goddelijke Zwijger die zich dan genoodzaakt voelde om zijn intrek te nemen in het dier. Het gevolg was dat alles in het dier op de goddelijke toer ging en bij het slachten verraadden de ligging en de kleur van de ingewanden de geheime bedoelingen van de god. Wel was de deskundigheid van een priester nodig om de kronkels en lever te duiden, maar daarna wist je waar je aan toe was. Toch waren de priesterlijke uitspraken vaag en dubbelzinnig, zodat uiteindelijk menig optimistische generaal zijn noodlot tegemoet liep en bespaard kon worden op de bouw van zijn triomfboog....

Priester en slager, ook in de bijbel een nauw verwant duo. Ze zijn druk doende met brand-, zoen- en reukoffers op het tempelplein van Jeruzalem en zelfs Jezus ziet zichzelf als een priester én offerdier in de gedaante van een lam.

EEN ORAKELSCENE IN ROME

SUCCES EN ONDERGANG VAN EEN MIDDELEEUWSE BEROEPSVERENIGING

Tijdens de Romeinse Republiek zien de lokale machthebbers al snel in dat nauwe samenwerking tussen het stadsbestuur en de vereniging van slagers tot een win-win situatie moet leiden. In ruil voor een pachtsom, die neergeteld moet worden om je als slager te verzekeren van een standplaats of een beroepslegitimatie, krijgt de slager een aantal aantrekkelijke privileges toebedeeld. De Romeinse overheid legt dat in het begin van onze jaartelling vast in de "Lex Julia de collegiis", waardoor voortaan alle beroepsverenigingen onder staatscontrole staan. Voor zuidelijk Europa tot aan het midden van België ligt hier de voorgeschiedenis van het ambacht en het gilde, maar in Germaanse streken is het zakengesprek tijdens de maaltijd (convivium) het begin van de gilden. Er zijn dus twee verschillende historische wortels voor het ontstaan van de gilden.

Na de val van Rome rond 400 na Chr. stort de handel binnen Europa in en op menige eettafel is schraalhans eeuwenlang keukenmeester. Die duistere Middeleeuwen worden pas na het eerste millennium afgesloten, als er een nieuw zelfvertrouwen ontstaat. Langzaam komt er meer vlees en vis op het bord terecht en mogen de kloosters een eigen slager aanstellen. De vleesconsumptie stijgt en naast de bakkers en de linnenhandelaars verschijnen op de weekmarkten boeren, vissers en jagers, die daar hun vlees en vis aan de man brengen.

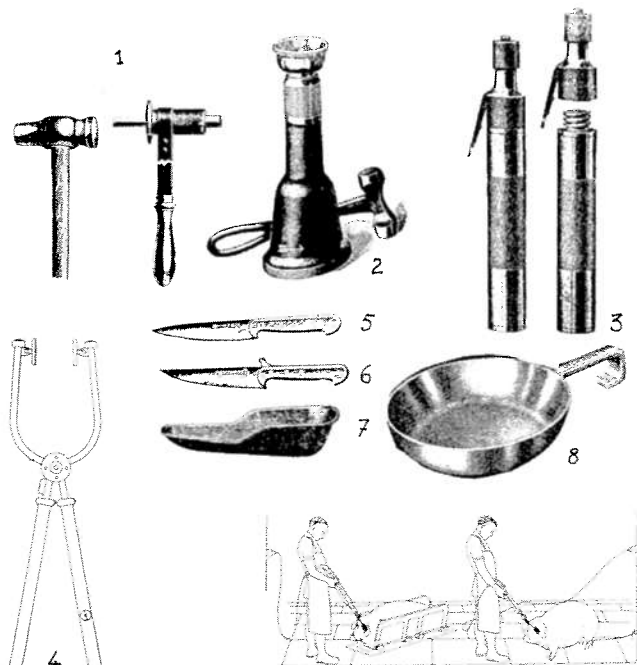
Vlees is en blijft een luxeproduct. Dat weten we uit verhalen over tijden van schaarste tijdens oorlogen en industriële uitbuiting. Zo gauw de economie weer aantrekt ruiken handige zakenlieden hun kans en sluiten een deal met het stadsbestuur: de schepenen krijgen hun prijs betaald voor een standplaats, een kraam of een winkel binnen de stadsmuren en de slager ontvangt het exclusieve recht om te handelen in vlees en hij moet toezien dat de prijs en de hygiëne binnen aanvaardbare grenzen blijven. Het stadsbestuur zorgt in het begin voor de controle, maar later regelen de ambachtsbroeders dat onderling. Ze gaan nu ook hun rechten beter vastleggen en ze organiseren zich in afgebakende beroepsbelangengroepen, gilden genoemd. Binnen het gilde wordt er een indeling volgens opklimmend beroepsniveau gehanteerd: van leerling via gezel tot meester. En omdat ze de eenmaal verkregen rechten niet graag verspelen en de verworven positie binnen de familie willen houden, sluiten ze met de kerk of de stad waterdichte contracten over hun erfrecht. De verworven standplaats en beroep zullen voortaan van vader op zoon overgaan.

Hun huis aan de rand van de stad wordt langzaam een winkel in het centrum, liefst in de buurt van andere slagers en levensmiddelenleveranciers. De statuten van het gilde worden opgesteld en samen met besluiten vastgelegd in de gildebrief. Bestaanszekerheid is nu gegarandeerd en de monopoliepositie gesanctioneerd! Zo mag er niet getrouwd worden buiten de kring van de slagerfamilies. Al snel kopen de gildenbroeders een eigen lokaal om daar de taakverdeling vast te leggen, de hygiëne veilig te stellen, de beroepsopleiding degelijk te examineren en de verworven macht te consolideren. Het gildenhuis krijgt een dure en hoge voorgevel, want het ambacht mag immers gezien worden!

De vleesconsumptie heeft altijd sterk verschild van land tot land en van tijd tot tijd. Wij beperken ons bij onze avondmaaltijd vaak tot een kleine biefstuk of karbonade. Bij de barbecue wordt het al iets meer, maar veel Engelsen en Amerikanen hebben na het ontbijt al een flink stuk vlees achter de kiezen. In de Middeleeuwen blijft het eten van vlees gewoonlijk beperkt. Maar als mannen eenmaal op een hoge positie zitten, wordt de vleesconsumptie overdadig. Soms loopt het voor ons gevoel zelfs totaal uit de hand. Zo weet een bloemlezing over de Franse keuken over het feestmaal ter gelegenheid van de kroning van paus Clemens VI te Avignon, gehouden op 19 mei 1344 te melden: "Er wordt nu een versterkt kasteel in pastei opgediend. Binnenin steekt een hert en een wild zwijn. Bij de vijfde gang wordt een fontein aangevoerd, waaruit vijf soorten wijn vloeien. Op de rand van deze fontein prijken pauwen, kraanvogels en fazanten. Als dessert dragen bedienden een zilveren boom met verse vruchten en een groene boom met gekonfijt fruit de zaal binnen."

Voor dit banket moeten hele kudde dieren het leven laten en alleen al wat de vleesbestellingen betreft ziet het boodschappenlijstje er als volgt uit: 118 runderen, 1023 schapen, 101 kalveren, 914 jonge geitjes, 60 varkens, om nog maar te zwijgen van de hoeveelheid aan gevogelte.

Het stadhuis van Antwerpen is nog steeds ingesloten door een driehoek triomfantelijke gildenhuisen en hier zowel als in Gent mag het slagergilde met de prominente plek voor hun Vleeshuis, hun "overdekte markt", getuigen dat het vóór de wind gaat. In de

VOOR DE SLAGER AAN HET SLACHTEN BEGINT, WORDT HET DIER VERDOOFT EN DAARNA GEDOOD. DE VERDOIVING HEEFT EEN ONTWIKKELING DOORGE-MAAKT IN WEST-EUROPA. EERST GEBRUIKTE DE SLAGER DE GEWOONE SLAOPIN, DIE MET EEN SLAG VAN DE HAMER IN HET VOORHOOFD VAN HET DIER WERD GESLAGEN (1). LATER GEBRUIKTE DE SLAGER KOGELS EN EEN DAARBIJ HOREND SCHIETAPPARAAT (2). NADEEL WAS, DAT DE KOGEL IN HET DIER ACHTERBLEEF EN BIJ DE VERWERKING VAN HET VLEES ERNSTIGE BESCHADIGINGEN AAN MACHINES TOEBRACHT, ZOALS AAN DE GEHAKTMOLEN. OOK GEBEURDE ER NOG WEL EENS ONGELUKKEN MET DIT APPARAAT EN SOMMIGE RELIGIEUZE SLACHTERS UIT JODENDOM EN ISLAM KEURDEN DEZE METHODE AF. HIERNAA KWAM HET VEELGEBRUIKTE APPARAAT "SCHERMER" (3), DIE EEN PEN MET EEN KLEINE EXPLOSIJE IN HET VOORHOOFD STOOTTE, WAARNA EEN VEER DE PEN WEER TERUGTROK IN HET APPARAAT. DE ELEKTRISCHE VERDOIVING VAN DIEREN MET EEN VERDOOFTANG WAAROP ONGEVEER 40 VOLT WISSELSTROOM STAAT, RICHTTE NOG MINDER SCHADE AAN (4). OM HET DIER ONDER CONTROLE TE HOUDEN TIJDENS DE VERDOIVING WERD HET IN EEN VAL GEPLAATST OF AAN EEN POOT VASTGEBOUNDEN. NA DE VERDOIVING WERD VOOR HET DODEN EEN STEEKMES GEBRUIKT. BIJ DEZE MESSEN WERD DE VEILIGHEID EEN PRIORITEIT. HET TWEEDE MES MET EEN NIEUW MODEL HEFT MET DE NAAM "DOPPELSCHUTZGRIF" (6) IS TE VERKEIEN BOVEN HET OUDE STEEKMES (5), OMDAT HET DOBBEL SEVERIGD IS TEGEN HET UTOULOEN VAN DE HANDEN. NADAT HET STEEKMES DE SLAGADER HAD GEOPEND, WERD HET BLOED OPGEVANGEN IN DE BLOEDOPVANGSCHAAL, WAARVAN HIER EEN OUD (7) EN EEN NIEUWER MODEL TE ZIEN IS (8).

versieringen. Het mooie en sobere Gentse Vleeshuis van bouwmeester Gilles de Sutter drukt de bezoekers op het hart: wij slagers van het Vleeshuis zijn de happy few, wij investeren in hygiëne en wie het lef heeft om buiten onze uitdrukkelijke toestemming vlees te verkopen, zal te maken krijgen met onze lange arm! In 1400 voorziet Gent zijn Groot Vleeshuis aan de Leie van een eigen kapel en een gildenkamer. In Antwerpen kiezen ze een eeuw later voor een nog fraaiere stenen vleeshal. Geld speelt in de Scheldestad even geen rol als de Antwerpse sinjeuren de Gentse beenhouwers maar kunnen overtreffen. In de 15e eeuw worden in heel Europa ook de wetten op het gebied van de hygiëne aangescherpt. Vlees is een riskant artikel en er zijn dus strenge regels nodig voor het behandelen en het bewaren. Daarom is slachten op straat voortaan verboden en moet eenmaal geslacht vlees kort bewaard worden; hoogstens één etmaal in koele kelders. In de zomer moet de slacht beperkt worden tot de dagelijkse vraag. Donderdagavond moet alles verkocht zijn, want door het kerkelijke gebod "Gij zult vrijdags vis eten" moet die dag elke slagerij gesloten blijven. Pas in november als het buiten koud wordt, begint het echte slachtseizoen. Waar ooit de Antwerpse burgers hun vleesaankoop deden en langs 62 vleesbanken van het Vleeshuis konden lopen, kun je sinds 2006 in hetzelfde pand muziekliefhebbers met een audioset om hun nek een route zien lopen langs de prachtige muziekinstrumenten van het museum "Klank van de Stad". Niet alleen je ogen maar ook je oren worden gestreeld. Je vraagt je af of er vanouds wel zoveel muziek zit in het slagersambt. Daarover bestaat geen twijfel, want slagers waren rijk en dus goede klanten van edelsmeden, kunstenaars en muzikspelers. Daarom heeft deze muziekc collectie in het

Scheldestad wordt het gebouw zelfs boven een rivier-arm gebouwd wat gemakkelijk is voor de reiniging en het afvoeren van afval. In de 14e eeuw is hun vleeshal nog in sober hout opgetrokken, maar in de volgende eeuw bouwen ze op dezelfde plek een vleespaleis van baksteen met mooie hardstenen

slagerskasteel een passend onderkomen gekregen!

HET JAARLIJKSE PATROONSFEEST

ANTONIUS ABT

Welvarende slagers pronken graag met hun welvaart en ze doen forse giften in de collectezak van hun stadskerk, waar ze vaak een eigen kapel hebben ingericht. In Parijs bouwen ze zelfs een slagerskerk, waar alleen de fraaie toren nog van rest: Saint

Jacques de la Bou-

cherie. De gildenbroeders beseffen maar al te goed dat ze zich in deze broze wereld moeten verzekeren van de zegen van boven en dus kiest het gilde met grote zorg een bekwame hemelse ambassadeur uit: hun patroonheilige. De kerk heeft voor deze beroepsgroep een ruim assortiment heiligen in de aanbieding. Zo kan er gekozen worden uit liefst 14 verdienstelijke mannen en vrouwen, die iets met vlees hebben. Vooral de kluisenaar Antonius Abt is favoriet, omdat hij afgebeeld wordt met een varken aan zijn voeten waarmee hij het gevreesde Antoniusvuur bestrijdt. Als goede tweede komt de bekende Sint Nicolaas uit de bus, die 3 geslachte en ingepekelde kinderen uit een tonnetje weet te bevrijden en daarmee voldoende bewijst dat hij beschikt over buitengewone talenten, die bij voorspraak op hemels niveau nog goed van pas kunnen komen in netelige situaties op aarde. Geen slechte keus is trouwens de patroon van de jagers Sint Hubertus, omdat hij als brancheverwante heilige de wildconsumptie hoog in het vaandel draagt. De slagers van Rotterdam en Nieuwpoort gaan voor de apostel Bartolomeüs, omdat hij een mes in de hand houdt, waarmee hij levend gevild is. Bij die activiteit kunnen de slachters zich wel iets voorstellen! De liefvallige Livinus van Gent die soms een bijl en soms een nijptang draagt, zet zich in voor twee gilden tegelijk: gewapend met een bijl doet zij het goed bij de slagers, terwijl de timmerlui van Brugge en Gent meer onder de indruk zijn van de nijptang, waarmee haar tong eens werd uitgerukt.

Op hun jaarlijkse feestdag, die vaak in de slachmaand november valt, is het vleeshuis voor het publiek gesloten want het hele vleeshouwer gilde zit 's morgens in de kerk om de feestmis bij te wonen en

daarna is het ellebogenwerk om de mooiste plaatsen tijdens de processie met het beeld van de patroonheilige te bemachtigen, die door de versierde straten van de slagersbuurt trekt. Uiteindelijk wordt deze heerlijke dag afgesloten met een overdadig feestbanket, waarbij de meest uitzonderlijke vleessoorten in het vleeshuis worden opgediend. Het een en ander dient vlot weggespoeld te worden met een goede beker Belgisch bier of Franse wijn. Regelmatig zijn er tussen de verschillende gangen vermakelijke toneelstukjes over de uitglidders van enkele gildenbroeders in het afgelopen jaar of worden tijdens ernstige declamaties de verbazingwekkende prestaties van hun patroonheilige of gildenbestuur in de verf gezet. De hele vertoning duurt tot in de kleine uurtjes, zodat de gezellen en leerlingen na het feest meteen kunnen beginnen met het voorbereidende werk voor de nieuwe slagersdag, want de klanten rekenen op de gebruikelijke service. Menig meester meldt zich die dag wat later op de winkelvloer.

Ook bij het slagersgilde draait het naast collegialiteit om niet veel meer dan de macht te behouden. En als het even kan zelfs de uitbreiding daarvan. Zo beperkt het gilde zich niet enkel tot de zaken van het vleesambacht, maar ze heeft ook een dikke vinger in de pap bij het verhandelen van vis, wol, vet en leder. Zelfs op het postwezen heeft ze haar invloed, wat is af te lezen uit het gebruik van een posthoorn in vele slagerswapens en -vaandels. Dat is niet zo vreemd als je bedenkt dat slagers hun slachtdieren van heinde en verre moesten aanvoeren en dus onderweg ook wel even een brief konden bezorgen.

Hoe is het met de saamhorigheid onder de collega's gesteld? Keer op keer hameren de gildenkapelaans in hun preken op de onderlinge naastenliefde en broederschap, die tussen de gildenbroeders zo vanzelfsprekend zouden moeten heersen, maar er zijn genoeg verhalen bekend, waarin die mooi afgeschilde deugden een uiterst dun vernislaagje blijken te zijn. Slagersweduwen die na de plotselinge dood van hun man toch de winkeldeur proberen open te houden met de hulp van een gezet, kunnen fluiten naar ondersteuning van het gilde. Ook al hebben hun mannen jarenlang trouw giften gestort in de gildenkas, ze hoeven op geen enkele cent te rekenen en de weduwe met de wezen worden door de collega's met de nek aangekeken.

VOLGENS DE REGELS OPKLIMMEN

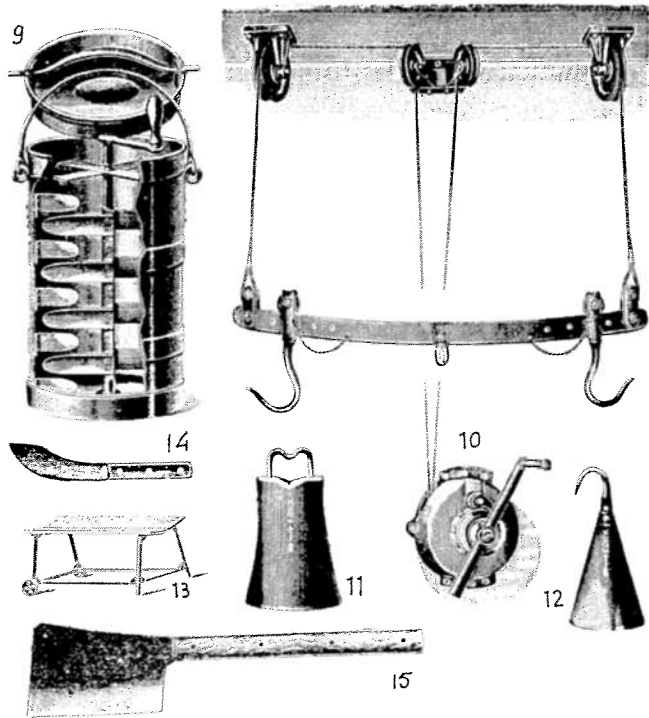
De macht hebben is een kunst, maar hem houden een grotere. De Gildebrieven of slagersstatuten zijn

daar duidelijk in. Ze zijn vaak vaag en dubbelzinnig over de rechten van de leerling en de gezet, zodat de meester en het gilde veel macht hebben over hun ondergeschikten. Omgekeerd staan bij de meester vooral de rechten en in mindere mate ook de plichten tot in de kleinste details op papier en hun positie en die van hun families is goed beschermd. Zo worden alleen slagerszonen als leerjongens aanvaard. Zijn ze eenmaal gezet, dan moet het verlenen van de meestertitel zo lang mogelijk worden uitgesteld en intussen moet er zoveel mogelijk geprofiteerd worden van hun inzet. Want is de gezet eenmaal een nieuwe meester, dan is er ook een geduchte concurrent bijgekomen, die zijn deel van de totale stedelijke vleesconsumptie opeist. De veiligste weg om het meesterschap binnen te halen is trouwen met een slagersdochter of de weduwe van een slager. Menige incurante slagersdochter mag haar trouwkansen toch optimistisch onder ogen zien! Is deze dame momenteel niet uit voorraad leverbaar, dan kun je na minimaal acht jaar leerling en gezet geweest te zijn alsnog de meestertitel kopen, mits een deugdelijk proefstuk afgeleverd wordt dat de goedkeuring van het gilde kan wegdragen. Het gilde laat zich voor deze service ruim betalen en zo blijft er weinig geld over om je eigen winkel te kopen. Lukt ook dat nog, dan mag je jouw eerste zuurverdiende centen afdragen aan de gildenkas met de vermelding 'jaarlijkse contributie'.

Er zijn in Duitsland prachtig versierde meesterbrieven bewaard gebleven. Zo kan in 1779 Abraham Meijler zijn meesterbrief in Straatburg komen afhalen op het gildenhuis, maar hij heeft er maar korte tijd van kunnen profiteren, omdat 12 jaar later de Franse Revolutie de gilden afschaft en iedereen zonder enige kennis van zake een slagerij mag beginnen. Dat heeft

MEESTERBRIEF VAN EEN SLAGER UIT LORRACH, 1790.

HET BLOED WERD IN DE BLOEDKAN (9) GEGOTEN EN STEEDS GEROERD, ZODAT HET LATER GEBRUIKT KON WORDEN BIJ DIVERSE BEREIDINGEN WAARONDER BLOEDWORST. HIerna WERD HET GESLACHTE DIER OPGEHANGEN AAN EEN KROMHOUT VAN HOUT OF IJZER, WAARAAN TWEE HAKEN ZIT- TEN. MET DE AFGEBEELDE KABELTAKEL (10) KAN EEN MAN ZONDER VEEL INSPANNING HET DIER OPTAKELN. VOOR HET SCHRABDEN OF AFKRAB- BEN VAN HAREN WERDEN SCHRABKLOKKEN GEBRUIKT (11, 12) WAARBIJ DE HAAK DIENST VOOR HET VERWIDERN VAN DE NAGELS BIJ VARKENS. BIJ DEZE BEHANDELING LIGT HET DIER OP DE SLACHTSCHRAAG (13) BIJ PAARDEN EN RUNDEREN WERD BIJ HET AFHUIDEN OF VILLEN HET AFHUID- MES OF VILDERMES (14) GEBRUIKT, DAT HUIDEN VAAK BESCHADIGDEN, MAAR LATER GEBEURDE DIT MET EEN VEEL BETER RESULTAAT DOOR EEN AFHUIDMACHINE, ALS HET DODE DIER EENMAAL IN DE TAKEL HANGT EN GEVILD IS WORDT MET HET KLOPMES (14) OF "RUGGENSPUITER" DE RUG- GENGRAAT DOORGEHAKT.

caal de aanstootgevende slachtingen in de open sla- gerswinkel of op straat. Hij laat een centraal slacht- huis in de hoofdstad bouwen, waar de slagers het geslachte vlees kunnen bestellen en afhalen. Daar- mee zet de keizer zonder het te beseffen de eerste stap naar wat later zal uitgroeien tot de groothandel in vlees.

De slager van vandaag is niet meer te vergelijken met die van zoveel jaren terug. Gedegen opleidingen en diploma's hebben tijdens het interbellum het vak geprofessionaliseerd en aan het beheer en de hygi- ene van een slagerij worden de hoogste eisen ge- steld binnen Europa. Wij vinden dat normaal, maar menige vakantieganger krijgt in verre landen een heel ander beeld van het beroep voorgeschoteld. Een klap met het slagersmes op een in de buitenlucht uitgehangen homp doet een zwerm vliegen opstijgen en pas dan wordt er iets zichtbaar wat op vlees lijkt. "Vandaag maar even geen vlees op de barbecue!", be- sluiten de toeristen!

DE SLAGER VAN VANDAAG EN ZIJN GEREEDSCHAP

Het is boeiend om nog het nodige te vertellen over de ontwikkeling van de vleesfabrieken, maar dat valt buiten ons bestek. We beperken ons tot de kleine sla- ger, de budgetslager, de keurslager en de gespeciali- seerde slager zoals de paardenslager, die tegen- woordig allemaal goed opgeleid zijn. Rond 1925 zijn de avondcursussen gestart en later zijn meerjarige dagopleidingen gevolgd.

Vandaag verwachten we van onze slager, zelfstandig

dramatische ge- volgen voor de prijs en de hygië- ne: Parijs telt in 1802 driemaal zo- veel slagerijen dan in 1791. Som- migen worden let- terlijk "stinkend rijk", maar de meeste slagers gaan failliet. Na- poleon Bonaparte ziet zich gedwon- gen om een strak- ke reglementering op te leggen. Zo verbiedt hij radi- caal de aanstootgevende slachtingen in de open sla- gerswinkel of op straat. Hij laat een centraal slacht- huis in de hoofdstad bouwen, waar de slagers het geslachte vlees kunnen bestellen en afhalen. Daar- mee zet de keizer zonder het te beseffen de eerste stap naar wat later zal uitgroeien tot de groothandel in vlees.

of in een supermarkt, dat hij of zij een degelijk advies kan geven, een vriendelijke en correcte behandeling weet te geven en er een smetteloze winkel op na houdt, waar we kunnen kiezen uit een uitgebreid, aantrekkelijk en panklaar assortiment. Door een raam achter in de winkel zien we hen in een even smette- loze ruimte voorbereidingen treffen om het aange- voerde vlees te verdelen, te wegen, te verpakken en in de koeling te leggen. Voor advies over de bereiding thuis bent U bij hem aan het goede adres. Hygiëne staat hier dagelijks hoog in het vaandel: na iedere werkdag is er het grote schoonmaak geblazen.

De particuliere slagers hebben zich vaak verenigd en onder de naam van "Keurslager" of "Topslager" kie- zen ze voor kwaliteit en eigen bereidingen, die de supermarktslager niet kan bieden. De beenhouwer van weleer is traiteur geworden. Ook dan is het niet gemakkelijk om het hoofd boven water te houden als het grootwinkelbedrijf met stunts prijzen de klanten weglukt. In elke stad en dorp is het aantal zelfstandi- ge slagers fors verminderd. De zoon of dochter van de slager herinnert zich de lange werktijden thuis en kiest voor een beroep met meer vrije tijd. Op zijn pen- sioensleeftijd sluit de zoveelste slager dan definitief zijn deur.

Als je besluit om van een ambacht het gereedschap te gaan verzamelen, dan is het slagersambacht een gouden keus. Tel maar na: je verdwaalt niet tussen de honderden profielschaafjes en een woud van booromslagen, maar je kunt je simpelweg beperken tot een handvol messen, een paar vleesbijltjes, en- kele zagen en wat mooie vleeshaken. Wil je nog meer, dan kun je denken aan een gehaktmolen of worsthoorn. Maar daarmee heb je de verzameling al aardig compleet.

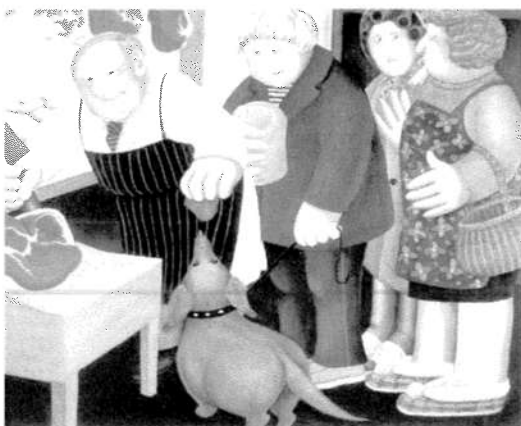
En het aardige is nog, dat je een mooie set slagers- messen altijd weer kunt inzetten bij je eigen kookex- perimenten in de keuken! Kom daar maar eens om bij een tobbezaag, een grondschaaf, een breeuwijzer of een dommekracht: ze zijn veroordeeld tot werkeloos- heid en liggen ongebruikt op een donkere zolder of in een vochtige schuur.

Hoe je ook over het beroep van slager denkt, of je nu vegetariër bent of vleesfanaat, door zijn inzet en des- kundigheid is menige maaltijd een hoogtepunt ge- worden, of het nu thuis was of buiten de deur. Daarom mogen we Noach eeuwig dankbaar zijn, dat hij zich als scheepsbouwer ambachtelijk heeft ingezet voor de redding van de dieren. Want wat zouden we moe- ten zonder de dieren? Juist het varken, dat in vele godsdiensten met de nek wordt aangekeken, spant

qua maximale opbrengst de absolute kroon: van zijn neus tot zijn krulstaart gaat er van hem niets verloren. Toch plaatst de Franse schrijver Jules Renard een kanttekening bij dit dier: "Een gebrek heeft het varken, het kan zelf geen bloedworst maken!" Maar daarin hebben de slagers nog nooit een bezwaar in gezien.

Paul van der Lugt

Het tweede deel over het Antwerpse slagersgilde en hun Vleeshuis verschijnt in Gildebrief 2008.

WEBSITE

Nederland: www.vleeswijzer.be,

België www.slagersnet.be

TIJDSCHRIFT

België: De Belgische Beenhouwerij, uitgave van de Landsbond Beenhouwers.

Nederland: Vleesplus, uitgave van de Stichting Opvoedingsfonds Slagersbedrijf.

MUSEA MET AANDACHT VOOR HET SLAGERSGILDE

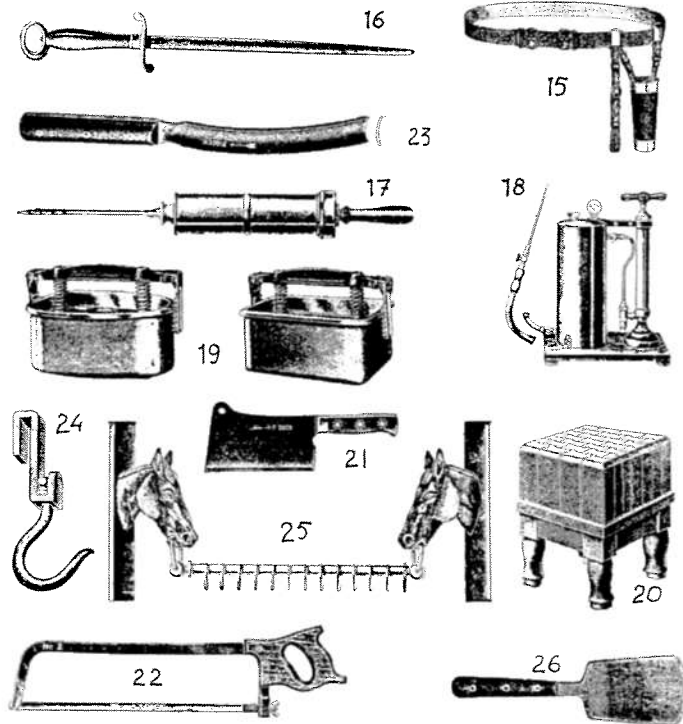
In musea maakt een slagerswinkel meestal deel uit van een aantal geëxposeerde beroepen. Het enige museum dat zich volledig op dit beroep heeft toegelegd, is in Duitsland te vinden.

Deutsche Fleischermuseum, Marktplatz 16, 71032 Böblingen, bij Stuttgart, Duitsland. Tel. 07031-669482. drignath@boeblingen.de, www.boeblingen.city-map.de

De slagerij als een onderdeel van een breed opgezet museum vinden we in het Belgische Lokeren en het Nederlandse Enkhuizen en Orvelte.

België: Stedelijk Museum te Lokeren, www.lokeren.be.

Antwerpen en Gent: Vleeshuizen zijn niet meer in gebruik voor het vleesambacht maar herbergen resp. een muziekmuseum en een restaurant.

GEREEDSCHAP WAT DE SLAGER ONAFGEHELIJK BIJ DE HAND MOET HEBBEN, DRAAGT HIJ IN EEN KOPPEL (15) WAAR EEN STEEKMES, SLACHTMES EN PRIEM IN STEKEN. OOK HET STAAL (16) OM DE MESSEN TE SLIPEN LICHT BINNEN HANDREIK. HET BEEN UIT EEN HAM WORDT MET EEN HAMBEENMES (23) VERWIJDERD. NADAT DE PEKELSPIJT (17, 18) PEKEL IN DE HAM HEEFT GESPOTEN, WORDEN DE HAMMEN GEKOOKT IN EEN OVALE OF VIERKANTE HAMMENKOKER (19). IN DE SLAGERIJ VALT VERDER HET HAKBLOK (20) OP, GEMAAKT VAN BEUKEN- OF ESSENHOUT. BIJ DIT HAKBLOK HOORT EEN KARBONADE- OF BIEFSTUKBULTJE (21) EN EEN BEENDERZAAG (22). IN DE SLAGERIJ VAN ROND 1950 ZAG JE VEEL MARMER EN IN DE ETALAGE HINGEN DE GESLACHTE DIEREN AAN VLEESHAKEN (24), DIE VAST ZATEN AAN ZWARE, VERCHROMDE STANGEN VOORZIEN VAN BIERKNOPPEN. HIER IS HET HANGWERK UIT EEN PAARDENSLAGERIJ TE ZIEN (25). TENSLOTTE WORDEN SPANEN GEBRUIKT OM RELJEFBAKEN SCHOON TE MAKEN (26).

Nederland: Zuiderzeemuseum te Enkhuizen, www.zuiderzeemuseum.nl.

Hier wordt ook de Nationale Slagerij Collectie beheerd. Orvelte (Drenthe) heeft een slagerswinkel.

BOEKEN OVER HET GILDE EN HET VAK

Buhrer, Emil M. en Francoise Salvetti, *De Beenhouwersstraat. Het vlees en het ambacht doorheen tijden en kulturen*. Lannoo, Tielt, 1985. ISBN 90 209 1340 9, 200 p., geïll.

Lampo, Jan, *Het Vleeshuis. Slagerspaleis van Antwerpen*. Jan Lampo en Uitg. Davidsfonds, Leuven, 2004. ISBN 90-5826 276 6. 170 p., geïll.

Voort, Wim van der, *Slager- een oeroud, zich steeds vernieuwend ambacht*. Uitg. Agriboek, 128 p., geïll. ISBN 90 54 39 056 5, 12,50 €

Slagersvakschool Utrecht, *Handboek voor het slagersbedrijf*. 4e druk 1935. Uitg. C. Misset N.V., Doetinchem.

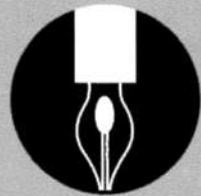
BOEKEN OVER SLAGERSGEREEDSCHAP

Dulmen, F. van en J. Klaver, *Het boek over oude gereedschappen*. Column Books, Leeuwarden 1995. (p. 128 t/m 132).

Bouchard, Daniel, *Les haches*. SELD, Jean-Cyrille Godefroy, Parijs, 1998. ISBN 2 86553 119 8.

Mercuzot, André, *Guide des outils et objets domestiques*. SELD, Jean-Cyrille Godefroy, Parijs 1997, ISBN 2 86553 111 2.

Handboek voor het slagersbedrijf. Uitg. C. Misset N.V., Doetinchem, 4e druk, 1935.

GEREEDSCHAP ALS MAATWERK WORDT DÉ TOEKOMST:

WE GAAN DUS MET MEER COMFORT AAN DE SLAG!

Handgereedschap is niet weg te denken uit ons leven. Iedereen gebruikt dagelijks mes en vork. Daarnaast gebruiken veel professionals handgereedschap tijdens hun werk, maar ook doe-het-zelvers nemen hobbymatig hun gereedschap regelmatig in de hand. Daarom is het van belang dat iedereen kan beschikken over comfortabel gereedschap. Dus gereedschap waar prettig en efficiënt mee gewerkt kan worden.

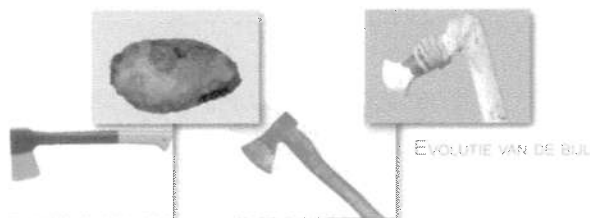
DE (R)EVOLUTIE VAN GEREEDSCHAP

Het maken en ontwerpen van handgereedschap is niet iets van de laatste tijd, integendeel. In de oudheid maakte de mens al gereedschappen. Met behulp van een stuk gereedschap kon de mens bepaalde taken sneller en eenvoudiger uitvoeren. Denk bijvoorbeeld aan het gebruik van een stenen handbijl om hout te "hakken". Ook werd het mogelijk om taken uit te voeren die voorheen met blote handen niet mogelijk waren. Door gereedschap te gebruiken verlegde de mens zijn lichamelijke begrenzingsen en begon de ontwikkeling van cultuur en technologie.

De ontwikkeling of evolutie van gereedschap doorliep een aantal stadia. De eerste gereedschappen ontstonden door materiaal van een steen of stok weg te halen (reductie). Een steen kreeg een scherpe rand door er stukjes vanaf te slaan en hem te slijpen. De volgende stap in de ontwikkeling was het samenvoegen van verschillende materialen (conjunctie). Twee verschillende materialen werden gecombineerd tot een gereedschap. Zo werd de stenen handbijl bevestigd aan een stevige tak, waardoor er een grotere slagkracht bereikt kon worden. Een ontwikkeling die daar aan raakt is het tegelijk gebruiken van twee aparte onderdelen zoals pijl en boog of stampen en vijzel. Daarna volgde het replica-proces, wat ervoor zorgde dat de effectiviteit van het gereedschap verhoogd werd. Hierdoor werd de kans kleiner dat het gereedschap faalde. Een voorbeeld hiervan is een speerpunt, die van meerdere weerhaken voorzien werd. Als er dan één weerhaak afbrak was het

gereedschap nog steeds effectief. De moderne tijd begon toen de mens in staat was structuren van moleculaire ruwe materialen te veranderen, het zogenaamde transformatieproces. Mensen wonnen bij voorbeeld erts uit gesteente. De volgende periode die nu nog steeds doorgaat is de periode van de massa-productie. Automatische machines en robots maken het gereedschap, waarbij nieuwe materialen zoals kunststoffen gebruikt worden. Gereedschappen worden ontworpen met het doel om aan de eisen van zoveel mogelijk gebruikers te voldoen en zo goedkoop mogelijk te zijn. De volgende ontwikkeling in het productieproces zal waarschijnlijk de stap naar customization zijn. Customization is een productieproces waarbij het mogelijk is om een product qua afmetingen, vorm en uiterlijk voor een individu te optimaliseren. Iedereen kan dan zijn persoonlijke gereedschapssset laten maken.

In deze ontwikkelingen zit een duidelijke lijn. In eerste instantie maakte de mens een gereedschap om een taak vaak sneller en makkelijker te kunnen uitvoeren. Hierbij bewerkten zij alleen de "werkzijde" van het gereedschap. De stenen handbijl hielden ze zo vast dat de "werkzijde" functioneerde. De functionaliteit stond dus voorop. Een volgende stap was het bevestigen van de handbijl aan een houten tak. Hierdoor vergrootte de slagkracht aanzienlijk en kon er meer kracht uitgeoefend worden. Bovendien ontstond er zo ook een handvat dat weliswaar vol knoesten en splinters zat, maar er was gelukkig een handvat. Toen de stenen bijl vervangen werd een ijzer exemplaar, was de mens ook in staat om het houten handvat vorm te geven zodat het prettiger was om het vast te houden. De nieuwste bijlen zijn voorzien van een fiberglas handgreep en dat dempt de trillingen zo goed dat deze niet aan de armen doorgegeven worden. Door deze veranderingen in de productiemogelijkheden ontwikkelde het handgereedschap zich van een puur functioneel werktuig tot een gereedschap dat steeds prettiger in het gebruik werd.

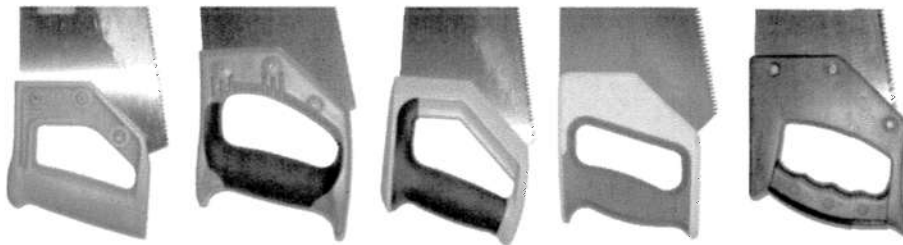

Door de nieuwe productiemogelijkheden kunnen de ontwerpers de laatste decennia meer aandacht besteden aan het voorkómen van lichamelijke ongemakken bij het gebruik van handgereedschap. Zo zijn de vormen van de handgrepen beter afgestemd op de hand door het gebruik van kunststof. Tegelijk wordt de functionaliteit geoptimaliseerd door bijvoorbeeld geharde verfrabbers en gecoate zaagbladen te ontwerpen. Door de recente ontwikkelingen in het productieproces, de aandacht voor de individuele gebruiker bij customization en de concurrentie op de gereedschappenmarkt zal de focus in het ontwerpproces gaan verschuiven van het voorkómen van discomfort naar het bieden van comfort. Deze verschuiving is nu al te zien in de vele advertentieslogans waar bedrijven hun handgereedschap nadrukkelijk als comfortabel aanprijzen. De vraag blijft echter wanneer iemand comfortabel werkt met gereedschap. Wat verstaat de eindgebruiker daaronder? En hoe vertaalt je dit in een ontwerp? Deze vragen vormden de kern van mijn vijf jaar durend onderzoek naar het comfort tijdens het gebruik van handgereedschap.

Wat is comfort?

Vele eindgebruikers hebben mij geholpen om deze vraag te beantwoorden. Daaronder zaten professionals maar ook doe-het-zelvers. Ik ontmoette ze bij de bouwmarkt en de ijzerwarenhandel en vroeg ze of ze iets konden zeggen over het comfort van hun handgereedschap, zoals: ligt het goed in de hand, ziet het er mooi uit, irriteert het niet, etc. Naast associaties die zij zelf hadden bij het begrip comfort gaven ze ook aan in hoeverre de door mij verzamelde begrippen volgens hen te maken hebben met comfort. Hierdoor kreeg ik al snel een aardig beeld waarvan het comfort bij handgereedschap afhing. Begrippen die iets zeiden over de functionaliteit van het gereedschap bleken erg belangrijk te zijn ("Het is gemakkelijk in het gebruik!"), net zoals termen die duiden op de lichamelijke interactie tussen de handgreep en hun hand ("Het geeft vervelende drukpunten", "Het voelt prettig aan."). Een selectie uit deze begrippen kon ik gebruiken voor het opstellen van mijn eerste versie van de Comfortvragenlijst voor Handgereedschap.

Na deze interviews volgden de evaluaties van drie uitgekozen gereedschappen om de Comfortvragenlijst verder te ontwikkelen. We wilden bovendien achterhalen of de begrippen die comfort bepalen, de zogenaamde comfortvoorspellers, hetzelfde zijn voor verschillende soorten gereedschappen. Onze aandacht bij deze tests ging naar schroevendraaiers, schilderskwasten en handzagen.

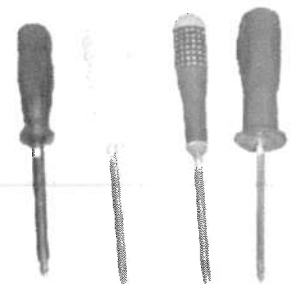
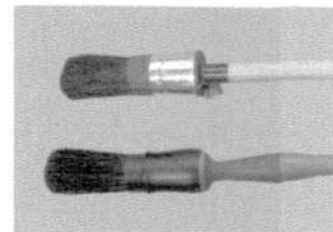

Twintig doe-het-zelvers testen vijf verschillende schroevendraaiers door met iedere schroevendraaier vijf schroeven in een houten balk te draaien. Na gebruik van iedere schroevendraaier vulden zij de Comfortvragenlijst in en gaven o.a. aan of zij deze schroevendraaier bijvoorbeeld lekker in de hand vonden liggen, of hij een professioneel uiterlijk had en of hij drukplekken veroorzaakte. Tenslotte gaven ze ook een totaaloordeel. Door hun scores op de afzonderlijke begrippen te relateren aan het totaaloordeel kon bepaald worden wat de specifieke comfortvoorspellers voor schroevendraaiers zijn.

Daarna kwamen de schilderskwasten en de zagen aan de beurt.

Twintig professionele schilders gebruikten gedurende een werkdag twee verschillende schilderskwasten. Twaalf timmerlieden evalueerden vijf verschillende handzagen door met iedere zaag gedurende vijf minuten plakjes hout van een balk te zagen. Beide groepen vulden na afloop de Comfortvragenlijst in.

Uit deze onderzoeken kwam naar voren dat dezelfde begrippen bij het ene gereedschap meer het comfort bepaalden dan bij het andere. De functionaliteit, zoals het gebruiksgemak en de goede krachtoverdracht, is bij alle gereedschappen van belang. Ook de lichamelijke interactie met het gereedschap zoals een goede wrijving, prettig aanvoelen en een goede ligging in de hand telde bij alle gereedschappen. Maar ongewenste effecten op de huid zoals blaasvormingen en een branderig gevoel speelden alleen een rol bij schroevendraaiers, terwijl ongewenste effecten in dieperliggend weefsel zoals spierkramp alleen naar boven kwamen bij de handzagen. Op zich is dit goed verklaarbaar. Bij het gebruik van een schilderskwast wordt maar weinig kracht gebruikt en vinden geen snelle bewegingen plaats. Hierdoor raakt de huid niet geïrriteerd en worden de spieren niet snel vermoeid. Bij het schroevendraaien moet de gebruiker wel kracht zetten en vooral de richting van deze kracht bepaalt het ongewenste effect op de huid. De gebruiker knijpt in het handvat, waardoor een kracht loodrecht op het handoppervlak ontstaat en tegelijkertijd draait hij de handgreep waardoor een kracht evenwijdig aan het handoppervlak ontstaat. Deze laatste kracht veroorzaakt de nodige wrijving. Door de wrijving raakt de huid geïrriteerd en voelt branderig aan.

DE SCHROEVENDRAAIERS, SCHILDERSKWASTEN EN HANDZAGEN DIE GEBRUKT ZIJN TIJDENS DE ONDERZOEKEN.

De hand wordt rood en er kunnen zelfs blaren ontstaan! Hoe meer gebruiker last heeft van deze wrijving, hoe negatiever hij zich uitlaat over het comfort van de schroevendraaier.

Bij zagen is er alleen sprake van een kracht loodrecht op het handvat en is er dus geen sprake van wrijving. Bovendien is knijpkracht niet nodig. Hierdoor spelen ongewenste effecten op de huid geen enkele rol om het comfort tijdens het zagen te bepalen. Toch zijn bij het zagen de nodige ongewenste effecten voor de dieperliggende weefsels geconstateerd. Vooral de zagen die niet comfortabel in het gebruik zijn en die nauwelijks zelf het zaagwerk doen veroorzaken veel problemen bij het doorzagen van een balk en de spieren raken daarbij veel eerder vermoeid. Daarom werd het comfort bij het zagen negatief beoordeeld door de ongewenste effecten voor het dieperliggende weefsel. Dit waren de grote verschillen tussen deze drie verschillende gereedschappen, maar er is ook een overeenkomst: Een goede ligging in de hand is een eerste vereiste voor het comfort van elk gereedschap!

Hoe vertaal je deze kennis in het ontwerp?

Op basis van de drie gereedschapsonderzoeken is bekend wat de comfortvoorspellers zijn. Deze comfortvoorspellers zijn verwoord in de eigen woorden van de eindgebruikers. Dat is ook goed, want het geeft de beleving van de eindgebruiker weer. De ontwerper staat nu voor de uitdaging deze comfortvoorspellers, die eigenlijk de gebruikerseisen over comfort zijn, te vertalen in eigenschappen van een toekomstig product. Er zijn diverse ontwerpmethoden om de ontwerper hierbij te helpen. Een van deze methoden die ik onderzocht heb om te kijken of deze geschikt was, is het kwaliteitenhuis van de Quality Function Deployment. Bij deze methode moet het ontwerpteam systematisch aangeven in welke mate zij verwachten dat een producteigenschap (bijvoorbeeld de vorm van het handvat) een gebruikerseis (goede ligging in de hand) beïnvloedt. Als zij dit voor alle combinaties van producteigenschappen en gebruikerseisen doen, geeft hen dat het nodige inzicht, welke producteigenschappen ze nog verder moeten optimaliseren om uiteindelijk zo goed mogelijk aan de gebruikerseisen te voldoen. Deze actie heeft alleen kans van slagen als het ontwerpteam de juiste inschatting maakt over de combinatie van eigenschappen waaraan een comfortabel gereedschapsonwerp moet beantwoorden. Uit mijn onderzoek bleek echter dat bij het herontwerpen van schroevendraaiers bij 25% van de combinaties de inschatting verkeerd was. Dit geeft aan dat deze ontwerpmethode alleen geschikt is als de schattingen stevig onderbouwd

worden met een uitgebreid gebruikersonderzoek en een gedegen literatuuronderzoek.

Hoe kan je comfort “meten”?

Wanneer er een nieuw gereedschap ontwikkeld is, wordt het daarna vaak geëvalueerd. Is het nieuwe ontwerp ook echt beter en biedt het meer comfort dan de producten van de concurrenten of een ouder model van hetzelfde gereedschap? Om dit te evalueren is het nodig om comfort exact te kunnen meten. De Comfortvragenlijst geeft weer hoe iemand het comfort van een bepaald gereedschap ervaart. Als heel veel mensen de Comfortvragenlijst voor hetzelfde gereedschap invullen en eenzelfde mening hebben, dan zegt dat veel over het comfort van dat gereedschap. De vraag is echter of je comfort ook objectief kunt meten en in harde getallen kunt uitdrukken? Daarmee zou je sneller resultaten kunnen boeken dan met de Comfortvragenlijst en er zijn minder eindgebruikers voor nodig. Om die vraag te beantwoorden heb ik twee meetmethoden uitgetoetst bij het zagen. Ik heb de spieractiviteit tijdens het zagen gemeten door kleine elektroden op de huid boven de spieren te plakken, die hun signalen doorgeven aan de computer.

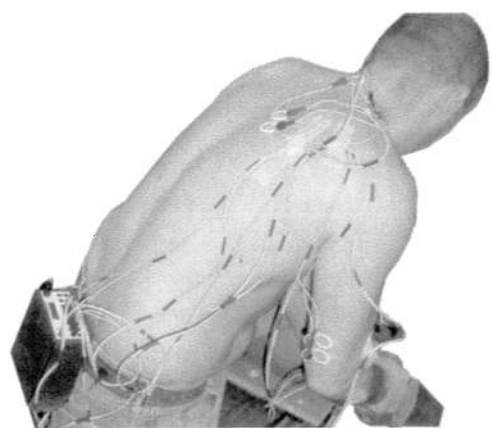
Bij het meten van druk op de hand wordt op de hand een dun matje met druksensoren bevestigd. Deze druksensoren geven een elektrisch signaal af, dat verandert als er harder of zachter op een druksensor gedruwd wordt. Uit de drukmeting kunnen verschillende variabelen afgeleid worden.

Het resultaat was, dat alleen de druksensoren op de

TIMMERMAN BEPLAAT MET
ELEKTRODEN VOOR HET METEN VAN
SPIERACTIVITEIT

DRUKVERDELING IN DE HAND
VAN DE ZAGENDE TIMMERMAN IS
ZICHTBAAR OP HET BEELDSCHERM
VAN DE LAPTOP

hand duidelijk maakte, wanneer er van discomfort sprake was. Dus blijft het nog wachten op een objectieve methode om comfort te meten.

Praktische toepassingen

De resultaten van dit onderzoek kennen vele toepassingen. De Comfortvragenlijst kan bijvoorbeeld ingezet worden aan het begin van een ontwerpproces.

Het geeft het bedrijf inzicht in de positie, die het eigen gereedschap inneemt ten opzichte van de concurrenten en daarbij biedt het aanknopingspunten voor de verbetering van het eigen gereedschap. Bovendien kan de Comfortvragenlijst ook nog gebruikt worden om het comfort van andere gereedschappen in kaart te brengen.

Maar ook voor de eindgebruiker kan van mijn onderzoek profijt hebben. Want hoe beoordeelt hij een stuk gereedschap in de winkel? Hij bekijkt het en voelt er even aan en besluit eventueel tot de aanschaf. Pas later zal tijdens het gebruik blijken of hij een goede koop heeft gedaan wat comfortabel gebruik betreft of een miskoop. Het blijkt namelijk dat de beoordeling in de winkel en de ervaringen bij het gebruik behoorlijk kunnen verschillen. Het beste advies is om bij aanschaf van een gereedschap het eerst kort te gebruiken voordat je besluit welk exemplaar het wordt. Nu is dit helaas lang niet altijd mogelijk, maar door de handgreep goed vast te pakken en te testen voorkom je al een hoop problemen.

Een blik vooruit

Binnen TNO lopen onderzoeksprojecten naar customization van producten, waardoor gereedschap aan jouw maat wordt aangepast. Op dit moment lijkt deze techniek weggelegd te zijn voor het verbeteren van duurdere eliteproducten, zoals de handgrepen van

golfclubs. Wel een heel ander marktsegment dan dat van het algemeen gebruikte handgereedschap!

De kennis die in de loop der jaren op het gebied van gereedschap door het TNO is opgebouwd wordt in diverse projecten ingezet. Als onafhankelijk onderzoeksinstituut evalueren we gereedschappen en vergelijken we deze producten met wat andere fabrikanten op de markt brengen. Verschillende klanten schakelen ons in voor het opnieuw ontwerpen van hun al dan niet aangedreven gereedschap. Hierbij leveren we een totaalpakket onder de naam Design for Human Performance, waarbij we onze klanten helpen hun gereedschap verder te optimaliseren waardoor de eindgebruiker op een prettige, gezonde en efficiënte wijze zijn werkzaamheden uit kan voeren. Naast comfort en ergonomie richten we ons ook op andere sectoren zoals productietechnieken en het stofarm en trillingsvrij werken.

Dit artikel is gebaseerd op mijn proefschrift Comfort in using Hand Tools, Theory, Design and Evaluation. Het is een Engelstalige uitgave met Nederlandse samenvatting en kan besteld worden bij TNO Kwaliteit van Leven in Hoofddorp (tel. 023 5549393).

Lottie Kuijt-Evers (Lottie.Kuijt@tno.nl)

DE KLEINE ZAVEL, BRUSSELS LOFLIED EN PROTESTSONG

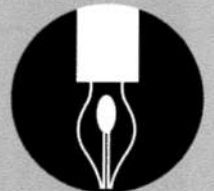
LOF VOOR DE GILDEN EN PROTEST TEGEN DE SPAANSE OVERHEERSING

Voor onze gildenbroeders is dit juweel van kunst en vaderlandse geschiedenis, gelegen in het hart van Brussel, de moeite van een bezoek dubbel en dwars waard. Vooral de omheining van dit park vraagt om ambachtelijke aandacht! Het beantwoorden van de vraag hoe dit park hier uiteindelijk gekomen is, levert al een boeiend verhaal op.

De Kleine Zavel ligt aan de Regentschapslaan, een verkeersader die in 1827 werd doorgetrokken vanaf het Koningsplein, waar het Koninklijk Paleis aan ligt, tot aan het Justitiepaleis, dat met zijn reusachtige proporties de straat afsluit. Op de helft van deze weg

ligt de Zavelbuurt, waar heel wat interessante gebouwen bij elkaar liggen: het Koninklijke Muziekconservatorium, het Instrumentenmuseum, het Egmont Paleis en niet te vergeten de mooiste laatgotische kerk van België: de O.L.Vrouwekerk, die zeker een bezoek waard is als U toch in de buurt bent. De restauratie van deze kerk is aan de buitenkant voltooid, maar binnen wordt er nog volop gewerkt.

De plaats waar de Kleine Zavel nu gelegen is, was van 1289 tot 1706 een begraafplaats van het Sint-Janshospitaal. Later werd dit kerkhof geplaveid. Het besluit om de buurt te verfraaien en er een mooie stadstuin aan te leggen werd in de loop van 1880 genomen door Karel Buls, die toen de burgemeester

DE MESSEMAKER

van Brussel was. Deze burgervader heeft Brussel een grote renovatiebeurt gegeven, want niet alleen dit park maar ook de Grote Markt heeft hij na plunderingen in de Franse tijd en verwaarlozing door particulieren weer op de internationale kaart gezet. Ook vandaag kun je hier in alle talen woorden van bewondering en verbazing over deze schitterende restauratie horen.

Het plan voor de Kleine Zavel werd ontworpen door architect Henri Beyaert en in 1890 kon het mooie park geopend worden. Dat er zo diep in de buidel werd getast om dit park zo fantastisch te maken, had minder te maken met het streven om de groenvoorziening in deze stad uit te breiden, dan met het doel om het Belgische nationalisme eens flink op te krikken. Daarom greep men terug naar feiten uit het verleden, waarin België zijn rug recht had gehouden tegen vreemde overheersers die het land telkens overheersten. Deze vijanden hadden in dit land de lakens uitgedeeld. Vooral het kersverse Koningshuis, dat nog maar 50 jaar op de troon zat na de verdrijving van de Hollanders, juichte dit initiatief van harte toe.

Centraal in het park staat een aanklacht tegen de meest barbaarse periode van het Spaanse schrikbewind: de uitgekookte strategie van terreur, die Alva bedacht en uitvoerde in de Nederlanden. Zijn tegenstanders zullen daar uiteindelijk een zware tol voor betalen: de leiders van het verzet Lamoraal van Egmont en Filips van Hoorne werden onthoofd op de Grote Markt. De beeldhouwer Charles Auguste Fraikin (1817-1893) zet naast beide edelen twee heldhaftige soldaten neer om er zo aan te herinneren dat deze edelen en hun legers nog de nodige verdienstelijke overwinningen op deze brute vijand wisten te behalen bij St. Quentin en Grevelingen en dit land zich dus niet zonder slag of stoot gewonnen had gegeven.

Dit massale beeldhouwwerk heeft niet altijd voor deze ronde vijver gestaan, maar is hier naar toe verplaatst. Vroeger stond het op de Grote Markt, waar de beide

heren in 1568 hun hoofd op gewelddadige wijze verloren. Beelden worden in Brussel vaak verplaatst. Brusselaars beweren, dat hun stadsbeelden zich binnen de stad sneller verplaatsen dan de gemiddelde buspassagier. Op de huidige plek wordt dit beeld nu omringd door acht grote mannen uit de Belgische geschiedenis. Tot onze verwondering merken we Willem de Zwijger en Hendrik van Brederode in die ring op.

Het park van de Kleine Zavel is prachtig aangelegd op een hellend vlak en wordt elke dag onderhouden door twee tuinmannen, die verborgen onder de klimop hun eigen schuilplaats hebben. Het symmetrisch opgebouwde park is overladen met symboliek. Zelfs de aanplanting van de negen massieve buxusstruiken op de grasvelden hebben een diepere betekenis en ze verwijzen naar de negen provincies waaruit België destijds bestond. De bloemperken zijn smaakvol samengesteld. Maar het zijn vooral de beeldhouwwerken bij de omheining die de aandacht vragen.

Liefst 48 manshoge bronzen beelden, die geplaatst zijn op vier meter hoge gotische zuilen van arduin stellen de trotse stadsgilden van weleer voor. Deze zuilen vormen samen met het smeedijzeren hekwerk een prachtige afsluiting van het park. De beelden passen allemaal in één strak concept wat te danken is aan Xavier Mellery die aan de meewerkende beeldhouwers een duidelijke werktekening van elk beeld meegaf. De kunstenaars moesten hun werk verder in een neogotische stijl uitwerken want dat was nu eenmaal de grote mode in de tweede helft van de 19e eeuw. De beelden staan steeds met hun rug naar het park zodat U het beste om het park heen loopt om ze allemaal te kunnen zien.

Als U na dit rondje dwars door het park kijkt en aan het einde een mooie Vlaamse renaissancegevel opmerkt, dan hebt U het Egmontpaleis in het oog, waar tijdens het vermaarde geuzenbanket een verbond van trouw door de edelen van de Lage Landen werd gezworen tegen de Spaanse overheersing. In hetzelfde paleis zal iets later dezelfde Alva zijn intrek nemen en van hier uit zijn banbliksems over de Nederlanden uitstorten. Als gebouwen konden spreken...

Steeds meer wandelaars en toeristen vinden hun weg naar deze tuin om er te genieten van de vele details en ze maken graag een rondje om het park om de attributen te herkennen, die elke ambachtsman als vertegenwoordiger van zijn gilde moet typeren. De kunstenaars hebben vaak zulke rake beelden neergezet, omdat ze naast de attributen vooral de karaktertrekken en houding laten meespreken. Dit is dan ook een prachtige overzicht-tentoonstelling van wat België rond 1880 aan beeldhouwers te bieden had. Hieronder worden hun namen na de gildennaam genoemd en daarbij vermelden we ook het bijbehorende attribuut, dat het gilde moet typeren.

Dit keer vragen we nu eens géén aandacht voor gevelstenen, maar voor bronzen ambachtslieden. Die groen uitgeslagen mannen mogen er toch ook wezen!

Johan de Punt

AMBACHT EN ATTRIBUUT

NAAM VAN DE BEELDHOUWER

1. **Ambacht van de vier gekroonden.**

Godfried Van den Kerckhove

Zo werd het gilde van de metsers (metselaar), steenkappers, beeldhouwers en leisteenverkopers genoemd. De ambachtsman houdt in zijn rechterhand een kompas en in zijn linkerhand een ontrolde werktekening vast. Aan zijn voeten liggen een stuk beeldhouwwerk, het gereedschap van een metser en een schaliedekker (leidakdekker). De beeldhouwer heeft het beeld de gelaatstreken van architect Henri Beyaert meegegeven.

2. **Wapensmeden, helmenfabrikanten en zwaardvegers.**

Godfried Van den Kerckhove

Een jonge man bekijkt een degen, terwijl een helm aan zijn voeten ligt.

3. **Tinwerkers en loodgieters.**

Jean Cuypers

Een loden rol en blaasbaig.

4. **Lei- of pannendeckers.**

Albert Desenfans

Een ladder.

5. **Blekers.**

Jef Lambeaux

Een schep.

6. **Ketelmakers of koperslagers en bronsgieters.**

Jef Lambeaux

Een pot, kan en hamer.

7. **Stoeldraaiers, mandenmakers, stukadoors en rietdekkers.**

Antoine van Rasbourn

Een gedraaide spijl en een rieten mand.

8. **Hoedenmakers, volders (viltmakers) en brandewijnstokers.**

Jan Cuypers

Een hoed.

9. **Huidenvetters of leerlooiers.**

Albert Desenfans

Een runderhuid

10. **Stoelenmakers in Spaans leer en pruikenmakers.**

Jules Courroit

Een stoel.

11. **Haakbusdragers of geweermakers.**

Jan F. Van den Kerckhove

Een haakbus en een aanbeeld.

12. **Schoenlappers.**

Jan Laumans

Een paar schoenen.

13. **Visverkopers.**

Jan Laumans

Visnet en vis.

14. **Laarzenmakers.**

Louis Van Biesbroeck

Laarzen en schoenen.

15. **Lakenscheerders en -koopmannen.**

Eugeen De Plyn

Een schaar.

16. **Wolververs.**

Charles Geefs

Een pot in de hand, bij het voetstuk een vat en fornuis.

17. **Gordelsnijders en speldenmakers.**

Antoine Van Rasbourn

Riemen.

18. **Garen- en bandverkopers.**

Polydoor Comeyn

Een weegschaal en wolstreng op het voetstuk.

19. **Smeden.**

Louis Eugène Cambier

Een hamer.

20. **Vlasbewerders en lijnwaadhandelaars.**

Eugeen De Plyn

Een schietspoel.

21. **Uitdragers of oude kleerverkopers.**

August Van den Kerckhove

Een hoed en een stuk stof.

22. **Timmerlieden.**

August Van den Kerckhove

Een bijl, zoals bij de beeldhouwers.

23. **Schippers.**

Edouard Laborne

Een roeispaan, koorden en een anker.

24. **Wolwevers en handelaars.**

Benoît Wante

Een schietspoel zoals bij de vlasbewerders.

25. **Kleermakers.**

Armand Cattier

Een kledingsstuk en een schaar.

26. **Zadel- en wagenmakers.**

Robert Fabry

Een zadel en een onderstel.

27. **Groenten- en fruithandelaren.**

Albert Hambresin

Een fruitmand.

28. **Schilders, goudslagers en glazeniers.**

Antoine Van Rasbourn

Een palet en kwast.

29. **Sloten- en uurwerkmakers.**

Jan Cuypers

Een horloge en een sleutelbos

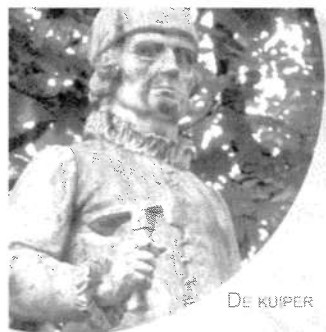
DE SCHILDER

DE BOOMZAGER

HANDELAAR IN ZUIVEL EN GEVOGELTE

DE KUIPER

30. Wijnhandelaars.

Albert Hambresin

Flessen, een beker en een ton.

31. Stoffenhandelaars en kousenmakers.

Robert Fabry

Een stuk stof en kousen aan de gordel.

32. Barbiers en chirurgijnen.

Jan-Baptist Martens

Een pot in de hand en de voet op instrumentenkist.

33. Houthakkers en boomzagers.

Albert Hambresin

Een zaag.

34. Messenmakers.

Julien Renoodeyn

Een mes in een schede.

35. Tonnenmakers of kuipers.

Jules Courroit

Een houten hoopel.

36. Borduurders en bontwerkers.

Armand Cattier

Een pelsmantel.

37. Schrijnwerkers.

August Van den Kerckhove

Een schaaf en een kompas.

38. Galonmakers of passementwerkers.

Emile Namur

Een koord en eikel.

39. Edelsmeden.

Emile Namur

Een heft en vat.

40. Veteewariërs of handelaars in zuivel en gevogelte.

Polydoor Comeyn

Een dode gans en een fles.

41. Handschoenmakers.

Louis van Biesbroeck

Handschoenen in de hand en schaar in de gordel.

42. Vergulders.

Louis van Biesbroeck

Een palet, penseel en beker.

43. Molenaars

Willem Charlier

Een molenrad en molen.

44. Handelaars in gepekeld vis.

Charles Geefs

Een vis en een tonnetje.

45. Slagers.

Edmond Lefever.

Een slagersmes en meer messen aan de gordel.

46. Tapijtwevers.

Albert Desenfans

Een klos met garen.

47. Bierbrouwers

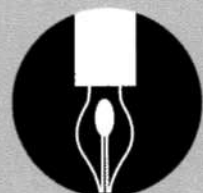
Jan F. Van den Kerckhove

Een moutvork.

48. Bakkers.

Emile Namur.

Een ovenschap.

GEREEDSCHAP KOPEN EN VERKOPEN:

VAAK EEN HACHELIJKE ZAAK!

Je zou graag wat gereedschap verzamelen, dat ooit door je familie tijdens hun ambachtelijke werk is gebruikt. Na een speurtocht op zolders en in kelders blijkt er niets meer bewaard te zijn van dit verleden. Hoe kom je aan dat oude gereedschap van je voorouders en vooral: "Wat gaat je dat kosten?"

René Weijers, handelaar in handgereedschap, verkent het terrein en geeft tips over de kwaliteit en de prijs van gereedschap. Daarmee kun-

nen dit jaar de kopers hun voordeel doen, het volgende jaar geeft hij aan de particuliere verkopers goede raad, zodat een verzameling een eerlijke prijs opbrengt.

Je wist het altijd al, maar tijdens een familiebijeenkomst wordt verteld: "Onze opa Vles had een bekende Zink- en Metaalsmelterij aan de Schiedamse Dijk in Rotterdam". Opeens is je belangstelling gewekt en begin je te spitten in de dozen familiefoto's en de

dossiers van het Gemeentearchief. Stukje bij beetje gaat de familiegeschiedenis en de ambachtelijke eer voor je leven. Je zou graag wat gereedschap verzamelen, dat ooit door familieleden in de metaalsmelterij werd gebruikt, maar inmiddels is de firma al een halve eeuw geleden verkocht en bij die gelegenheid zijn machines en gereedschap voor schrootprijs verkocht aan de Hoogovens en daar omgesmolten...

Hoe kom je ooit nog aan dat oude gereedschap van je voorouders en vooral: "Wat gaat je dat kosten?"

Omgekeerd kan het ook. Op een kwade dag steekt het spook van de verkoop van je verzameling de kop op, omdat je kleiner moet gaan wonen en de rest van de familie geen enkele belangstelling toont voor jouw gereedschap. Wat moet je dan? Dumpen op de plaatselijke veiling? Zo gebeuren verkopen uit haast, waar je later spijt van krijgt "als haren op je hoofd!". Als je ten minste nog haren te verliezen hebt als 50-plusser....

Kopen en verkopen van gereedschap. In twee afleveringen willen we proberen U de helpende hand toe te steken. Dit keer gaat het over de inkoop, de volgende keer over de verkoop. Niet iedereen koopt om zo een flinke collectie gereedschap te bezitten, maar er zijn er ook die een andere goede reden hebben om gereedschap te verzamelen. Zo gaat het sommigen om studie en kennisvergarig rond een ambacht en bij anderen spelen museale of esthetische doeleinden een doorslaggevende rol. Maar allemaal zitten ze met de vraag opgescheept: "Hoe pak je dat aan?"

WAT ER ALLEMAAL KOMT KIJKEN BIJ HET KOPEN VAN GEREEDSCHAP

Mijn eigen kuiperijgereedschap heb ik rond 1999 voornamelijk ingekocht met de hulp van Jozef van Bugenhout, die meestal op zondagmorgen met een grote kraam gereedschap op de antiekmarkt in Tongeren staat. Als een bepaald aanbod mij wat leek, betaalde ik Jozef en hij was van zijn kant behulpzaam om ontbrekend gereedschap op te sporen, zoals een zeldzame houten kuiperspasser. Voor zijn inkoop ging Jozef vaak naar Franse dorpsmarkten en veilinghuizen. Eenmaal thuisgekomen knapte hij de ingekochte spullen op. Om de twee maanden kwam ik bij hem langs met de vraag of hij wat gevonden had en zo groeide de verzameling langzaam maar zeker.

Op mijn rondreizen door Frankrijk liep ik soms tegen gereedschap aan. Ook kocht ik het een en ander in kleine brocante-zaakjes. Enige deskundigheid ontbrak. Het beperkte zich tot het vrolijke kijkboek van

Frederik J. Weijs, "Een ambacht met hout", dat eerder verschenen was onder de titel "Met beide handen". Je wist door de mooie gekleurde platen, waar gereedschap voor diende, maar je kwam er geen stap verder mee als je het antwoord probeerde te vinden op de vraag: "Deugt deze vraagprijs wel?" Ik kon ook niemand om advies vragen want ik kende toen nog geen enkele kuiper of kuiperijdeskundige. Dus kwam het er bij de aanschaf vaak op neer, dat mijn bod zich beperkte tot wat er nog in de knip restte van het vakantiebudget....

Omdat ik moeilijk een boekwinkel voorbij kan komen zonder er binnen te stappen, ontdekte ik al snel dat je in Nederland en Vlaanderen voor boeken over gereedschap nauwelijks terecht kunt bij de boekhandel. Bij enkele gespecialiseerde boekhandels en tweedehands zaken maakte je nog de meeste kans iets bruikbaar te vinden. Bij een boekhandel in Someren kocht ik onlangs 3 prijsguides over gereedschap, die allemaal afkomstig zijn uit Amerika.

Tussen deze guides zat een actuele guide uit 2006. Het is een ideaal zakboekje om mee te nemen naar de markt of de winkel en heet "Warman's Tools Field Guide" van Clarence Blanchard. De afmetingen zijn hxbxd 13x 10,5 x 3 cm en het telt liefst 512 bladzijden met veel kleurenfoto's. De inleiding maakt gelijk duidelijk, dat je hobby nog ouder is dan de weg naar Rome: in het Stenen Tijdperk selecteerde menig holbewoner zijn favoriete stenen schraper, pijl en bijl uit de berg van minder geslaagde stenenaflagen. In 50 eeuwen ontwikkelde zich het handgereedschap tot het persoonlijke bezit van de kritische ambachtsman. Pas rond 1970 gingen de niet ambachtelijke verzamelaars aan de slag met het samenstellen van hun collecties van gereedschappen en werd het snel een geliefde hobby bij een groeiende groep enthousiastelingen.

1. Kwaliteit, 2. Zeldzaamheid en 3. Conditie.

Het zojuist genoemde boekje "Warman's Tools Field Guide" leert je al snel, dat er in de USA flinke bedragen worden neergeteld voor waardevolle stukken, die uitblinken door drie belangrijke factoren: 1. Kwaliteit, 2. Zeldzaamheid en 3. Conditie. Daarbij weegt de waarde van de gebruikte materialen zeker mee: als er voor ebbenhout is gekozen in plaats van esdoorn of er inlegwerk van ivoor is gebruikt in plaats van koper, dan kan dat de prijs aardig doen stijgen. Om te bepalen of het gereedschap van hoge kwaliteit is, moet je veel ervaring opdoen, zodat uiteindelijk als een kenner aan je klompen aanvoelt of het stuk gereedschap in je handen deugt. Dat laatste vraagt uiteraard jaren kritisch bekijken, studeren, noteren, vergelijken, en niet in de laatste plaats wordt je na het kopen en ver-

kopen door schade en schande wijs.

Net als overal speelt hier de mode een belangrijke rol in de prijs. Niet zo lang geleden kon je voor een mooie koperen waterpas vragen, wat je wilde, omdat er altijd wel een gretige koper klaar stond. Nu is de prijs gedaald naar een niveau, dat meer recht doet aan de eigenlijke waarde. Ooit was kuipersgereedschap bij uitstek geliefd in de zestiger jaren, in de zeventiger jaren waren de boren niet aan te slepen en 10 jaar later gebeurde hetzelfde met de houten schaven.

Ook kan de waarde van een stuk gereedschap oplopen tot 10 maal de gangbare prijs als een zeldzame Stanley-schaaf nog in zijn originele doos werd aangeboden! De laatste tijd gaan ze in de Verenigde Staten helemaal uit hun dak voor gepatenteerd gereedschap. Dat betreft in de eerste plaats de schaven, maar op de tweede en derde plaats komen de booromslagen en de schroefslutels.

Wilt U weten wat ze momenteel in Amerika betalen voor mooi gereedschap? Boren brengen tussen de 28 en de 1760 dollar op. Die laatste prijs werd betaald voor een Holt Mfg.Co.No.10. Schaven gaan van de hand voor 50 tot 21.000 dollar, en die gemiddelde prijs voor een auto uit de middenklasse werd neergeteld voor een Israël White No. 106! Niet leuk meer, zult U zeggen. De speelruimte tussen de prijzen is dus enorm groot!

Zijn de Amerikaanse prijzen in Europa eigenlijk wel toonaangevend, kun je jezelf afvragen. Natuurlijk hebben ze invloed op wat wij voor gereedschap moeten neertellen. Ons lid en de gereedschapshandelaar René Weijers uit Nijverdal, die samen met Hein Coolen achter de website www.Ducotools.nl staat en die de marktprijzen dagelijks bijhoudt, weet daar het volgende over te vertellen.

EEN GEREEDSCHAPSHANDELAAR VERTELT OVER ZIJN ERVARINGEN...

"De Amerikaanse markt is een wonderlijke markt. Daar worden verschrikkelijk hoge prijzen neergeteld voor bepaalde stukken gereedschap. Enkele tienduizenden dollars voor een zeldzame schaar is geen uitzondering. Ik heb het genoeg gehad om een Internationale Gereedschapsbijeenkomst bij te wonen, waar tijdens het programma een grote verkoop en een veiling werd gehouden. Een prachtige ervaring waarbij internationaal zeer hooggeachte gereedschapshandelaren in korte broek, baseballpet en zonnebril schaven staan te verkopen, die duizenden dollars moeten opbrengen. Ik moet zeggen dat ik daar weinig heb kunnen kopen. De Amerikanen zijn gek op gereedschap dat uitblinkt

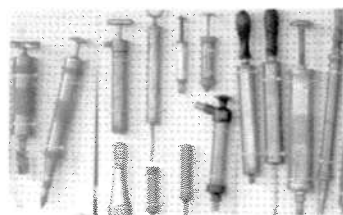
door zeldzaamheid of een patentnummer draagt. Daar ontmoet je veel verzamelaars die bijvoorbeeld alleen maar Stanley schaven sparen. Zij stoppen niet voordat ze alle types in hun bezit hebben. Vandaar dat er voor de ene Stanley 4 nauwelijks 25 dollar betaald wordt en voor de andere 125 dollar wordt neergeteld.

Kennis van zaken is dus erg belangrijk. De zogenaamde price guides zijn een leuke hulp, maar de gegevens zijn snel gedateerd. Kennis van zaken krijg je alleen door er dagelijks mee bezig te zijn. Zelf ben ik twintig jaar geleden met het verzamelen van gereedschappen begonnen. Al vrij snel ben ik ook gaan verkopen. Daardoor ben ik met veel mensen van over de gehele wereld in contact gekomen en daar heb ik ontzettend veel van geleerd. Dat leren houdt nooit op. Vijf jaar geleden heb ik het bedrijf Dutchtools opgericht en besteed ik een deel van de week aan de in- en verkoop van antieke gereedschappen. Het andere deel van de week ben ik op een basischool werkzaam als directeur in onze prachtige gemeente Hellendoorn. Per 1 januari 2007 ben ik samen gaan werken met Hein en Marie José Coolen. We hebben samen het bedrijf DuCo Tools opgericht. Onder het motto 'samen sterk' zullen we de komende tijd veel nieuwe initiatieven ontplooiën. Dat gaat gebeuren in goede harmonie met de Vereniging Ambacht en Gereedschap. Eén van die initiatieven is de organisatie van een beurs voor antieke gereedschappen die ook dit jaar weer plaats vindt in Ughelen en wel op 6 oktober 2007.

Prijzen worden bepaald door de markt, dat is een simpel economisch gegeven. Als de vraag naar een bepaald artikel groot is dan zullen de prijzen stijgen. In de gereedschapswereld fluctueert dat behoorlijk. Dat kan ik het beste illustreren met een voorbeeld.

Enige jaren terug was er een grote vraag naar de zogenaamde goosewing-bijlen. Die waren vrij zeldzaam en daarom werden er hoge prijzen voor betaald. Prijzen tussen de 125 en 200 euro waren toen heel normaal. Door die hoge prijzen zijn mensen in de vroegere Oostbloklanden en Oostenrijk wakker geworden. Nu overspoelen ze de markt met dit soort bijlen en zijn de prijzen in twee jaar gekelderd tot ongeveer 40 euro per stuk. Het grote aanbod doet de prijzen spectaculair dalen!

Dit soort mechanismen ziet je vaker optreden. In feite is het natuurlijk nog altijd zo dat een stuk gereedschap waard is wat de gek er voor geeft. Dit lijkt misschien een open deur intrappen, maar het is wel de werkelijkheid. Eenmaal aangetast door de verzamelaarkoorts is de gedreven verzamelaar moeilijk te remmen en worden er regelmatig te hoge prijzen voor een stuk gereedschap betaald. Je kunt je afvragen of dat zo erg

is, omdat je na de koop elke dag van het gereedschap kunt genieten. Je kunt er ook voor kiezen om 25 jaar rommelmarkten af te lopen om juist dat ultieme stuk gereedschap te kopen voor een paar euro. Dat zijn keuzes die iedereen zelf moet maken en natuurlijk speelt daarbij de inhoud van je portemonnee een belangrijke rol.

Tijd, gemak en de financiële situatie wegen hier zwaar. De meeste mensen kiezen voor het gemak en willen geen risico lopen. Dan is het gemakkelijk om bij betrouwbare adressen te kopen. De prijs ligt weliswaar iets hoger, maar je hoeft er de deur niet voor uit en je hebt de garantie, dat het artikel van goede kwaliteit is. De handel is momenteel erg internationaal geworden en gedreven verzamelaars schikken er niet voor terug om internationaal hun aankopen te doen. Met het Internet is het vrij eenvoudig om een stuk gereedschap in de USA te kopen. In het verleden kon dit eigenlijk zonder risico, aangezien de "gereedschapwereld" vrij klein was. Iedereen kende **elkaar** en er ging eigenlijk nooit iets mis. Tegenwoordig is dat wel anders. Iedereen denkt verstand te hebben van gereedschappen en biedt van alles te koop aan. Het gevolg is dat er heel regelmatig grote teleurstellingen volgen, omdat niet iedereen dezelfde kwaliteitscriteria hanteert. Als je een Amerikaan, een Fransman, een Engelsman en een Duitser in een vergelijkend warenonderzoek de waarde van een bepaalde schaaft laat bepalen, dan durf ik te wedden dat hun schattingen totaal verschillend zullen zijn.

Een goede prijsbepaling is dus nog niet zo'n gemakkelijke klus. Je moet goed weten wat er gaande is op de "gereedschapmarkt" en je niet mee laten sleuren in de onvermijdelijke hypes die er ook op het gebied van de antieke gereedschappen zijn. Die hypes zie je vooral op internationaal niveau regelmatig voorbij komen. Ik heb het nu al een aantal keren mogen aanschouwen.

Een mooi voorbeeld hiervan is het schietlood. Tien jaar geleden werden ineens een aantal grote schietloodverzamelaars actief. Deze verzamelaars struinden de gehele wereld af op zoek naar schietloden om hun collectie aan te vullen. Zij betaalden daarvoor grif hoge prijzen onder het motto: "Geld speelt geen rol, als ik dat ene schietlood maar kan bemachtigen!" Deze verzamelaars hebben intussen hun collectie rond, zodat de verkoop van schietloden totaal is ingestort en de liefhebbers zijn zich nu meer gaan richten op het bestuderen van de herkomst en de patenten van schietloden. Er is zelfs een heuse "Schietloodassociatie" opgericht. Deze heeft vorig jaar een conferentie georganiseerd in Istanbul en volgend jaar komen ze bij elkaar in Frankrijk.

Er zijn nogal wat mensen, die menen dat de Amerikanen alles kopen wat ze krijgen kunnen. Volgens mij is dat een misvatting. In Europa zijn ook zeer grote verzamelaars, o.a. in Frankrijk, Engeland, Oostenrijk, Zwitserland en niet te vergeten in ons eigen land. Het is bekend, dat er in Frankrijk verzamelingen zijn, die 100.000 stuks tellen. Om je enig idee te geven hoe uitgebreid deze collecties zijn: het grootste Franse gereedschapsmuseum Maison de l'Outil in Troyes heeft "maar" 20.000 stuks in haar collectie en ze kunnen er slechts 8000 uitstellen....

We zullen moeten accepteren dat de gereedschapswereld gewoon deelt in de internationalisering. Sommige Nederlandse verzamelaars vinden het jammer dat er weer een gedateerde schaaft in buitenlandse handen verdwijnt. Aan de andere kant komen er ook veel mooie gereedschappen terug naar Nederland.

Je wilt weten, hoe je een betrouwbare prijs kan bepalen? Tja, ik denk dat we daar niet zo moeilijk over moeten doen. Iedereen beleeft veel plezier aan het verzamelen. En daar gaat het toch om. Daarbij bepaal je nog altijd zelf tot hoe ver je gaat bij de aankoop van gereedschap. Natuurlijk moet je je ogen goed de kost geven en er op vertrouwen, dat er met de Nederlandse koopmansgeest nog steeds weinig mis is!

Wat de verkoop betreft wil ik vooral waarschuwen om niet zomaar tot verkoop van een verzameling over te gaan. Ik heb begrepen dat in de volgende Gildebrief dieper op deze zaak zal worden ingegaan. Gelukkig maar, want het verkopen van een verzameling is in mijn ogen een stuk lastiger dan het inkopen, als je tenminste een goede prijs voor je verzameling wilt ontvangen."

Tot zover René Weijers en met hem hopen we volgend jaar de nodige behartigenswaardige tips te kunnen geven aan mensen, die er over denken hun verzameling te verkopen. Dus wacht nog even voor U Uw collectie dumpst bij het eerste het beste veilinghuis. Het is altijd beter om zich te wenden tot een deskundige handelaar of de hulp in te roepen van de boedelcommissie van onze eigen vereniging. Maar daarover vertellen we U een volgende keer meer.

Gespecialiseerde veilinghuizen voor gereedschap zijn er voor zover bekend weinig. In Nederland is er slechts één veilinghuis naast de veiling die op de A&G-bijeenkomsten wordt . In Engeland zijn er twee, maar daar zal je rekening moeten houden met prijzen, die een stuk hoger liggen dan hier. Ook komt bij duur gereedschap net zoals bij duur antiek geraffineerd namaakwerk om de hoek kijken, dus wees gewaarschuwd. Daarover in jaarboek 2008 dus méér.

In ieder geval blijkt, dat het bepalen van de waarde

van gereedschap geen natte fingerwerk is en er wel degelijk vaste uitgangspunten zijn om een redelijk exacte prijsbepaling te bepalen. Daarbij wegen kwaliteit, zeldzaamheid en conditie zwaar door. Tijdelijke modieuze grillen hebben een flinke invloed. Dat daarbij een gesprek met een kundige taxateur een eerste vereiste is en een serieuze verkenning in de prijslijsten van veilingen een belangrijke tweede vereiste, dat lijkt mij vanzelfsprekend. Wie nog wat te verkopen heeft, kan rekenen op een uitgebreid aantal tips in de volgende Gildebrief en natuurlijk ook op onze A&G boedelcommissie o.l.v. Jan Blaas.

René Weijers en Paul van der Lugt

Amerikaanse prijslijsten (paperback)

Husfloen, Kyle, en Clarence Blanchard, *Antique Trader Tools Price Guide*. Uitg. Krause Publications, Iola USA, 2003. ISBN 0-87349-708-2, 272 p., geïllustreerd. 23,50 €.

Kean, Herbert P., *A Price Guide to Antique Tools*. Third Edition, The Astragal Press, New Jersey, USA, 2001. ISBN 1-879335-97-2, 154 p., geïllustreerd. 25 €.

Blanchard, Clarence, *Warman's Tools Field Guide, Values and Identification*. Uitg. Krause Publications, Iola USA, 2006. ISBN 0-89689-425-8, 511 p., geïllustreerd. 14,95 €.
Zakformaat 13 x 10,5 cm.

HET DEKKERBIJLTJE UIT BORSBEKE

Het dekkerbijltje heeft niet alleen veel namen, maar ook veel toepassingen. Het bijltje waar we het nu over gaan hebben komt uit de museumcollectie van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere. Gelijk valt

op dat het een ingesmeed merk heeft, dat verwijst naar een Vlaamse smedenfamilie uit Borsbeek.

We steken van wal met een beschrijving van dit dekkerbijltje. Het is een licht handbijltje, dat uit een ijzeren gedeelte en een rechte steel van essenhout bestaat.

De doorsnede van de steel is ovaal van vorm en de steel heeft een lengte van 32 cm.

De steel en het ijzer liggen in hetzelfde vlak en dat is niet altijd het geval. Een uitzondering

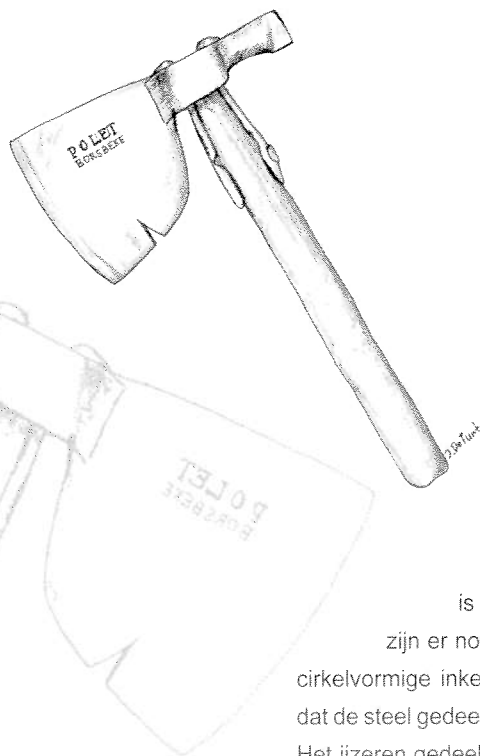
is bij voorbeeld de beslagbijl maar er zijn er nog meer. Onder aan de steel is een

cirkelvormige inkeping te zien, wat erop kan wijzen dat de steel gedeeltelijk gemaakt is op een draaibank. Het ijzeren gedeelte is stevig bevestigd aan de steel door twee ijzeren veren waardoor het gat in het ijzeren slaggedeelte vierkant van vorm is. Als je de bijl aan de bovenkant bekijkt, zit het ijzeren slaggedeelte

mooi symmetrisch aan de steel. Van de zijkant gezien vertoont de bijl een boogvormige snede. Het ijzeren slaggedeelte is aan de onderkant boogvormig en heeft een V-vormige inkeping, zodat het gebruikt kan worden om nagels uit te trekken. Aan de ene kant van de steel heeft de ijzeren kop een bijlgedeelte, aan de andere kant zit een hamergedeelte met een ijzeren kop van twee bij twee centimeter. De bovenkant van de bijl is 18 cm. lang en de bijl heeft een snede met een lengte van 8,5 cm.

In de vlakke kant van het bijlgedeelte is een stempel geslagen met het smidsmerk POLET en daaronder wordt in kleinere letters de plaatsnaam van de smederij vermeld: Borsbeke.

Dit onopvallende bijltje heeft een rijke historie. Eén van de eerste mannen in onze Vlaamse regio, die een dergelijk bijltje tekende, fotografeerde en beschreef was C. Trefois.⁽¹⁾ Hij plakte er drie namen op: hamerbijl, dekhamer of gewoon hamer. Het hoorde volgens hem bij het gereedschap van de strodekker die met dit gereedschap nieuwe deklatten vast spijkerde of oude latten verwijderde. Later zal hij het in zijn standaardwerken de namen dekhamer, kliefhamer of bijlhamer meegeven. In zijn boek "Het strodekkerbedrijf" uit 1930 meet het ijzeren gedeelte van het beschreven bijltje 7 bij 17 cm en is het bijltje verschillende malen op foto's afgebeeld. De foto van de strodekker Cies uit het Oost-Vlaamse Heusden werd genomen in 1929.⁽²⁾

In het Woordenboek der Vlaamse Dialecten vinden we nog meer namen voor het bijltje. Onder de benaming "dekhamer" volgen: bandroemes, dekkershamer, hamerbijl, kaphamer, kliever en trekhamer.⁽³⁾ Ook in de beschrijving van het landelijke en ambachtelijke leven noemt L. Devlieghe het voorwerp een dekhamer. In het hoofdstuk over dakbedekking vermeldt hij het bij het strokken en hij voegt er een tekening aan toe.⁽⁴⁾

Het valt op dat in de buitenlandse literatuur andere functies aan dit gereedschap worden toegekend. In het Engelstalige standaardwerk over houtbewerkinggereedschap wordt het een 'lathing hatchet' genoemd en gebruikt de pleisteraar het om gekloven latten aan zolderbalken vast te nagelen. Deze latten dienen als dragers voor de pleister. Om die reden zou de bovenzijde van de bijl horizontaal zijn zodat er in hoeken van de kamers beter mee gewerkt kon worden.⁽⁵⁾ In een ouder werk uit 1703 heet het bijltje een 'lathing hammer' en wordt het gebruikt om panlatten of pleisterlatwerk vast te nagelen.⁽⁶⁾

Het Museum van Oudere Technieken in Grimbergen kiest in het eigen glossarium ID-DOC voor de naam 'dekkersbijltje' en vermeldt als synoniemen: latwerkbijl, betengelingsbijl, stukadoorsbijl. Tot de gebruikers behoorden volgens het museum o.a. de pannendekker en de strokker.⁽⁷⁾

In de Franse catalogus van het kwaliteitsmerk "Goldenberg" krijgt dit fameuze bijltje de naam 'hachette pour platiers'. Hiervan waren toen 5 modellen beschikbaar, die alleen van elkaar verschilden in de doorsnede van de steel (rond of ovaal) of in de bevestiging van de steel aan het ijzer.⁽⁸⁾ De wereldbibliotheek meldt, dat de 'Hammerbeil' nog steeds te koop wordt aangeboden. In Nederland zijn veel stenen hamerbijlen uit het einde van de Bronstijd opgegraven. Toen was het gebruikelijk om tijdens het begrafenisritueel de hamerbijl samen met een mes en wat stenen bekken aan de dode mee te geven als een grafgift.⁽⁹⁾

Van dit bijltje weten we nauwkeurig uit welke smederij hij afkomstig is. De smid werkte bij de firma Polet, die bekend staat om de goede kwaliteit van zijn gereedschap en tot de dag van vandaag in Borsbeke is gevestigd.⁽¹⁰⁾ De firma is gesticht door de gebroeders Francis en August Polet, die een smederij opende tegenover de kerk van Borsbeke. Ze waren vermaard om het gereedschap, dat ze leverden aan de Fransen, die als seizoenarbeiders op campagne gingen in Frankrijk. De twee zonen Jean Baptiste en Charles zetten de smederij van hun vader Francis voort, en zij gaven de zaak weer in handen van hun zoons Alfons, August en Jules. Al vlug werden er machines aange-

kocht om het zware smeedwerk enigszins te verlichten. De aankoop van een luchthamer in 1912 luidde bij de smederij een tijdperk van steeds meer voortschrijdende industrialisering in, die zijn gelijke niet heeft gekend. De firma is zich steeds blijven specialiseren in snijdgereedschap. Vandaag de dag wordt de firma geleid door Jules, Jo en Piet De Coninck.

In het begin droegen de producten van de smederij alleen de naam POLET, maar toen een van de smeden zich vestigde in het naburige Burst werd er voortaan een plaatsnaam aan de eigen naam POLET toegevoegd. Er heeft zelfs een stempel bestaan met de afkorting PB. Het huidige stempel heeft de vorm van een gestileerde schop waar de twee woorden Polet en Borsbeke onder elkaar zijn ingedrukt.

Keren we nog even terug naar ons bijltje. Het is bij de firma Polet bekend als het timmermansbijltje en is tot in de jaren '70 vervaardigd. De laatste modellen misten de V-vormige opening in de bijl om nagels te verwijderen. De bijl was herleid tot de combinatie bijl-hamer. Ik rond dit verhaal af met de mededeling dat er een identiek bijltje bestaat, waarvan het blad loodrecht op de steel is bevestigd, zodat het gebruikt kan worden als dissel.

Johan De Punt

1. Trefois, C., *Het Strokkersbedrijf*. Bond der Oost-Vlaamse Folkloristen, 1930, p. 25.
2. Trefois, C., *Het Boerendak*. Uitgeverij Danthe, St. Niklaas, 1980.
3. De Vos, Ryckeboer, Van Keymeulen, *Woordenboek der Vlaamse Dialecten*. Deel III, aflevering 2. De Strokker, Tongeren, 1982.
4. De Vlieghe, L., *Landelijke ambachtelijk leven*. Brugge, 1992.
5. Salaman, R.A., *Dictionary of woodworking tools c. 1700-1970*. Astragal Press, Mendham, New Jersey, 1997, p. 239.
6. Moxon, J., *Mechanick exercises orthodoxy of handy-works*. New Jersey, 1703, reprint 1989.
7. www.MOT.be
8. Goldenberg, *Catalogues des outils*. 1927.
9. http://www.museumkennis.nl/p_rmo/museumkennis/i000302.html
10. Met dank aan de heer Roger Van Delsen, internal sales manager van de firma Polet en begaan met de historie van de firma. Het gehele gamma producten van de firma is te zien op de website www.polet.be.

HET SCHIETLOOD TERUG VAN WEG GEWEEST

DE VERZAMELING SCHIETLODEN VAN
RENE WEIJERS, JUNI 2007

“Wat verzamelt U? Schietlooden? Daarover heb ik nog nooit van gehoord. Dat zijn toch van die gewichten, die aan een koord hangen? Wat is daar nu voor interessants aan?” Aan het woord is Wolfgang Rücker, een deskundige op dit gebied en hij vertelt enthousiast verder.

“Dat is vaak de eerste reactie, wanneer ik het over mijn hobby heb. Sommigen kijken met verbazing en bewondering naar mijn verzameling, maar anderen staan gelijk klaar met een berg vragen en kanttekeningen. Daarom wil ik de vraag: “Wat is daar nu zo interessant aan?” graag beantwoorden, want het verzamelen en het promoten van een van de oudste en eenvoudigste werktuigen en controlemiddelen ligt mij na aan het hart.

DE GESCHIEDENIS

In een paar talen is de naam van mijn verzamelobject: plomada, senklot, senkel, fil à plomb, plomb bob, filo a piombo, sakül, plummet en niet te vergeten schietlood. Over de geschiedenis van dit gereedschap weet Bruce Cynar in 1995 ongeveer het volgende te vertellen.

De geschiedenis van het schietlood is door de Industriële Revolutie bijna beëindigd, maar het heeft uiteindelijk ook een comeback van het schietlood gebracht. Toen in de prehistorie mensen permanente woonplaatsen voor zichzelf gingen bouwen, moet ie-

mand zich op een goede dag gerealiseerd hebben dat een steen aan een touw strak en recht naar beneden hing. Je kon dus voortaan naast iets, dat rechtop moest blijven staan zoals een muur of een paal beter een koord met een steen laten hangen. Ook de grote bouwers van de Oudheid zoals de Egyptenaren wisten dat en van hen stammen de vroegste meetinstrumenten, die we hebben kunnen terugvinden. Het oudste schietlood uit Egypte komt uit 2600 vóór Christus. Dit schietlood hing vrij en evenwijdig voor een houten raamwerk, waarmee een horizontale en een verticale lijn bepaald konden worden. De werkmans was zo veel beter in staat om te bepalen wat horizontaal was dan wanneer hij alleen maar vertrouwde op de optische vaststelling dat het “op het blote oog” wel klopte. Deze Egyptische schietlooden waren van steen en hadden de vorm van een omgekeerd ei. Dit uiterst simpele gereedschap zal de daarop volgende 44 eeuwen niet wezenlijk veranderen.

De Verlichting en het begin van de Industriële Revolutie hebben er voor gezorgd dat er op een veel nauwkeuriger en goedkoper niveau meetapparaten geproduceerd konden worden en zo verdween langzaam maar zeker het klassieke schietlood uit de gereedschapskist. Want als je sinds die tijd precies horizontaal wilt werken, kun je beter te rade gaan bij een nieuw gereedschap: de waterpas. Hij is sneller en gemakkelijk te hanteren en is bovendien zeker zo nauwkeurig. Maar een ding krijgt de waterpas niet voor elkaar en dat is het overbrengen van een exact

vastgesteld hoogte van het ene naar het andere punt. Die overbrenging van hoogten speelt vooral een rol bij technische hoogstandjes, zoals bij uitgebreide bouwprojecten, stalen bruggen, machine-installaties en diepe schachten.

Dus creëerde de Industriële Revolutie een nieuwe uitdaging voor het schietlood. Omdat het schietlood al jaren zo gemaakt werd, dat hij naar onderen spits toeliep en eindigde in een exacte punt, begon het oude stuk gereedschap aan een onverwachte comeback in de laatste eeuw, omdat hij efficiënt en exact zijn werk deed. Een boeiende geschiedenis voor zo'n bescheiden stukje gereedschap, dat zich alleen maar kan beroepen op het feit, dat hij de wet van de zwaartekracht strikt gehoorzaamt.

SCHIETLODEN HEBBEN OVER DE HELE WERELD EEN EIGEN GEZICHT.

Elk land en elk continent kennen hun typisch eigen schietloden, die verschillen van vorm en die gemaakt zijn van vele uiteenlopende materialen. In elk land zijn er bovendien heel specifieke keuzes gemaakt bij de toepassing van het schietlood in bepaalde beroepen. Zo verschillen de schietloden van metselaars, timmerlieden, architecten, landmeters, mijnwerkers, behangers sterk van elkaar.

Uitvoerige beschrijvingen zijn te vinden in een Powerpoint-presentatie "Schietloden in de wereld", waar ik dadelijk op terug kom. Daar zie je grote verschillen in uitvoering van dit gereedschap in landen als de USA, Turkije en het Osmanische Rijk, Frankrijk, Engeland, Azië en Duitsland.

DE VERZAMELAARVERENIGING VAN SCHIETLODEN

Op dit moment zijn wij nog een kleine groep van verzamelaars, die uit alle landen en beroepen komen. Er zitten mensen tussen met het beroep van architect, metselaar, timmerman, leraar, ingenieur, arts, pastoor, landmeter, archeoloog enz. Bijna ieder van ons heeft zich gespecialiseerd op een of ander deelgebied. De een verzamelt schietloden vanwege hun mooie en elegante vorm, de ander vanwege de ingebouwde techniek om het snoer op te winden, een derde vanwege de octrooien en een vierde omdat het schietlood een van de belangrijke symbolen van de Vrijmetselaars Loge is. En zo zijn er nog wel een paar motieven te noemen.

De verzamelingen van onze leden bestaan door-

gaans uit gemiddeld 200 tot 300 stuks, waar overigens nauwelijks dubbele exemplaren tussen zitten. Zelf kreeg ik tijdens het verzamelen contact met andere schietloodliefhebbers uit de hele wereld, van Italië, U.S.A., Engeland, Nederland, Frankrijk, Spanje, Nieuw Zeeland, Turkije, Israël, tot aan mijn eigen land, Duitsland. Dat gebeurde via visitekaartjes, musea, oproepen op het Internet en het doornemen van de nodige vakliteratuur. Onze contacten en uitwisselingen van informatie gebeuren meestal in het Engels en we bereiken elkaar via het Internet of per post.

Wij verzamelen niet alleen schietloden, maar zijn natuurlijk ook geïnteresseerd in elke informatie, die er over ons verzamelobject bij elkaar te krijgen valt. Alle informatie die we te pakken kunnen krijgen, wisselen wij onderling vrijblijvend uit.

Om elkaar ook eens persoonlijk te leren kennen hebben wij in de zomer van 2006 een weekend georganiseerd in de Turkse stad Istanboel, waar de eerste internationale bijeenkomst van verzamelaars van schietloden een groot succes werd. Jammer genoeg konden onze vrienden van overzee niet aanwezig zijn, zodat wij met Europeanen en Aziaten onder elkaar waren. In een plaatselijk museum konden we onze lezingen houden over een groot aantal onderwerpen zoals: Schietloden uit de gehele wereld, Fabriceren van schietloden, Octrooien m.b.t. schietloden, Italiaanse schietloden, Spaanse schietloden, Het schietlood als symbool en tal van andere onderwerpen. Deze bijeenkomst hebben we ook aangegrepen om de nodige informatie uit te wisselen. Natuurlijk hebben we tussen de bedrijven door een bezoek gebracht aan de grote bazaar van Istanboel, waar trouwens diverse schietloden werden aangeboden. Daarnaast was het mogelijk om enige fraaie privéverzamelingen van schietloden te bewonderen. We hebben na dit succes het plan opgevat om in 2008 een volgende bijeenkomst in Frankrijk te organiseren. Wie belangstelling heeft voor de lezingen, die vaak PowerPoint presentaties zijn, en ook geïnteresseerd is in het verslag van deze internationale bijeenkomsten, kan zich bij mij melden. De Cd-presentaties zijn Engels ondertiteld, terwijl het verslag zowel in het Engels als het Duits verkrijgbaar is. Deze CD kost 10 Euro inclusief de verzendkosten.

Mijn eigen verzameling begon heel onschuldig met een paar aankopen van messing schietloden op de vlooiemarkt. Daarbij viel me al snel op, dat het ene schietlood nauwelijks lijkt op het andere, noch wat betreft vorm, materiaal, grootte, kleur, gebruik etc. Direct was mijn belangstelling gewekt en startte ik mijn verzameling van schietloden. Ze hebben elk een eigen karakter en identiteit en dat vind ik zo aantrekkelijk.

KOPEREN SCHIETLOOD, CA. 1920.
LENGTE 8 CM.

PATENTEN VAN SCHIETLODEN

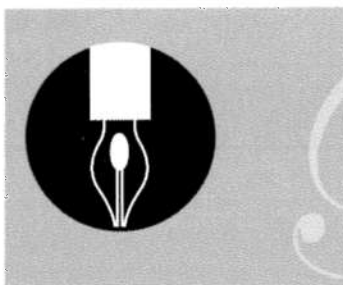
Natuurlijk hebben vele uitvinders de nodige patenten aangevraagd en gekregen, omdat ze unieke verbeteringen voor dit gereedschap hadden bedacht. Mijn verzameling van patenten uit de gehele wereld zit op dit moment opgeborgen in 5 dikke ordners. Op dit moment heb ik zo'n 250 octrooien en mijn oudste patent komt uit ongeveer 1860. Vanaf dit jaar verzend ik aan geïnteresseerde schietloodverzamelaars wekelijks mijn blad, het "WR Patent Nieuws". Aan de hand van bepaalde thema's worden telkens enkele patenten uitgelegd. Dan werken we daarna de belangrijkste zaken zo duidelijk mogelijk uit. Ik vul de teksten aan met foto's uit catalogi en opnamen van gepatenteerde schietlodens die ik verzameld heb. Wie belangstelling heeft voor patenten uit de hele wereld kan overigens uitstekende informatie vinden bij de E-mail adressen van het Duitse -, het Europese- en het Amerikaans Patentbureau en kan voor de Amerikaanse patenten nog verder zoeken bij Google USA. Overigens heeft het Europese patentbureau veel informatie over patenten uit de gehele wereld.

WELKE LITERATUUR IS VERKRIJGBAAR?

Beschrijvingen van schietlodens in boeken of tijdschriften zijn zeldzaam. Het omvangrijkste werk is: "The Plumb Line", in diverse drukken uitgegeven tussen de jaren 1992 tot 1996 door Bruce Cynar (USA). Het boek is nu overgenomen door Nelson Denny (USA), die het opnieuw heeft uitgegeven onder de naam "The Plumb Line Continuum". Ik ben zelf in het bezit van de nodige informatie, afkomstig uit een grote collectie catalogi van schietlodens en heb ook de nodige gegevens uit berichten en illustraties over het gebruik van schietlodens in vroegere tijden bij elkaar gesprokkeld.

Wolfgang Rücker (vertaling H Reijmer)

*De schrijver Wolfgang Rücker is een gepensioneerde ingenieur van 63 jaar, die tot zijn verzamelterreinen rekent: schietlodens (hij heeft er nu 700), schietloodkoorden (de zgn. "chalk lines", waarvan hij er 100 bezit) en bovendien zaagzettangen en scheermesslijpers. Zijn adres: Schillerstr. 17, 55450 Langenlonsheim, Germany. Tel. +49 67042148. E-mail adres: wolfg.ruecker@t-online.de
mailto:plumbbobwolf@t-online.de*

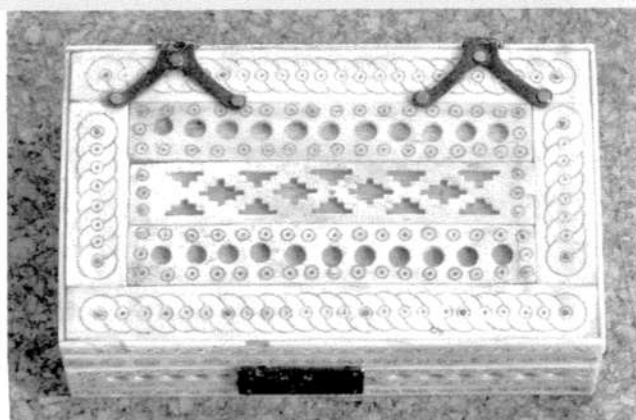

BEEN, HOORN, GEWEI EN IVOOR

MATERIALEN MET VERRASSENDE MOGELIJKHEDEN EN EEN LANGE HISTORIE

OP BEZOEK BIJ ANS NIEUWENBURG

Waarschijnlijk is mevrouw Ans Nieuwenburg de enige die pas op 90-jarige leeftijd lid is geworden van de vereniging A&G. Op dat moment was zij al meer dan 20 jaar intensief bezig met de eigenschappen en toepassingen van been, gewei, hoorn en ivoor. In die periode schreef zij een aantal boekjes en hield lezingen en gaf cursussen. Ook gaf zij aan studenten praktijkcolleges. Al met al mag zij een deskundige genoemd worden op het gebied van been, hoorn, gewei en ivoor. Dat dit niet alleen een 'boekenwijsheid' is, maar dat zij het vak ook 'ambachtelijk' verstaat, blijkt onder andere uit de opdracht die zij kreeg van het museum in Assen. Voor dit museum maakte zij een replica van een relikwiekistje uit de 12de eeuw waarvan het origineel zich in Keulen bevindt. Het eikenhouten kistje is bedekt met dunne plaatjes been die kunstig versierd zijn.

1. EEN VERKENNING DOOR DE HISTORIE

Sinds mensenheugenis zijn been, gewei, hoorn en ivoor grondstoffen geweest die de mens gebruikte voor het maken van allerlei voorwerpen. In het begin van de 20ste eeuw kwam hier een einde aan: toen kregen we de beschikking over kunststoffen zoals

celluloid, bakeliet en plastic.

Oorspronkelijk was men zeer afhankelijk van de soms geringe afmetingen en eigenaardige vormen van deze dierlijke grondstoffen. Met de uitvinding van schroefdraad werd dat anders. Toen konden grotere voorwerpen gemaakt worden door kleinere stukken aan elkaar te schroeven; ook speelde de industrialisatie (ca. 1700) een grote rol.

Prehistorie

Prehistorie noemen we de periode waarin mensen nog niet in staat waren om hun verhalen op te schrijven. Die vroege geschiedenis van de mens kunnen we dus alleen begrijpen aan de hand van voorwerpen en resten die we vonden en waarvan we de functie menen te begrijpen. Ook zijn veel voorwerpen gevonden die wel tekenen van slijtage of bewerking vertonen, maar waarvan we de functie niet begrijpen. Al met al verschaffen deze vondsten ons veel informatie over de materialen en de methoden die toen beschikbaar waren. Gebruikte materialen waren plantendelen, resten van dieren en steen. Voorwerpen van steen, brons en veel later ook van ijzer tonen ons de allereerste stapjes in de ontwikkeling van de mens.

Historie

Historie noemen we de tijd die door de mens beschreven is. Maar niet alles wat men op schreef is waar of objectief: een monnik zal heel anders over een oorlog schrijven dan een generaal die de vijand verslagen heeft. Vroeger leerden we bijvoorbeeld dat de Romeinen hier een barbaars volk aantroffen, namelijk de Germanen. Zo was dat in Romeinse geschriften opgetekend. Maar nu blijkt wel wat anders, de Germanen hadden toch een zekere ontwikkeling. Zij waren bijvoorbeeld in staat om een soort textiel te maken waarvan wij nu alleen met grote moeite kunnen begrijpen hoe ze dat deden.

Houten objecten en constructies zijn meestal vergaan, maar bijvoorbeeld de palen van een huis worden, door een verkleuring van de grond waarin ze stonden, herkend. Zo kunnen we ons een beeld vormen van prehistorische boerderijen en deze nabouwen. Verder worden er zaden en etensresten gevonden die ons iets vertellen over het dagelijkse leven van de mens.

De allereerste gereedschappen waren van steen. Stenen gereedschap is te herkennen aan de bewerking en met een microscoop kunnen we vaak de sporen zien waarvoor het gebruikt is. Maar zal niet iedere steen, zo van de grond opgepakt, gebruikt kunnen zijn om een dier te doden, een stok in de grond te slaan? In zandgrond zijn organische voorwerpen meestal verdwenen. Terpgrond en ook moeras hadden daarentegen een uitermate goede conserverende werking.

2. WAT WERD ER ZOAL GEBRUIKT VAN GEDODE DIEREN?

Vrijwel alles kon na consumptie van het dier gebruikt worden.

Van vissen: de graten (been).

Van runderen: skeletdelen (been) en horens (hoorn).

Van paarden: skeletdelen (been), hoeven en haren (beide hoorn).

Van veel zoogdieren: skeletdelen (been), hoeven (hoorn) en geweien.

Van slurfdieren (olifant en mammoet), zwijnen en walrusen: tanden (ivoor).

Van walvissen: skeletdelen (been) en baleinen (hoorn).

3. GEREEDSCHAPPEN EN DERGELIJKE, DIE VAN DIT DIERLIJKE MATERIAAL VERVAARDIGD WERDEN

Voor het naaien van huiden en stoffen werden naalden van visgraten gebruikt. Dat materiaal noemen we been of bot, want het is een deel van het skelet van een dier. Graten van vissen hoeven alleen maar voorzien te worden van een gat om als naald te functioneren. Een naald dient alleen om een draad door stof, leer of ander materiaal te halen. Een naald hoeft dus niet sterk te zijn. Voor het maken van een gat in leer of stof werd een priem gebruikt.

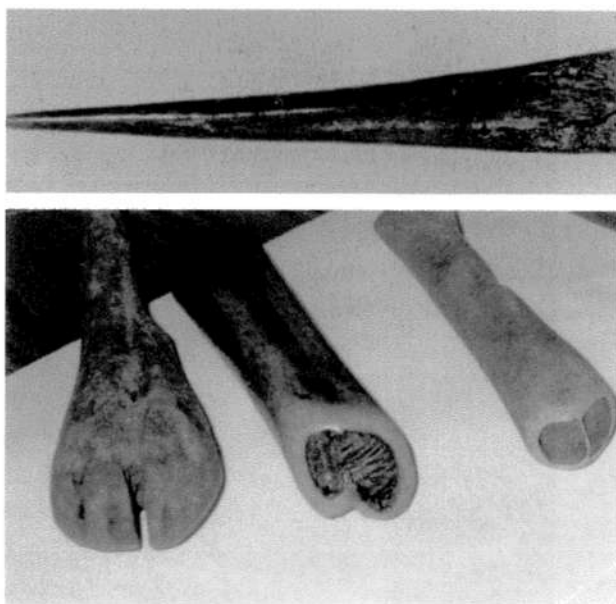
Priemen werden gemaakt van de pijpbeenderen van o.a. schapen en geiten. Heel vaak werden de pijpbeenderen eerst kapotgeslagen om er het merg uit te kunnen opeten. Van de dikke botsplinters konden dan priemen gemaakt worden.

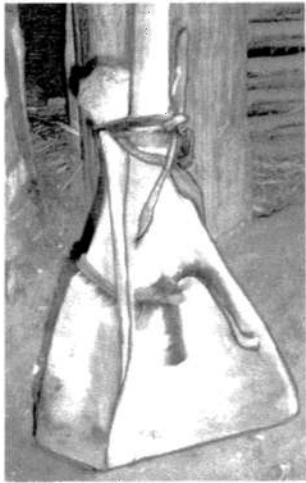
Hierbij werden stukken vuursteen als gereedschap gebruikt voor het schrap- en snijwerk.

Reeds in de prehistorie werden op die manier priemen gemaakt. Men is er daarom vrijwel zeker van dat er toen ook al naalden geweest moeten zijn. Die zijn wel nooit gevonden, maar vermoedelijk in dusdanig kleine stukjes gebroken dat ze niet meer als naald herkend zijn. Dus als er priemen en naalden waren,

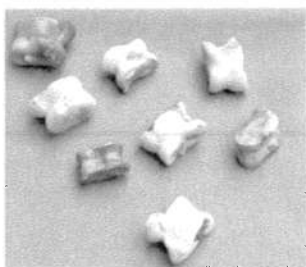
moet er ook kleding en dergelijk geweest zijn!

Kalanders werden van pijpbeenderen gemaakt. Eerst

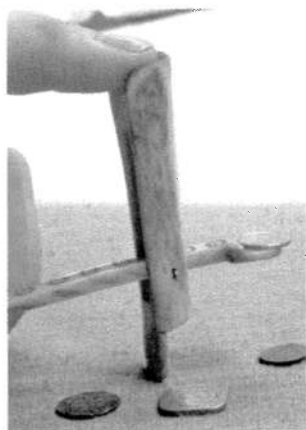

IN HET BEGIN VAN DE BRONSTIJD DEED EEN SCHOULDERBLAD, VOORZIEN VAN EEN STOK, DIENST ALS SCHOP.

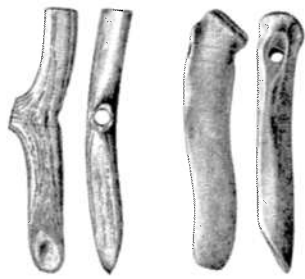

BIKKELS VAN LAMMEREN EN SCHAPEN EN KOTEN VAN RUNDEREN EN VARKENS.

VOOR IEDERE SOORT MUNT WAS ER DAN OOK EEN EIGEN WEGER. ALLEEN ALS DE WEGER MET MUNT KEURIG HORIZONTAL BLEEF STAAN, WAS DE MUNT IN ORDE.

werden ze ontdaan van merg en daarna werden de 'koppen' glad gemaakt. Zij werden in de Middeleeuwen gebruikt om de zomen van de zeilen van schepen glad te wrijven. Waren de 'koppen' gesleten dan werden ze gevuld met een passend stuk hout.

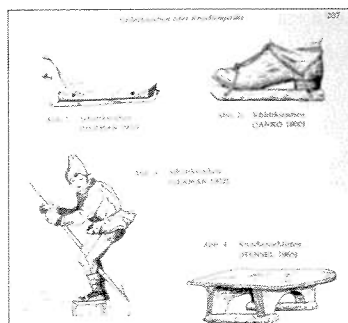

Pijpbeenderen en geweien werden tot bijlen en beitels verwerkt. In een experiment heeft men laten zien dat dit een geloofwaardige aannahme is. Met een op die

manier gemaakte bijl heeft men een berk met een doorsnee van ca. 20 cm in een half uur kunnen omhakken.

In het begin van de bronstijd deed een schouderblad, voorzien van een stok, dienst als schop. Ans meent dat het Russische woord voor schop en schouderblad hetzelfde is (lopata) wat laat zien dat woorden tot in de verre oudheid kunnen reiken. Ook is zij van mening dat een schouderblad prima als roeispaan gebruikt kan zijn. Nadere aanwijzingen zijn haar niet bekend.

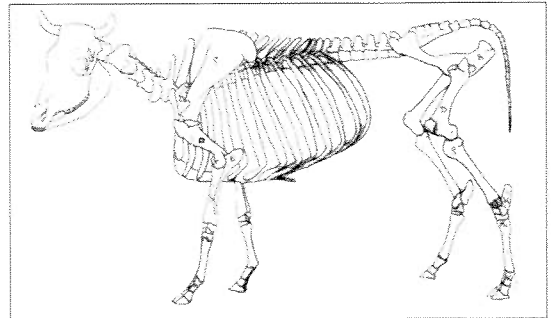
Kinderen speelden tot in het begin van de vorige eeuw met bikkels van lammeren en schapen en koten van runderen en varkens. Bikkels zijn botjes uit de achterpoten en koten botjes uit de tenen. Bikkels van runderpoten werden ook wel doorgezaagd en daarna op twee plaatsen doorboord en dienden dan als touwspanners.

Pijpbeenderen van rund of paard zijn met een geringe bewerking als schaats gebruikt. Bewerkte pijpbeenderen worden

glissen genoemd. Zelfs in het Neolithicum (5500-2000 v. C.) zijn glissen al aangetroffen. De als schaats gebruikte glissen, die in Engeland, Duitsland en Scandinavië gevonden zijn, stammen voornamelijk uit de 18de eeuw. Men stond op het bot, soms aan de voet bevestigd met palingvel. Met één of twee stokken bewoog met zich voort. Er kon wel een snelheid van 12 km per uur mee bereikt worden. Ook rib heeft als schaats gediend, zelfs tot in de 18de eeuw, aldus Tan in zijn boekje 'Schaatsen'. Tevens vermeldt hij dat Alva, toen hij in de winter van 1572 Haarlem trachtte te veroveren, Filips II liet weten hoe snel de Hollanders wel op hun 'schaatsen' waren. Alva be-

stelde 600 paar in Friesland, maar vergat dat men eerst moest leren om met die dingen vaardig om te gaan. Glissen zijn ook als glijdelen van een slee gebruikt. Deze zijn nog bij de ijsvisserij gebruikt, mogelijk tot begin 1900.

4. BEEN

BEEN (ook wel bot genoemd) is het harde materiaal onder de huid en dus bij levende wezens niet zichtbaar. Voor het bewerken tot voorwerpen werd in de prehistorie en in het begin van de historie vuursteen gebruikt. Na de vinding van ijzer werd het bewerken eenvoudiger.

Op deze tekening zijn de delen van het skelet van een rund duidelijk te zien die veel gebruikt werden voor het maken van allerlei voorwerpen. De ribben zijn iets flexibeler dan de pootdelen en wanneer gespleten, eenvoudiger te bewerken. Naalden werden daarom ook van ribben gemaakt en wel vanaf de prehistorie tot de vroege Middeleeuwen. Ook werden vishaken van been gemaakt, maar vaker van het taaiere gewei. Een veel gebruikte toepassing van been waren eetlepels. Lepels van been komen voor sinds de 12de eeuw en vorken, niet van been maar van metaal, sinds de 17de eeuw. Bij de introductie van de vork heeft de kerk het gebruik daarvan verboden. In haar visie nuttigde je het voedsel, dat God je gaf, op een respectloze manier als je het niet met je hand, maar met een vork naar je mond bracht! Van been werden ook de heften van messen gemaakt; de oudsten stammen uit de vroege Middeleeuwen.

Een heel andere toepassing van been is het zogenaamde 'weefzwaard' van walvisbeen. Met een weefzwaard werd het weefsel op een weefgetouw aaneengeslagen.

Nog een aardige toepassing van been is de muntweger (13de -14de eeuw)

De waarde van een munt was de waarde van het gebruikte materiaal. Heel verleidelijk was het om er stiekem een randje af te knippen. Voor iedere soort munt was er dan ook een eigen weger. Alleen als de weger met munt keurig horizontaal bleef staan, was de munt in orde.

Vanaf ca. 1700 werden benen voorwerpen veelal, maar zeker niet altijd, industrieel gemaakt. Veel naaigerei uit die tijd is nog bewaard gebleven. Helaas wordt het vaak als van ivoor aangemerkt terwijl het meestal van been is. Veel daarvan is vrijetijdswerk geweest, van zeelui of boeren die in de winter niet veel te doen hadden. Voor zichzelf maakten ze pijpenpeuters en mesheften.

Bijzonder en fraai zijn de vele benen voorwerpen die door Belgische vluchtelingen in WO I in de kampen gemaakt zijn. Van botten maakten zij briefopeners en broches met vaak het jaartal 1916-18; een presentje voor een gastvrije buur buiten het kamp als je daar op visite ging.

Een verhaal apart betreft de kam. Vaak kom je in musea tegen: 'benen kam' terwijl we meestal met een ivoren kam van doen hebben; dat is duidelijk zichtbaar aan de structuur. Men vergeet vaak dat ivoor lange tijd een gewoon gebruiksmateriaal was. Meer details in het hoofdstuk over ivoor.

5. GEWEI

Gewei is al sinds de prehistorie gebruikt; nu alleen nog voor souvenirs en knopen.

Gewei is een voortzetting van het skelet op de kop van manlijke hertachtigen en bestaat uit een moeilijk van been te onderscheiden materiaal om een poreuze kern. Het valt eens per jaar af om daarna weer als een groter gewei te verschijnen. Alleen bij rendieren heeft ook het vrouwelijke dier een gewei. Het materiaal gewei is taaier dan been.

De kwaliteit is afhankelijk van de levensomstandigheden. Een in het wild levend dier zoekt zelf zijn voedsel, zijn gewei is beter dan dat van een dier in gevangenschap. Een afgefallen volgroeid gewei is weer van betere kwaliteit dan dat van een geslacht dier. Dat het taai is, heeft te maken met de functie: vechten in de bronstijd en (vooral bij rendieren) sneeuw wegschuiven om het daaronder liggende voedsel te kunnen bemachtigen.

Gewei werd vooral gebruikt voor gereedschap dat veel kracht te verduren had. Net als bij hout, been en ivoor moet rekening gehouden worden met de structuurrichting van het materiaal.

Vrijwel onbewerkte geweien zijn gevonden in een vuursteenmijn en kennelijk als hak gebruikt. Het waren lange sterke geweien uit het Neolithicum (5500-2000 v. C.)

Ook werd de hak van gewei als kluitbreker gebruikt en wel tot in de vroege Middeleeuwen. Deze werden

vooral in de noordelijke kleistreken gevonden, zoals in Scandinavië.

Wanneer een stuk gewei echter in water aangetroffen werd, waar kennelijk ook visnetten stonden, dan kan men aannemen dat hiermee visnetten gelicht werden. Stukken van een geweistang zijn goed te gebruiken als steel voor een beitel, hamer of bijl. Meestal werd daarvoor geweistang van een edel- of damhert gebruikt.

Een boeiende toepassing van gewei zijn harpoenpunten.

9000 Jaar geleden was Engeland verbonden met het continent. Door de stijging van de temperatuur steeg het zeewater en werd die verbinding verbroken. Nu wordt de kust bij Rotterdam vergroot voor de industrie. Er wordt zand uit de oceaan opgespoten, en wel uit het ondiepste deel. Dit deel was de vroegere verbinding die 9000 jaar geleden bewoond was. De archeoloog vindt daar overblijfselen van de vroegere bewoners o.a. harpoenen. Hij kan zien of de harpoenen gemaakt zijn door een rechtshandig of linkshandig mens. Vrij logisch werd een reep gewei voor het maken van een harpoen met de gladde buitenkant naar boven gelegd. Een rechtshandig mens zal de 'inkepingen' aan de rechterkant maken, de linkshandige mens aan de linkerkant. De verhouding tussen links- en rechtshandige mensen blijkt niet veel veranderd te zijn.

Een mooi voorbeeld van het gebruik van gewei is een

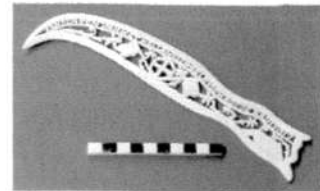

vijftal rijschaven uit de 6de of 7de eeuw. Deze zijn te vinden in het Fries museum te Leeuwarden.

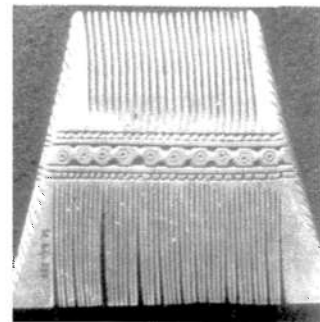
Het aantal gevonden kammen van gewei is bijzonder groot. Er zijn eenrijige, tweerijige kammen en kammen met een 'hoes'. Op de tanden van een kam wordt een vrij grote druk uitgeoefend.

Voor een kam was alleen het benige deel van een gewei geschikt. Men had dan ook een aantal stukken nodig die bijeen gehouden werden door twee dekplaten. Omdat men zuinig was met gewei, zijn de dekplaten meestal van been. Soms vindt men een kam die gerepareerd was; er waren kennelijk tanden gebroken.

In de 17de eeuw werd alles wat op koppen van dieren groeide hoorn genoemd. Maar omdat men wel zag dat hoorn van een hert iets anders was dan hoorn van een koe, werd gewei hertshoorn genoemd, een woord dat vaak afgekort wordt tot hoorn. En hoorn is een totaal ander materiaal dan gewei. Het woord hertshoorn moet daarom niet meer gebruikt worden.

BRIEFOPENER

BROCHE

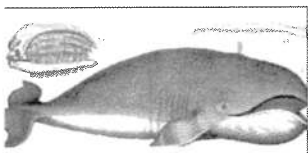
DE HAK VAN EEN GEWEI
ALS KLUITBREKER

HOORN

OMDAT HOORN EEN GELAAGDE STRUCTUUR HEEFT, KAN HET ZEER DUN GESPLETEN WORDEN. HET WERD DAAROM GEBRUIKT VOOR RUITJES IN DE STRAATLANTAARNS VAN AMSTERDAM, EN WEL IN DE 17DE EEUW.

BALEIN

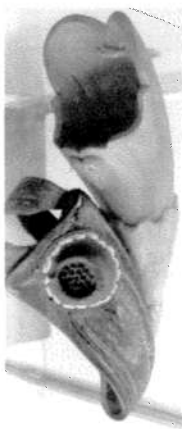
6. HOORN

Waar been, gewei en ivoor een massieve structuur hebben, is hoorn opgebouwd uit laagjes die groeien om de hoornpit, een voortzetting van het skelet op de kop van runderen, schapen en geiten. Hoorn van runderen is het meest gebruikt; zij kunnen wel 1,5 m lang worden.

Een hoorn valt normaal niet af, behalve door een gevecht.

Hoorns zijn er in vele kleuren en formaten. Het Nederlandse rund heeft vrij kleine hoorns, meestal blond en zwart. Het verschil tussen de hoorns van een koe en een stier is klein. Alle hoorns zijn van binnen hol met aan het einde een massieve punt. Doordat hoorn uit laagjes bestaat kan het holle deel vervormd worden. Het massieve deel werd veelal verzaagd tot knopen.

Voordat de hoorns gebruikt kunnen worden, moet de beenpit verwijderd worden. Dat gebeurde door de hoorn met pit een paar maanden in de grond of in het water te stoppen. Vluggier ging het door de hoorn met pit een paar uur te laten sudderen. Werd er echter gekookt, dan werd het hoorn bros. Zo klaagde iemand die historische orgels nabouwt dat de veren, dat zijn de hoornen kleppen, van het 12de-eeuwse model snel braken. Toen hij het hoorn liet 'sudder' was het euvel snel verholpen!

Vrijwel onbewerkt hoorn werd veel gebruikt als houder voor vet. Vet werd voor velerlei doeleinden gebruikt zoals door de melker, die er zijn handen mee glad maakte of door de zeilmaker, die er naald en draad mee glad maakte of er zijn gereedschap in bewaarde, om roest te voorkomen.

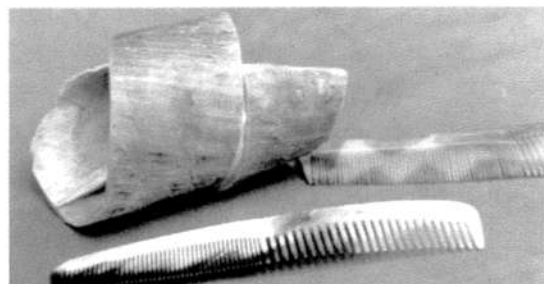
Een andere toepassing is voor inkt. Op oude miniatures zien we

de monnik boeken schrijven met een veren pen in de ene hand en een mes in de andere. Een ganzenveren pen moest wel zestig keer geslepen worden tijdens een dag schrijfwerk! Er is een hoorn in zijn lessenaar als inktpot, de toenmalige inkt was te agressief voor inktpotten van ander materiaal.

Omdat hoorn een gelaagde structuur heeft, kan het zeer dun gespleten worden. Het werd daarom gebruikt voor ruitjes in de straatlantaarns van Amsterdam, en wel in de 17de eeuw. Ook stal- en scheeplantaarns hadden deze hoornen ruiten tot in de 19de eeuw.

Door deze gelaagdheid is hoorn ook makkelijk te vervormen. Daartoe werd het in water gelegd of verwarmd. Op die manier werden kruithoorns plat gemaakt en kregen lepels en doosjes in een mal hun uiteindelijke vorm.

Voor het maken van kammen zijn lange hoorns nodig. Er lopen vaak donkere strepen van de punt naar de opening. Van het holle deel werd spiraalsgewijs een reep gezaagd van ca. 6 cm. Uitgerekt en geplet

werden hiervan kammen gemaakt. Als gevolg van deze werkmethode kwamen de donkere strepen dan schuin te staan. Een echte hoornen kam kan men dus daaraan herkennen. Echter op kammen van celluloid werden met opzet schuine strepen gezet!

Schildpad, balein, haar, hoef, veer en nagel zijn een vorm van hoorn. We kennen doosjes van schildpad en sieraden van haar.

Balein is een belangrijk product geweest van de walvisvangst. Het zijn de baarden in de bek van een baardwalvis, zij kunnen wel 3 m lang worden. Balein is een heel sterk en buigzaam materiaal en heeft o.a. gediend als veren voor een koets, als vervanging van het dure ebbenhout voor inlegwerk, als hoepels voor de hoepelrok en als versteviging in het korset. Een fraai verhaal is het volgende. Zoals gebruikelijk maken boeren na de slacht worst in de darmen van varkens. Een boer in Staphorst was erg handig en haalde de balein uit het korset van moeder de vrouw en maakte hiermee de darmen schoon. Goed gereinigd ging de balein weer terug in het korset!

7. IVOOR

Ivoor is altijd een tand. Meestal wordt daarbij gedacht aan de snijtand van een olifant, maar tegenwoordig ook aan de tand van een mammoet.

Olifantstand kan 1,5 m lang worden en 50 kg zwaar. Ivoor is opgebouwd uit buisjes met daarin dentine, een olieachtige substantie. Dwars doorgezaagd laat de tand dan ook een 'rondjespatroon' zien. Daarentegen worden enigszins 'verdraaide strepen' zichtbaar indien de tand in de lengterichting doorgezaagd wordt. Aan de buitenkant is ivoor moeilijk van been te onderscheiden. Door zijn structuur is ivoor zeer

kwetsbaar voor snelle temperatuurveranderingen: bij droogte ontstaan barsten.

In de Middeleeuwen is ook walrusivoor gebruikt. Walrussen leefden toen ook nog ten noorden van Schotland. Walrusivoor zijn de hoektanden van zijn bovenkaak, die wel 65 cm lang zijn. De walrus gebruikt zijn tanden om schelpdieren uit te graven en zich op het ijs voort te bewegen.

Eskimo's leven vaak in volkomen kale en lege gebieden waar niets anders is dan aangespoeld hout. Zij hebben uit pure noodzaak alles van het dier gebruikt: alle denkbare zaken zijn van zijn 'materiaal' gemaakt zoals het ivoor voor glijstukken onder sleden, voor harpoenen, vishaken en naalden, de huid voor bindkoorden, de darmen voor regenkleding, de snorharen als tandenstoker enz. De eskimo dankte de walrus, maakte excuses voor het feit dat ze hem nodig hadden om te kunnen leven en gaf als dank zijn kop terug aan de zee. Ans vindt dit een voorbeeld van een juiste samenleving tussen mens en dier!

Een heel harde structuur heeft nijlpaardivoor; zo hard dat er soms metalen gereedschap op breekt en er vonken ontstaan als twee stukken tegen elkaar worden geslagen. Het is niet poreus en verkleurt vrijwel niet en is daarom zeer geschikt voor kunstgebitten. Alle nijlpaardtanden zijn bruikbaar.

In Amsterdam is een kunstgebit gevonden uit de 17de eeuw, nog bevestigd aan de resterende eigen tanden. Het ondergebit was van koebeen, het bovengebit van nijlpaardivoor.

Het is erg zwaar, vast niet voor dagelijks gebruik, mogelijk alleen voor representatieve gelegenheden. Het koebeendeel was bruin geworden, het bovengebit was wit gebleven, want het was van nijlpaardivoor. Goed bekeken van onze voorouders: boventanden vallen eerder op dan onderstanden, zeker als je lacht!

Veel kammen uit de 17de en 18de eeuw zijn ivooren kammen. Ivoor was in die tijd een gewoon materiaal. De gevonden kammen worden in musea vaak benen kammen genoemd, maar zijn in feite vaak van ivoor, te zien aan de structuur. Er zijn prachtige religieuze kammen. Bij belangrijke kerkelijke gebeurtenissen kamde de bisschop zijn haar tijdens de mis, een gebaar waarmee hij aangaf ook zijn geest te kammen!

Ivoor kent vele toepassingen zoals voor het vouwbeen van de boekbinder, de duimstok van de koop- en timmerman, de toetsen van de piano, biljartballen enz.

Piano-toetsen van ivoor bijvoorbeeld zijn goed te herkennen aan de wat golvende tekening. Later is celluloid gebruikt of een Japans product waarin mogelijk eierdoppen verwerkt waren. Dit Japanse materiaal voelt ietwat stroef aan zodat de vingers niet uitglijden. Biljartballen van ivoor, ze worden in fasen gemaakt.

De bal moet lange tijd 'uitwerken', wordt daarna opnieuw afgedraaid en moet dan weer acclimatiseren. Voorzover bekend wordt dat drie maal herhaald. Een biljartbal moet altijd op dezelfde temperatuur bewaard worden.

Een fraai verhaal betreft 'luizenvangers'. In de 17de eeuw was de haarmode voor vrouwen een hoge toeter. Het kostte veel tijd, geld en moeite om deze coiffure te maken, vaak versierd met bloemen. Natuurlijk werd dit kapsel lange tijd niet gekamd of gewassen en werd dus een broedplaats voor ongedierte zoals luizen. Luizenvangers waren kokertjes met nauwe gleuven die in het kapsel verborgen werden. De kokertjes werden van binnen met honing besmeerd en er gingen watjes met bloed in. De hongerige luizen gingen met moeite door de gleuven naar binnen maar konden er daarna niet meer uit...

Ook krijgsgevangenen hebben dit soort 'vangers' gemaakt, maar dan van been.

Pot- en walvisivoor zijn vooral gebruikt door walvisvaarders als vrijetijdswerk. Dat werk is bekend als crimshaw. Veel voorwerpen werden gemaakt waarmee de walvisvaarders hun vrouwen thuis konden verrassen zoals deegwielletjes (voor taartranden), naaigerei en siervoorwerpen. Voor zichzelf maakten ze mesheften, marlpennen, spelletjes en knoppen van wandelstokken. Ook werden veel voorwerpen aan de wal verkocht, na verloop van tijd brachten die zelfs meer geld op dan hun gage. Het is zo'n rage geweest dat de walvisvangst er zelf onder leed: er kwam een verbod voor alle rangen!

Ans kan nog veel meer over haar hobby vertellen! We zullen haar best nog wel eens treffen op een markt of in een museum met haar verzameling en enthousiaste demonstraties. Voorlopig komt er aan haar fascinatie nog geen einde.

Jan de Witte bewerkte dit artikel in nauw overleg met Mevr. A. Nieuwenburg.

Geraadpleegde lectuur en afbeeldingen:

Roes, Anna, *Bone and other objects from the frisian terpmounds.*

Vilsteren, Vincent van, *Het benen tijdperk.*

Kooijman, L., P. van de Broeke, H. Fokkens en A. van Gijn, *Nederland in de prehistorie.*

Tan, S.C.A., *Schaatsen.*

Nieuwenburg-Bron, .A., *Gegevens over beenbewerking.*

Nieuwenburg-Bron, .A., *Gegevens over hoorn- en gewelbewerking.*

Tallose boeken over Eskimo's en Vikings.

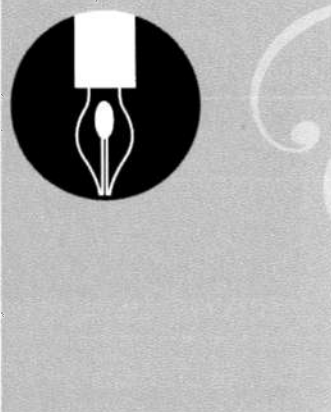
KUNSTGEBIT VAN KOEBEEN EN
NIJLPAARDIVOOR

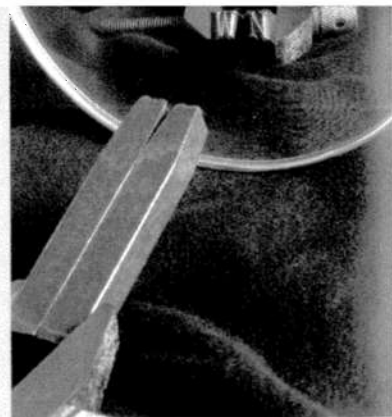
IVOREN KAM

LUIZENVANGER

EIGENDOMSMERKEN OP GEREEDSCHAP

2

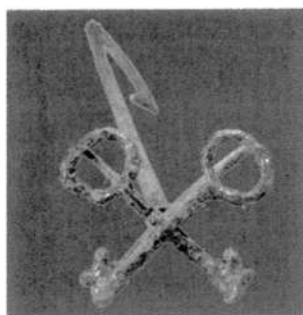
3

5

6

7

8

9

INLEIDING

Een zaak of een voorwerp is je eigendom als het je toebehoort. Je kunt bijvoorbeeld zeggen: 'Die schaaf is mijn eigendom'. Juister gezegd is eigendom het recht om over een zaak (ook een idee of ontwerp) naar eigen goeddunken te kunnen beschikken. Van Dale zegt het zo: 'de omstandigheid dat een zaak iemand toebehoort, het recht of de heerschappij over een zaak, het recht iets zijn eigen te noemen.'

Soms wordt de term intellectuele eigendom gebruikt. Het gaat dan om een abstract voortbrengsel van de geest. Zo is bijvoorbeeld een uitvinding een vorm van intellectuele eigendom. Ook dit artikel is intellectueel eigendom en automatisch beschermd door het auteursrecht!

Als je uit wilt laten komen dat een voorwerp je eigendom is, kun je er een merk op aanbrengen, het eigendomsmerk. Het meest voor de hand liggend is het woordmerk, bestaande uit letters en/of cijfers of een combinatie. Een ander type is het beeldmerk, bijvoorbeeld het logo of vignet. Zo is het 'A&G-manetje' het -geregistreerde!- logo van onze vereniging. Heel kunstig zijn vaak de ex-libriszegels in boeken. Eigendomsmerken zijn soms belangrijk om de geschiedenis van oude handschriften en voorwerpen van historisch belang vast te leggen.

HET EIGENDOMSMERK OP GEREEDSCHAP

We blijven niet langer om de brij heen draaien, want we willen natuurlijk naar het eigendomsmerk op gereedschap toe. Om misverstand te voorkomen: we hebben het niet over het makersmerk van de ambachtsman of de fabriek die het gereedschap (of algemener: het voorwerp) gemaakt heeft. Het is overigens een interessante studie om makersmerken 'thuis te brengen'. Ik noem hier in het voorbijgaan het bekende schavenboek van Gerrit van der Sterre, waarin onder andere tientallen woord- en beeldmerken van schavenmakers bijeengebracht zijn.^(a)

Het verschijnsel is bekend: op een of andere manier

breng je je woordmerk of beeldmerk aan: zie, die is van mij! In de meeste gevallen betreft het de initialen. Het aanbrengen van je eigendomsmerk kan een praktische reden hebben. Werk je altijd alleen in je eigen werkplaats, dan is de noodzaak tot merken niet zo dringend. Anders wordt het als je in groepsverband of op karwei met anderen samenwerkt. Vaklieden houden er niet van om hun handgereedschap uit handen te geven. Door langdurig gebruik is het naar je hand gaan staan en je weet precies hoe het reageert. En vooral: je bent er veel te zuinig op. Dat geldt voor een handzaag of een schaaf misschien meer dan voor een waterpomp tang. Trouwens, is het ook niet zo dat houtbewerkers zoals timmerlieden en meubelmakers eerder hun zagen, schaven, beitels, kruishouten en winkelhaken merken dan smeden hun hamers en tangen?

VERSCHILLENDE MANIEREN

Het aanbrengen van eigendomsmerken laat een grote variatie in uitvoering en versiering zien. Ik noem er een paar: inslaan met slagletters of stempeltje, branden, etsen, graveren of steken, aanbrengen van een apart plaatje, schrijven met inkt of verf enzovoort. Hieronder laat ik enkele voorbeelden volgen.

SLAGLETTERS EN LETTERSTEMPEL

Hier kan ik dicht bij huis blijven, want mijn vader, Wout Nederlof, in leven scheepstimmerman, merkte zijn gereedschap met de letters W en N. Het leuke is dat ik een deel van zijn gemerkt gereedschap in bezit heb, maar precies ook die twee letters. Bij mijn weten zijn slagletters altijd in hele alfabetten geleverd, maar ik heb nooit de andere van mijn stel gezien. Bedenk dat de slagletters in spiegelschrift worden geleverd zodat de inslag 'recht' staat. Op foto 1 worden de slagletters, vastgehouden in een instrumentmakersklem, voor de scheerspiegel gezet. Foto 2 toont ze nog eens op de kop. In kops hout tekenen de letters het mooist

af. Vergelijk bijvoorbeeld foto 3 met foto 13. In mijn bezit is een Engels stalen neusschaafje met een palissander wig. Hierop staan twee eigenaarsmerken boven elkaar (zie foto 4). D. Veith is vast de laatste geweest! De belettering is zo regelmatig dat ik denk dat D. Veith een stempeltje heeft laten maken.

BRANDEN

Het wat grovere gereedschap wordt vaak gemerkt met een brandmerk. De eigenaar heeft een ijzer gemaakt met de letters of de afbeelding in spiegel-schrift. Het merk wordt in een vuurtje verhit en op het houten (deel van het) gereedschap gedrukt. Foto 5 toont het brandmerk PLV op het handvat van een graaf (soort spade). Deze opname is gemaakt in het tuinbouwmuseum te Honselersdijk. In hetzelfde museum trof ik een aantal brandijzers aan, waarschijnlijk van tuinders, die niet alleen hun gereedschappen en werktuigen, maar er ook kistjes en dergelijke mee merkten. Foto 6 toont zo'n brandijzer. De steel en het handvat zijn op de foto niet te zien omdat ze achter de kop verborgen blijven. Met een brandijzer kun je vanzelfsprekend ook je merk op je product zetten, zoals kuipers met hun tonnen doen. Foto 7 toont het wat primitief, maar doeltreffend uitgevoerde beeldmerk van de stad Leiden (gekruste sleutels). Hiermede werden grotere werktuigen zoals kruiwagens gemerkt. Dit exemplaar bevindt zich in de collectie van Piet Anker uit Leiden.

ELEKTRISCH GRAVEREN (VONKEN)

Stalen gereedschap is in het algemeen te hard om er een merk in te slaan. Etsen met een zuur is een optie. Maar elektrisch graveren (vonken) kan ook. Hier kan ik een verhaaltje van vertellen.

Ik moest eens onderzoek doen naar een radarinstallatie aan boord van een marineschip. Daarvoor kreeg ik assistentie van de 'paai' van de radar. Deze korporaal beschikt over het benodigde gereedschap en meetinstrumentarium. Om niet helemaal van hem afhankelijk te zijn, nam ik een eigen schroevendraaier van huis mee. Voor de zekerheid eerst maar eens mijn initialen erop gezet! Ik deed dat met twee draadjes en een transformator (vonken trekken). Ik laat meteen een waarschuwing vallen: doe dat niet als je geen 'verstand van stroom' hebt. En al helemaal niet met twee draadjes uit het stopcontact!

Nu gebeurde het volgende. Aan het eind van de dag (vastwerken heet dat bij de marine) vergat ik mijn schroevendraaier. Hij werd eerlijk gevonden en

men probeerde hem bij de eigenaar terug te bezorgen. Maar wie was GN? Dat moest onze technicus buitendienst, Groeneveld, zijn, die die dag ook aan boord was geweest. Hoe het afliep, weet ik niet precies meer, maar dat ik mijn eigendom teruggekregen heb, mag blijken uit de foto (nr. 8) die vele jaren later is gemaakt.

Om deze paragraaf af te ronden: voor het echte werk zijn er elektro-graveerapparaten in de handel. Zie de advertentie uit een oude catalogus van Overtoom.

MECHANISCH GRAVEREN

Van de vele mogelijkheden breng ik slechts het voorbeeld van een multi-tool naar voren. Het tool op de foto (nr. 9) is eigendom van Arjo Zwart. Om hierop je eigendomsmerk te graveren heb je er nog zo een nodig! Of kijk eens op <http://www.dremeleurope.com/nl/start/index.html> voor een demonstratie van de nieuwste 'Engraver' ^(b).

COLLECTIE ARJO ZWART

Arjo Zwart uit Brielle bezit een fraaie collectie om-slagboren waarmee hij internationale bekendheid geniet. Nu ja, in ieder geval in Frankrijk en Amerika. Hij heeft in 2002 de bij ons niet onbekende Amerikaanse onderzoeker dr. Eric M. Peterson uit Alabama op bezoek gehad ^(c). Het is al meer dan vier jaar geleden dat Arjo bij mij thuis in Oegstgeest langs kwam met enkele van zijn boren. Natuurlijk fotografeerden wij in mijn eigengemaakte 'table top studio' enkele eigendomsmerken. Hoe dat bij een van die exemplaren is opgelost, tonen de foto's 10, 11 en 12. Ik leg hier mijn eigen spijkerboortje bij (totale lengte 18 cm). Zie foto 13. Naast de eigendomsmerken RB en GB (vader en zoon?) is nog een sterretje ingeslagen. Slagstempels kwamen niet alleen in letters en cijfers, maar ook wel in figuurtjes, bijvoorbeeld de tekens van het kaartspel.

COLLECTIE HANS RODE

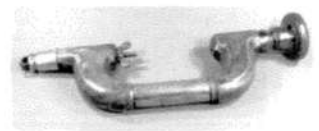
Wie wel eens de verzameling gereedschappen uit het bouwvak van Hans Rode uit Bavel gezien heeft, weet dat hij voor kwaliteit gaat. Enkele schaven kwamen - niet toevallig natuurlijk - een keer op mijn 'table top' terecht. Ook hier oude eigendomsmerken, maar eveneens makersmerken en jaartallen. Foto 14 toont een compositie van een ploegschaaf, een bossingschaaf en een blokschaaf. Foto 15 geeft nog een keer de ploegschaaf met eigendomsmerk J.L. en het jaartal 1884 ingeslagen op een geelkoperen plaatje dat is in-

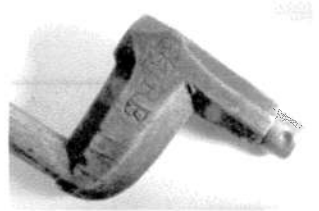
10

11

12

13

14

15

16

17

18

gelaten in het blok en met vier schroeven vastgezet. Foto 16 toont de bossingschaaf van het merk I. BIGGELAAR (is Johannes van den Biggelaar, Rotterdam 1768-1778), met eigendomsmerk A.S. zowel ingeslagen op de voorkant als fraai gestoken, samen met het jaartal 1773 in de cartouche bovenop het blok. Foto 17 laat nog eens de bovenkant zien, waarbij opvalt dat de belettering netjes is opgelijnd met de schuine stand van de beitel. Foto 18 tot slot laat de bovenkant van de blokschaaf zien, ook een Biggelaar.

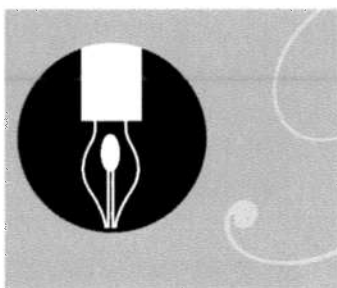
TOT SLOT

Het thema is eindeloos en kan op talloze manieren aangevuld worden. Denk maar eens aan de gekal-

ligrafeerde namen op antieke gereedschapskisten die je soms ziet. Of de initialen van de eigenaar met ingeslagen sierspijktjes. Wie weet zit er iets speciaals in de verzamelingen van onze leden. Zo uniek, dat u, geïnspireerd door dit stukje, dat beslist aan de redactie wilt laten weten!

Gijs Nederlof

- Sterre, G. van der. *Vier eeuwen Nederlandse schaven en schavenmakers. Four centuries of Dutch planes - a n d planemakers.* Primavera Pers, Leiden, 2001.
- Het zij nog eens gezegd dat wij geen reclame maken voor welk merk dan ook. De informatie is uitsluitend bedoeld ten gunste van onze lezers.
- Zie voor een aankondiging van Eric Peterson's boek op cd-rom *The Brace. The Why and How of Making Holes*, A&G tijdschrift nr. 30 (april 2006).

HOUT: WINNING, BEWERKING EN DUURZAAMHEID

De bouwkundige Piet Bot publiceert binnenkort zijn Vademecum over bouwmaterialen. Hij zet in dit artikel alvast de uitvindingen op het gebied van houtverwerking in een historische perspectief. Dat is boeiend, omdat de overgang van handgereedschap naar machine het tijdstip markeert, waarop handgereedschap nog slechts de tweede viool mag spelen naast de machine en alleen nog wordt ingezet tijdens reparaties of het vervaardigen van éénmalige producten. Pas veel later neemt de kleine zelfstandige afscheid van zijn handgereedschap...

INLEIDING

Van oudsher was hout in onze streken het belangrijkste bouw materiaal, omdat er hier bijna geen natuursteen voorhanden was. Pas in de tweede helft van de 12de eeuw deed baksteen zijn intrede, vandaar dat onze meeste constructies en bouw wijzen ontleend zijn aan de houtbouw.

In het A&G tijdschrift no. 30 verscheen er een artikel van mijn hand betreffende de platte drijfriem in relatie tot de stoommachine. Dit artikel en ook het voornoemde, geven een voorproefje van mijn boek *Vademecum historische bouwmaterialen, installaties*

en infrastructuur. Dit werk komt naar verwachting eind 2007 uit.

Uit de hoofdstukken 'Hout en houtbewerking', 'Energie', 'Wegen en transport van bouwmaterialen', en 'Verf en conserveringsmethoden', wordt het proces belicht vanaf bomen op stam tot bruikbaar bouw materiaal. Als laatste wordt ingegaan op de duurzaamheid en de conservering van hout.

HOUTWINNING

Ringen, wateren en vloten van boomstammen

In onze jachtige tijd is het bijna niet meer voor te stellen, dat eer men ertoe overging om een boom te kappen, men één tot twee jaar uittrok om de groeisappen uit de boom weg te laten vloeien.

Eén van de methoden hiervoor was het ringen, dit was het gedeeltelijk verwijderen van de bast rondom de boomstam. Omdat de stijgende sapstroom vlak onder de schors plaatsvindt, werd met het verwijderen van de bast deze weg geblokkeerd, met als gevolg dat de stam afstierf. Het ringen gebeurde bij voorkeur vroeg in het voorjaar. Een jaar na het ringen kapte men de boom en werd deze in de zon gedroogd, wat ook weer lange tijd vergde. Als men deze stammen dan toch nog wilde wateren, was de daarvoor benodigde tijd veel korter, omdat er tijdens

Houtvloten hadden vaak grote afmetingen en in 1660 kwamen er al vloten voor van ca. 100 x 14 meter. Begin 18e eeuw was dit opgelopen tot 300 x 45 meter. De bemanning van dergelijke vloten bestond uit ongeveer 450 tot 500 personen en de reisduur van Koblenz naar Dordrecht bedroeg soms wel een maand.

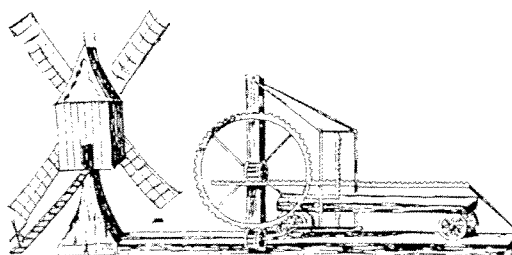
BEWERKING VAN HOUT

kloven, zagen en schaven

Boomstammen werden met een bijl aan vier kanten behakt tot zij ongeveer vierkant van doorsnede waren. Vervolgens werden ze met een raam- of kraanzaag in de lengte doorgezaagd tot de gewenste doorsneden. Tot ver in de 16e eeuw werden eiken stammen soms kwartiers gekloofd. Dit wil zeggen, dat ze in segmenten gehakt werden, die van buiten naar het hart taps toeliepen. Vanaf de buitenzijde van de stam werden rijen gaten geboord, waarin prop-pen eikenschors gestopt werden. Die maakte men nat waardoor de prop uitzette en het hout scheurde volgens de mergstralen. Deze prop-pen werden wis-sen genoemd en de gaten wisgaten. Op deze wijze werden o.a. het dakbeschot en de buitenbeschi-ting voor houten gevels gemaakt.

Naaldhout is ongeschikt om te kloven, doordat het veel kortere afstanden tussen de takinplantingen heeft en daardoor telt het ook veel meer kwasten. Dit hout heeft ook geen mergstralen.

Waterkracht is de oudste vorm van energie. Rond 1235 werd al in het z.g. Bouwloodsboek van Villard de Honnecourt een door water aangedreven hout-

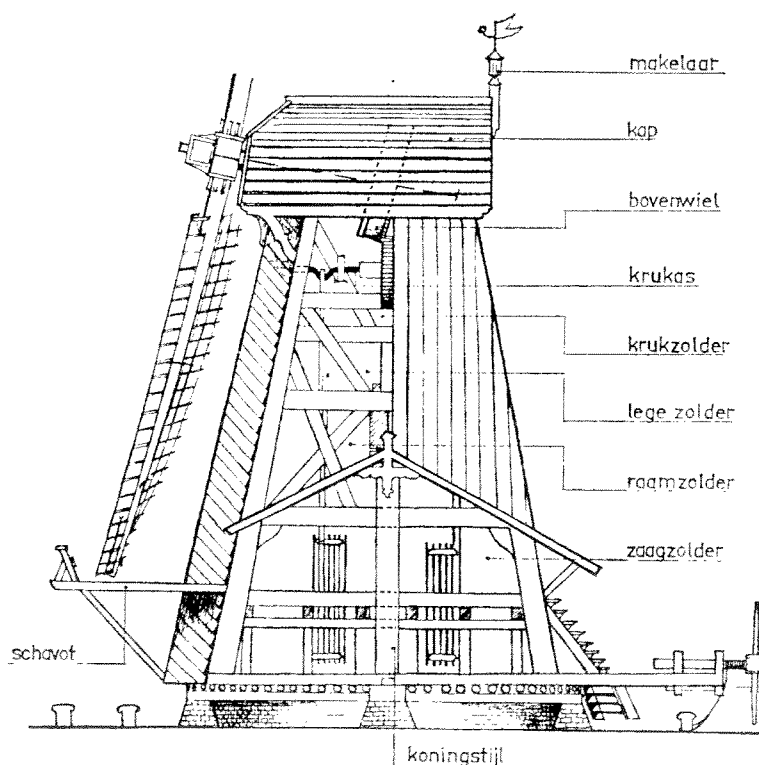

TELEPHONE CORNELIUS
CORNELIUS WYN UNIFORM, AND
OF THE CORNELIUS
OF THE CORNELIUS
15-12-1593, H. CORNELIUS
15-12-1593, H. CORNELIUS
15-12-1593, H. CORNELIUS

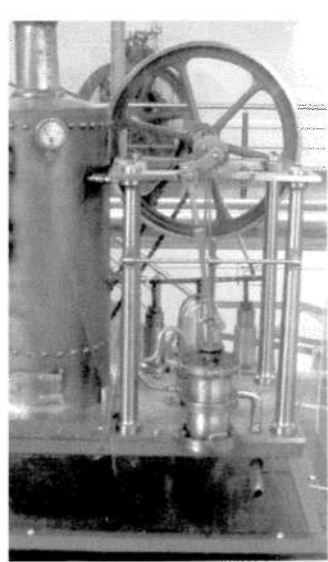
zaagmolen beschreven en getekend. In 1322 werd in Augsburg de z.g. zaagwatermolen beschreven en in de 15e en 16e eeuw werden enige uitvindingen op dit gebied gedaan.

In 1592 werd door Cornelis Corneliszn van Uitgeest, die ook in Uitgeest woonde, de eerste door de wind aangedreven houtzaagmolen gebouwd. Het zaag-raam werd bewogen door middel van een door hem verbeterde krukas die al eerder bestond. In 1596 werd deze drijvende molen met de naam 'Het Juf-fertje' naar Zaandam overgebracht.

In 1606 kwam in de omgeving van Amsterdam de

eerste paltrokmolens in bedrijf. Voor 1600 zaagde men in Nederland verreweg het meeste hout met de hand. De Zaanstreek werd met zijn vele molens in de 17de eeuw het eerste echt belangrijke industriegebied van Nederland. In Amsterdam wist het plaatselijke handhoutzagersgilde de bouw van houtzaagmolens nog jarenlang tegen te houden. Toen steeds meer stoomkracht voor de aandrijving van machines ter beschikking kwam, ontwikkelde de houtbewerkingsector zich navenant. Omstreek 1860 begon de 'verstoring' van de eerste tientallen houtzaagmolens.

MODEL STOOMMACHINE. TECHNIEK
MUSEUM, DELFT

waar Nederland er ca. 500 van telde.

De eerste door stoom aangedreven verticale raamzagen werden in 1801 in de V.S. gebouwd en acht jaar later in Engeland. In 1814 werd in Chatham bij de marinewerf een zagerij opgericht met acht door stoom aangedreven machines, elk voorzien van 20 tot 24 zagen. In Nederland was de houtzagerij van 's-Rijkswerf te Rotterdam in 1821 de eerste die over een stoommachine beschikte. In 1837 schafte Finer- en Mahoniehoutzagerij J.J. Jonks te Amsterdam ook een dergelijke machine aan.

De horizontale raamzaag werd rond 1840 ontwikkeld. In tegenstelling tot de verticale raamzaag was deze maar van één zaag voorzien. De plank werd aan de bovenzijde van de stam afgezaagd en de stam moest daarvoor goed op de slede worden ingeklemd. Bovendien zaagde de horizontale raamzaag in twee richtingen, zodat men de slede niet behoefde terug te schuiven. Het product was een zeer regelmatig gezaagde plank die nauwelijks nabewerking nodig had. Ondanks al deze pluspunten was dit type zaag vanwege zijn lage productie niet erg economisch. Omdat deze zaag ongeschikt was voor massaproductie werd ze rond 1940 vaak vervangen door de horizontale band- of lintzaag. Rond 1860 kwam een ijzeren snelzaagmaan op de markt, die door stoom werd aangedreven.

Aan een cirkelzaag, die werd aangedreven door een windmolen, werd voor het eerst gepatenteerd in 1777 door Samuel Miller. Deze zaag diende voor het maken van scheepskatrollen. Een ander vroeg patent was van de Fransman L.C.A. Albert en dateerde uit 1799. In 1805 bouwde de Engelsman Marc Isambard Brunel een cirkelzaag, waarvan bekend is dat hij lang

1870 fineer met een cirkelzaag met een doorsnede van 6 tot 7 voet.

William Newberry patenteerde in 1808 de eerste lintzaag, maar zijn ontwerp is waarschijnlijk nooit gerealiseerd, want het lint brak steeds op de las. In 1846 lukte het de Parijse firma Perin om de las zo sterk te maken dat er daadwerkelijk mee gezaagd kon worden. Hun patent dateert uit 1852. Op de eerder genoemde wereldtentoonstelling te Parijs in 1855 presenteerde deze firma de eerste lintzaagmachine. Pas in 1862 werd de eerste succesvolle bandzaag door Bernier en Arbey gebouwd. In 1878 presenteerde de eerder genoemde firma Perin op de eveneens in Parijs gehouden wereldtentoonstelling een lintzaag, waarmee bomen tot een diameter van één meter tot planken gezaagd konden worden.

In 1776 werd in Engeland aan Leonard Hatton een patent verleend voor een schaafmachine.

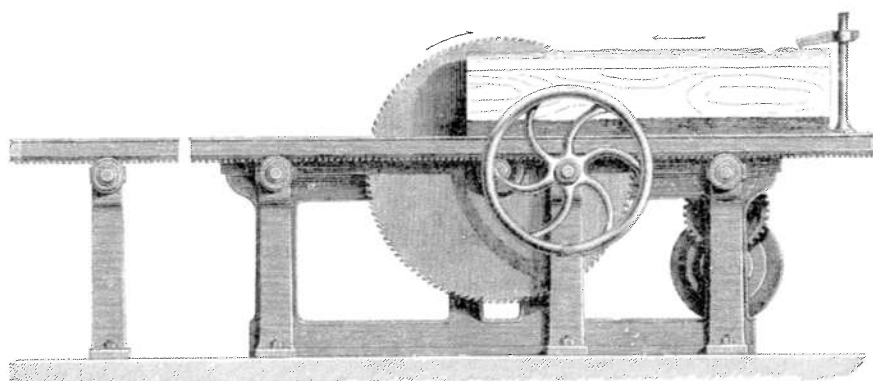
De firma Fairbairn & Co toonde op de wereldtentoonstelling in 1862 te Londen een automatische schaafmachine. In 1905 adverteerde Aikema junior & Co te Rotterdam met machines die waarschijnlijk geïmporteerd waren. In 1907 noemde de firma zich de 'Eerste Nederlandsche Fabriek van Houtbewerkingmachines Aikema Junior & Co' te Rotterdam.

In het begin van de vorige eeuw werden machines voorzien van een stofafzuiging. Deze werden op de wereldtentoonstelling te Brussel in 1910 gepresenteerd door de firma E. Kiessling & Cie uit Leipzig-Plagwitz. In 1911 verschenen de eerste advertenties waarin machines werden aangeboden, die waren samengesteld uit een lint- en cirkelzaag, frees, langgatboor en een vlak- en vandiktebank. Deze machine bespaarde veel ruimte in de timmerwerkplaatsen.

Verschillende zaagwijzen

Eiken delen waren in de 17e eeuw en daarvoor voor een gedeelte taps van vorm door het profiel van de boomstam. De delen waren ca. 12 mm dik en maximaal 12-14 voet lang. Soms waren de lengtes maar ca. 6 voet lang en had men meerdere delen in de hoogte nodig om topgevels te bekleden. Deze korte lengtes werden onder benamingen als pijp-, klap- en vathout in de handel gebracht.

Eiken stammen kon men ook zo zagen, dat er vier maal een plank van 5 cm dik werd gezaagd evenwijdig aan twee lijnen loodrecht op elkaar door het hart van de boom. Die stukken leveren het beste en mooiste eikenhout op, het z.g. wagenschot. Dit woord is afgeleid van 'weeg', wat houten wand betekent. Handzagers moesten als meesterproef uit 2-duims

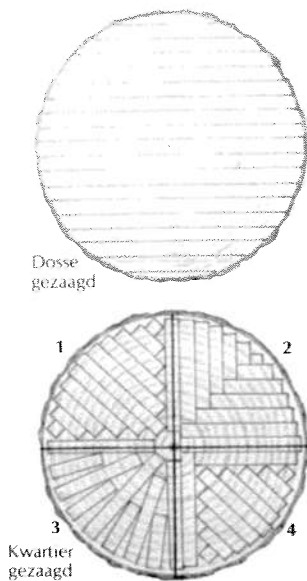
EEN CIRKELZAAG AANGEDREVEN
DOOR EEN WINDMOLEN

gefunctioneerde heeft. Deze machine werd gebruikt bij de marine in Portsmouth, eveneens voor het maken van katrollen. Vanaf 1850 behoorde de cirkelzaag tot de standaarduitrusting van de houtzagerijen. Op de wereldtentoonstelling te Parijs werd in 1855 de cirkelzaagmachine getoond. In Amerika zaagde men rond

hout 5 delen zagen, wat planken opleverde van ca. 7 mm dik. Sommige zagers konden hout tot een dikte van 3 mm zagen, dat o.a. als spreidsel werd gebruikt. Dat werd gebruikt als bekleding van de zolderplanken tussen de kinderbinten.

Het op deze wijze gezaagd hout wordt gekenmerkt door prachtige spiegels, de doorgezaagde mergstralen. De jaarringen geven een patroon van evenwijdige lijnen op het gezaagde hout te zien en staan loodrecht op het zaagvlak. De stroken naast het kwartiers hout leveren het half kwartiers hout op.

Dosse is de benaming voor het hout uit de zone naast het halfkwartiers gezaagd hout, dat bewust zo uit de stam wordt gezaagd opdat er een mooie vlamtekening op het paneel ontstaat door de jaarringen. De jaarringen staan bij deze zaagwijze onder een hoek van 60° tot 45°.

Eerste timmerfabrieken

De eerste timmerfabrieken in Europa waren waarschijnlijk in Zweden gevestigd. In 1850 liet de grote Londense 'Master Builder' Thomas Cubitt uitgebreide timmerwerken in zijn eigen werkplaatsen vervaardigen. Hij ontwikkelde o.m. woonhuisblokken in de Londense stadsuitbreidingen Pimlico en Belgravia. In 1853 vroeg N.A.M. Dudley uit Londen in Nederland een octrooi aan voor 'Een rondraayende beweging te geven aan de schacht ener cirkelvormige zaag ...'. In 1857 vroeg De Saint Albin Hugues uit Parijs eveneens een Nederlands octrooi aan voor de periode van 15 jaar voor een 'verplaatsbaar stoomzaagtuig'.

Één van de eerste grote stoomtimmerfabrieken in Nederland was van F.H. van Malsen in Den Haag, opgericht rond 1868. Ook 'De Zwaluw' in Den Helder vervulde op dit gebied een pioniersrol in ons land. Beide firma's gebruikten al diverse soorten houtbewerkingmachines, zoals schaaf- en ploegmachines om te schaven, pennen te slaan en gaten te hakken. Baanbrekend in de 20ste eeuw was de firma Bruynzeel, die vanaf 1897 in Rotterdam gevestigd was, maar vanaf 1921 te Zaandam het bedrijf voortzette.

HARD- EN ZACHTHOUT, DUURZAAMHEID EN CONSERVERING

Hoewel er al vanaf de vroege 17de eeuw hardere houtsoorten werden ingevoerd zoals ebbenhout, is het gebruik van hardhout, afgezien van het eikenhout, pas in de 19e eeuw goed opgang gekomen. De toepassing op grotere schaal dateert pas van na de tweede wereldoorlog.

Er wordt vaak gesproken over hard- of zacht hout. Deze termen zijn afkomstig uit Engeland, waar men 'hardwood and softwood' onderscheidt. Wat men in Nederland doorgaans verstaat onder hard- of zacht hout is niet exact omschreven. Dit komt omdat deze scheiding niet te hanteren is op basis van het criterium naald- of loofhout. In beide soorten komen zowel hardere dan zachtere houtsoorten voor. Over het algemeen zijn loofhoutsoorten wel harder dan naaldhoutsoorten. Er is ook nog geen indeling gemaakt op basis van soortelijk gewicht en drukvastheid.

Voordat de oorzaak van het vergaan van hout bekend was heeft men al zeer lang getracht dit zodanig te behandelen, dat het een langere levensduur verkreeg. In de oudheid werd door Hesiodus (800 v. Chr.) hiervoor rook gebruikt. De Romeinse architect en ingenieur Marcus Vitruvius Pollio conserveerde rond 10 n. Chr. hout door het te verkolen. Het hout werd enige tijd in vuur rondgewenteld. Al in de Middeleeuwen werd sublimaat op basis van kwik-chloride als conserveringsmiddel gebruikt.

In de 19de eeuw en later zijn verschillende middelen en methoden uitgevonden en gepatenteerd. Het voert in dit bestek echter te ver om deze allemaal de revue te laten laten. Ook wordt hier voorbij gegaan aan het modificeren van hout. Dit is het preventief behandelen van hout, waarbij op een chemische wijze de celstructuur ten gunste van de duurzaamheid wordt veranderd.

Eeuwenlang heeft men op basis van tijdsduurervaring getracht zicht te krijgen op de levensduur van al dan niet behandeld hout en op de werking van bepaalde conserveringsmiddelen.

Een juiste keuze van een geschikte houtsoort voor de toepassing als telegraafpalen en spoorbielzen was erg belangrijk. In ons land moesten de spoorbielzen van de Rijnspoorweg op het traject Driebergen-Arnhem die in 1844 was aangelegd reeds na acht jaar wegens houtrot vervangen worden!

Circa 1878 werd in Duitsland door het 'Organ für die Fortschritte des Eisenbahnbauwesens', onderzoeksresultaten betreffende de duurzaamheid van hout

bekendgemaakt.

Al eerder was in 1855 in Amsterdam een firma aan de Grote Wittenburgerstraat begonnen met een creosoteerinrichting. Creosoot werd rond 1835 ontwikkeld uit hout- en koolteer en was één der eerste breed toegepaste conserveringsmiddelen.

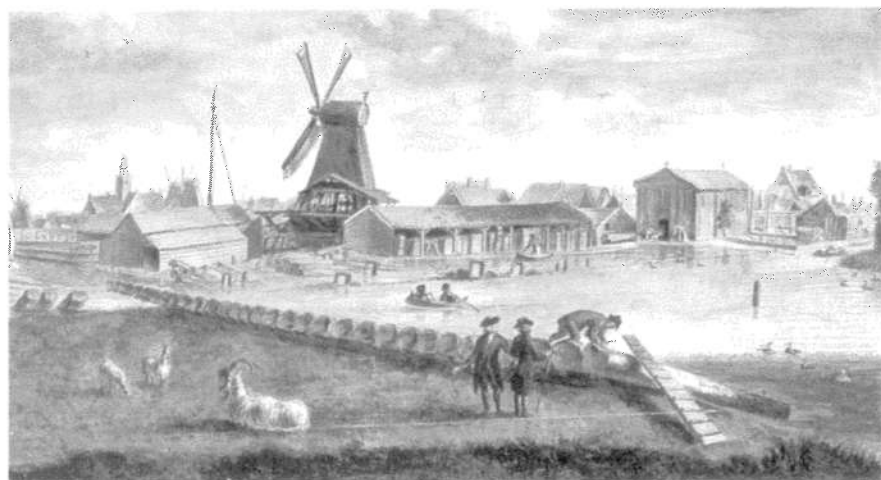
Rond 1900 begon men een wetenschappelijk onderzoek om van tevoren inzicht te krijgen in de conserverende werking van verschillende middelen.

Het belangrijkste doel van het onderzoek was om de giftigheid van deze middelen ten opzichte van hout-aantastende schimmels vast te stellen.

Naast proeven in laboratoria werden ook veldproeven (de zogenaamde kerkhofproeven) ontwikkeld. Dit zijn velden waar als proefstukken ronde of vierkante palen van verschillende houtsoorten met een diameter of afmeting van 5 à 10 cm. in de grond geslagen werden. Deze paaltjes werden onbehandeld of met verschillende conserveringsmiddelen bestreken.

In 1928 werden door de heren Hunt en Snijder proeven genomen op het Barro Colorado eiland in het Panama kanaal en in de buurt van Canberra in Australië. Een derde proef werd genomen op Hawaï en een vierde op het Pienars's River Experiment Station in Zuid-Afrika. In genoemde gebieden betrof het voornamelijk houtconserveringsproeven tegen termieten. In ons land heeft de Nederlandse centrale organisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek, het TNO, opgericht in 1932, op dit gebied na de tweede wereldoorlog een belangrijke rol gespeeld. Er werden proeven genomen op een terrein bij de boswachterij 'de Hertenkamp', in de buurt van het Haagse Bosch en langs de Lemstervaart in de N.O.-Polder. Het betrof onderzoek van een tiental conserveringsmiddelen en een zestal houtsoorten. De beproefde houtsoorten waren o.m. grenen, douglas, lariks, populieren, wilgen en Sitka. Deze laatste houtsoort is een lichtgekleurde naaldhoutsoort afkomstig van de Canadese westkust.

PALTROKMOLEN 'DE WILDEMAN',
ZAANDAM, 18DE EEUW.

Op basis van deze en andere proeven werd begin van de vijftiger jaren hout ingedeeld in verschillende klassen, genummerd van 1 tot 5 en gerelateerd aan de tijd dat het hout in de praktijk meegaat. Dit varieert van circa 8 tot 50 jaar. Van invloed op de levensduur is o.a. of het hout is behandeld tegen aantasting en welke de omstandigheden zijn waarin het hout verkeert. Deze omstandigheden worden in drie categorieën verdeeld:

- A: Voortdurend in aanraking met vochtige grond en niet verduurzaamd.
- B: Blootgesteld aan weer en wind en niet verduurzaamd.
- C: Blootgesteld aan weer en wind en wel verduurzaamd.

Een belangrijk kennisinstituut op het gebied van hout is in ons land naast het TNO de in 1991 opgerichte Stichting Hout Research (SHR) te Wageningen. De laatste tijd zijn er verschillende instituten die op wetenschappelijke basis komen tot een indeling in duurzaamheidsklassen.

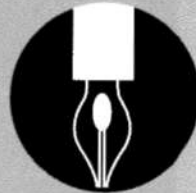
De uitslagen zijn echter vaak niet één op één vergelijkbaar. Soms komt het voor dat een bepaalde houtsoort bij het ene instituut in een lagere klasse wordt ingedeeld dan bij een ander instituut. Daar zijn grote belangen mee gemoeid. Stel, dat bijvoorbeeld eiken opeens als minder duurzaam wordt geclassificeerd. Dan zullen de bedrijven die in eikenhout handelen alleen uit de voor hen gunstige rapporten citeren.

Piet Bot

Piet Bot (1954) is bouwkundige bij het Nederlandse Openluchtmuseum in Arnhem. Daarvoor was hij als bouwkundig tekenaar met specialisatie restauratie verbonden aan achtereenvolgens het Architectenbureau Visser te Schoonhoven en de Rijksgebouwendienst in Den Haag. In het A&G-nummer 30 van april 2006 schreef Piet over het gebruik van drijfriemen bij stoommachines en binnenkort publiceert hij zijn interessante Vademecum over bouwmaterialen. Hij zet nu de uitvindingen op het gebied van houtverwerking in een historische perspectief.

Bron: Piet Bot, *Vademecum historische bouwmaterialen, installaties en infrastructuur*. Alphen a/d Maas/Arnhem, 2007.

UNIEKE VLOEIWEIDEN VRAGEN OM DITO GEREEDSCHAP

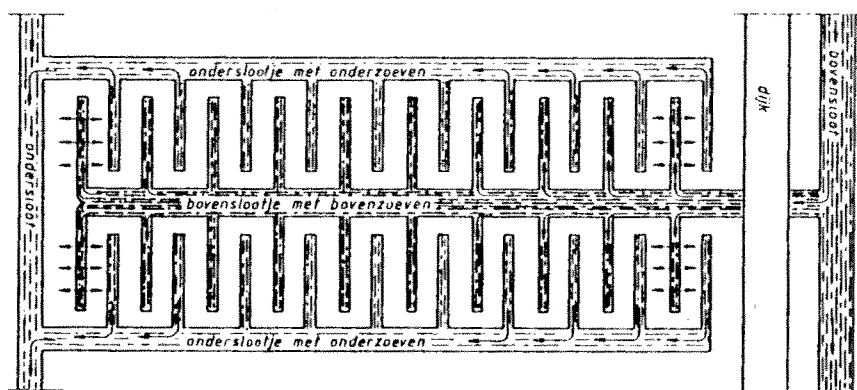
Nicolaas II, Tsaar aller Russen, slaat met zijn zeis halve cirkels grashalmen neer in een vast, gestadig ritme: zoef-zoef-zoef. De zon prikt tussen hoge wolkenpartijen op zijn rug. Als hij merkt, dat ik in de buurt ben, stopt deze onbekende Romanov en wijst hij naar een buizerd, die cirkelt boven het wijde grasland, dat in de verte omzoomd wordt door bosjes populier, zwarte els en zomereik. Hij lijkt met zijn vierkante baard en omhoog krullende snor sprekend op de laatste tsaar, dat is hem al vaker gezegd. Alleen met dit verschil, dat hij zijn handen laat wapperen. Hij heet Fred en pendelt doordeweeks naar Philips, maar in het weekend is hij vrijwilliger bij de vloeiveiden in Lommel-Kolonie. Terwijl hij met zijn zeis in de hand op een stoppelig stukje grasland staat, neemt hij de tijd om mij het één en ander uit te leggen over dit unieke gebied.

Toen we in 1830 jullie koning Willem I naar zijn Haagse huis hadden gestuurd en weer op eigen benen stonden onder onze Leopold I, kregen we te maken met geweldige problemen in het Vlaanderen ten westen van de stad Antwerpen. De grond was er vruchtbaar, maar de bevolking was dat nog een graadje meer en daardoor ontstond grote armoede. Daarbij was de textielnijverheid naar het Luikse verhuisd en internationaal mislukte de één na de andere aardappel oogst. Armoede en werkeloosheid heersten in de streek en de regering kwam op het idee om die onvruchtbare heidegrond in de achtergebleven provincie Limburg vruchtbaar te gaan maken door het te bevoeien met Maaswater. Dat water was rijk aan slib en kalk: net wat er nodig was op deze zure en arme grond. Dus lieten ze het Kempisch Kanaal graven, dat nu het Maas-Schelde Kanaal wordt genoemd. Na 12 jaar graven stroomde er vanuit de Maas bij Maastricht voedselrijk water naar de Kempen. Daarmee sloeg men méér dan twee vliegen in één klap: het vervoer per schip tussen de Antwerpse haven en de industrie rond Luik kwam op gang, een waterkering tegen die nooit te vertrouwen Hollanders werd opgevoerd en de grond in de Kempen werd vruchtbaar

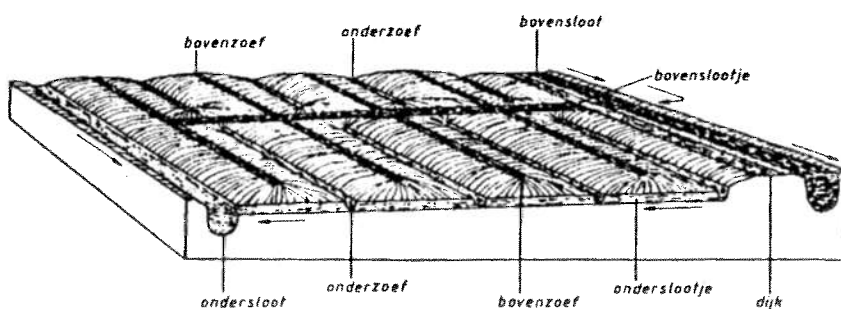
gemaakt. Sinds 1855 is in het Vlaamse gebied, dat grenst aan de Nederlandse provincie Brabant ongeveer 2800 ha. bevoeid. Er werd gekozen voor een heel kwetsbaar systeem van bevoeiing, waarvan alleen in het Lommelse buurtschap Kolonie nog iets te zien is.

Het principe van de vloeiveiden is beslist niet overal toepasbaar, want er moet een ruime watertoevoer

Totale bevoeiing via boven- en onderzoeven

 bovenwater vóór bevoeiing
  onderwater na bevoeiing

 bovenwater vóór bevoeiing
  onderwater na bevoeiing

van slibhoudend water beschikbaar zijn en bovendien moet het terrein aflopen, zodat er vaart in het water blijft. Via de Grote Fossé (gracht) wordt het Maaswater naar de hoofdsluis geleid. We noemen dat de prisedeau. Natuurlijk zijn dat Waalse namen, want het idee kwam uit de academische kringen van België, waar toen Frans werd gesproken. Na de hoofdschut of -sluis komen er sluisen voor elk van de 6 percelen, die ongeveer 1200 bij 300 meter beslaan. Elk van de 6 sluisjes worden per toerbeurt een week opengezet en dat gebeurt drie keer per jaar. Omdat

het profiel van de perceeltjes lijkt op golfkarton, wordt het slibrijke water vanuit de bovensloot in kleinere bovenzoeven geleid, die lopen over de kam van het bolle graslandje. Omdat deze twee decimeter brede en even diepe zoeven doodlopen, stroomt het water over de rand van de zoeven en vindt het zijn weg naar de lager gelegen onderzoeven. Het gras filtert intussen de kalk en het slib uit het water, dat naar beneden stroomt. Uiteindelijk komt het water schoon en helder in de onderzoeven terecht en wordt verzameld in de ondersloot. Daar stroomt het verder naar de visvijvers en beken in Nederland om tenslotte in de Waal te stromen. Voor de vloeiveiden is het dus drie weken per jaar overstroming, daarna drogen de landjes en groeit het gras door de bemesting met kalk en andere meegestroomde elementen als kool. In dit gebied is trouwens vanaf het eerste begin voor een heel specifieke grassoort gekozen, afkomstig uit de Alpenweiden. Dat gras kan tegen extreem natte en droge periodes.

In de maanden mei en juni als er 5 droge dagen achter elkaar worden voorspeld, maaien we het voorjaarsgras af. We drogen het en vroeger werd er om dit hooi gevochten tijdens de veiling, want het had een hoge voedingswaarde. Of het nu de paarden van de cavalerie, de paarden voor de Antwerpse paardentrams of de luipaarden van de Zoo waren, ze vonden het culinair én voedzaam! Je zou kunnen zeggen: het was dé benzine van de 19e eeuw en het hele vervoer draaide op hooi.

Maar het was ook een arbeidsintensief product. Op deze 230 ha. werkten 200 man continu om te maaien en het bevoeiingssysteem op orde te houden. De kleine zoeven en sloten moesten nagelopen worden en de houten troggen werden steeds gecontroleerd op lekkage, want hier en daar passeerden boven- en onderlopen elkaar via een soort aquaducten. In de winter moeten de slootkanten van de waterlopen met zoefmessen worden afgestoken. De sloten

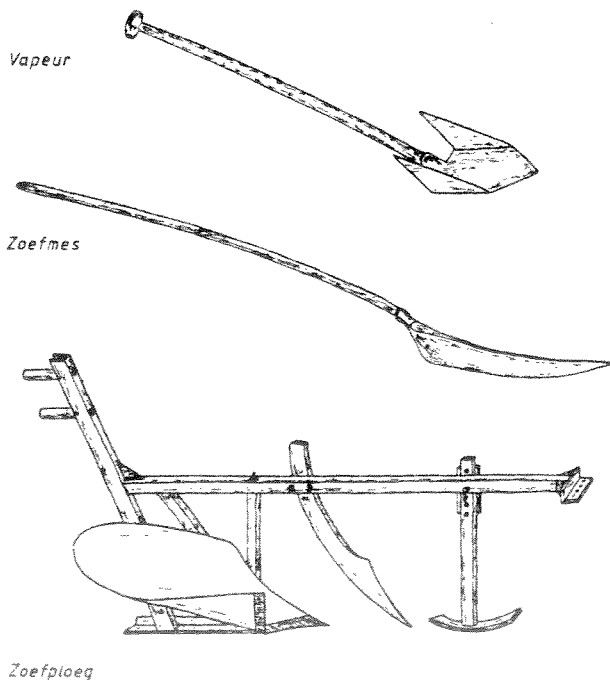
raakten vaak verstopt door de weelderige groei van waterplanten en we verwijderden die begroeiing met een ingewikkeld slootmes, dat verzwaard werd met

gewichten. Het mes bestond eigenlijk uit een viertal zeisen, die scharnierend aan elkaar zaten. We trokken het hele geval over de bodem van de sloot zodat de waterplanten werden afgesneden en vanzelf boven kwamen drijven. Deze planten werden bij de sluizen verzameld en op de kant getrokken.

Om de kleine zoeven schoon te maken werd de va-peur van stal gehaald. Dat is een soort schoffel in U-vorm, waarbij de onderkant en de twee opstaande zijanten ongeveer 20 cm. breed zijn. Die naam va-peur blijkt goed gekozen, want als je daarmee in de wintermaanden de bovenzoeven moest bijsteken, dan dampte de stoom van het zweten uit je kleren. Later werd dit werk gelukkig overgenomen door de zoefploeg, die door een paard werd voortgetrokken.

Twee waterbazen regelden het hele bevoeiingssysteem en zij woonden op het terrein in zogenaamde waterhuizen. Alleen zij mochten aan de sluizen komen, zij bepaalden welk perceel voor bevoeiing aan de beurt was, zij betaalden zaterdag de mannen hun loon uit en regelden de verkoop van het gras. Dan werd er een notaris opgeroepen, die twee keer per jaar een veiling van hooibalen hield. Als een koper constateerde, dat er enkele distels tussen het hooi zaten, kelderde de prijs onmiddellijk. Aan het begin van de zomer werd het voedzame voorjaarshooi geveild en in de herfst de toemaat. Dat wordt ook wel nagras genoemd. Tot de dag van vandaag komen Nederlandse paardenfokkers dit bijzondere gras aankopen en ze reserveren dan gelijk voor het volgende jaar hun deel. Intussen blijkt, dat er ook veel Alpenvegetatie met het Maaswater is meegekomen en liefhebbers van deze planten komen naar hier om er studie van te maken. Dat spaart ze een ritje van honderden kilometers. Zo zie je hier de witte krokus uit de Alpen naast andere kalkminnende planten, die totaal vreemd zijn aan de zure Kempen. We zijn best wel fier op planten als de moesdistel, de beemdtkroon, het kraailook, de keverorchis en de blaassilene. Het is een feest om ze te zien bloeien!

Na de introductie van de auto's en de vrachtwagens is het paard langzamerhand uit het verkeer verdwenen en rond 1925 gaat de verkoop van hooi in hetzelfde tempo achteruit. De Amerikaanse benzine-economie eist zijn tol. Nieuwe eigenaars kopen de vloeiveiden op en ze beplanten de helft met snelgroeiende populieren. Het hout wordt gebruikt in de luciferfabriek, die later ook nog experimenteert met kruisingen van verschillende soorten populieren. Omdat de arbeidskosten hoger worden, moet er ook op de graslanden economisch gewerkt worden. Met paarden en tractoren werkt het efficiënter, maar intussen wordt er door deze werkwijze grote schade toegebracht aan

het delicate bevoeiingssysteem. Uiteindelijk worden de percelen simpelweg omgeploegd en de kleine kanaaltjes dicht gegoid.

Gelukkig koopt de Stad Lommel op een goede dag deze vloeiveiden in Kolonie op en de gemeente geeft een gedeelte van dit kwetsbare gebied in beheer aan Natuurpunt, het Vlaamse broertje van de Nederlandse Natuurmonumenten. Ook komt het laatst overgebleven Wateringhuis in hun bezit en wordt een deel van de vloeiveiden nieuw leven ingeblazen. Dat vraagt noeste arbeid van een grote groep vrijwilligers en een stel gemotiveerde bestuursleden. Tot nog toe gaat dat goed, maar ik houd mijn hart vast als de volgende generaties aan de beurt zijn. Hoe krijgen we onze jongeren nog zover?

Als ik weg rijdt op mijn scooter, zie ik tsaar Fred met vaste zeisslagen zijn werk voortzetten en herinner ik mij weer het daarbij horende geluid: zoef-zoef-zoef. Mijn scooter kiest voor een meer langgerekte zoef. Iedere tijd produceert kennelijk zijn eigen zoef...

P.L.

Tip

Elke eerste zondagmiddag van de maand om 14.00 uur wordt er een rondleiding gehouden door dit mooie gebied en kan U het unieke gereedschap in het Wateringhuis bewonderen. Los daarvan is er in het nabijgelegen museum Kolonie aan de straat Kolonie op nummer 77 een zéér informatieve presentatie over deze vloeiveiden te bewonderen.

Website vloeiveiden:

www.natuurpunt-noordlimburg.be

Webside Museum Kolonie:

www.erfgoedlommel.be

E-mailadres

Museum Kolonie: info@erfgoedlommel.be

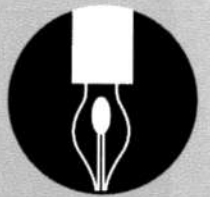
RESTAURATIE VAN EEN GROOT BIERVAT

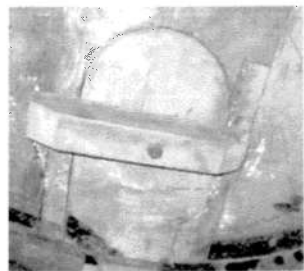
Een van de weinige kuipers, die Nederland nog rijk is, woont in het Limburgse Horst. Lau Wijnhoven reageerde direct op een Limburgse oproep om een oud én groot biervat te restaureren, waar nog maar een deel van de duigen en géén enkele hoepel van restte. Ons medelid klaarde de klus en in Schinnen kunnen ze weer trots zijn op een stuk geschiedenis, dat nieuw leven werd ingeblazen. Vakmanschap levert Meesterwerk, vond de redactie van de Gildebrief.

Toen vorig jaar Harrie Meens, directeur van de bekende Alfabrouwerij uit het Zuid-Limburgse Schinnen, in een krantenartikel de hulp van een kuiper inriep om oude vaten te restaureren, heb ik niet lang hoeven te aarzelen: dit was een gedroomde uitdaging. Harrie wilde deze bierkuipen opstellen in zijn biermuseum, die naast zijn brouwerij opgericht wordt. Op mijn aanmelding volgde een gesprek,

waar mijn kuiperscapaciteiten ter sprake kwamen en nadat Harrie daar voldoende vertrouwen in bleek te hebben, kreeg ik ook de restanten van 2 vaten van 34 en 52 liter te zien. We werden het snel eens: ik zou de vaten restaureren.

Dat was gemakkelijker gezegd dan gedaan. Alleen al voor het sorteren van de duigen en het schoonmaken van de bodems waren al twee dagen nodig. Uit de onderdelen van 6 oude vaten kon ik genoeg duigen en bodems verzamelen om uiteindelijk vier gerestaureerde vaten te maken. De bijbehorende ijzeren banden waren voor een deel versleten of onbruikbaar. Het was dus zaak om ze weer compleet te maken. Maar met de hulp van de smeden van Museum Eynderhoof waar ik kuiper ben was dat geen echt probleem. Toen de klus geklaard was bleek Harrie Meens erg ingenomen met het resultaat. Waarschijnlijk speelde daarin mee, dat ik de uitgesleten letters op de vaten met een kleine guts dieper in het hout had gesneden, zodat het opschrift H.M.

HET MANGAT MET PASSEND DEKSEL

Schinnen duidelijk leesbaar werd. Na gedane arbeid wilde ik mijn spullen bij elkaar pakken, maar Harrie dacht daar anders over.

"Kom eens mee naar zolder," zei hij, "daar heb ik nog delen van een veel ouder vat staan. Wil je daar eens naar kijken?"

Een eerste oppervlakkige inspectie op de zolder, waar in 50 jaar nauwelijks iemand een voet had gezet, leerde dat er wonder boven wonder geen vermolmde duigen in de stapel zaten. Dus moest een restauratie haalbaar zijn. "Nou, begin er dan maar aan!", verklaarde de brouwer meteen en ik ging direct akkoord, want de restauratie van een dergelijk groot biervat met een flink mangat in de bodem is voor mij een mooie uitdaging!

Na het sorteren en schoonmaken van de berg duigen en bodemdelen bleek dat het hier om maar liefst drie vaten ging, variërend van 2500 tot 2000 liter. Er moest zelfs een heftruck aan te pas komen om alle delen heelhuids van zolder te halen en een plek te geven in één van de hoeken van de opslagloods. Daar bleek al snel, dat een stuk of zes duigen niet de juiste maat hadden of een te bolle buik. Bovendien lieten de vier tot vijf centimeter dikke duigen van minimaal 60 jaar oud zich niet gemakkelijk meer buigen en plooiën. Met veel kunst- en vliegwerk kon ik twee eiken bodems van 6 cm dik samenstellen. Alle ijzeren banden van dit vat waren verdwenen en ik moest iets bedenken om het vat opnieuw recht te zetten tijdens de montage van de losse duigen. Ik begon met de bodem op een grote pallet te leggen, waarna vier duigen vertikaal op een kwart van de bodemomtrek werden geplaatst en in de kroos vastgezet. Op dezelfde manier kon ik ook de bovenbodem plaatsen. De vier verticale duigen werden bij elkaar gehouden door twee kruiselings geplaatste koppellatten, die kops in de bovenkant van deze vier duigen werden vastgespijkerd. Nu zaten de beide bodems op hun plaats. Om de overige duigen te plaatsen zonder ze bij elkaar te kunnen houden door de banden, gebruikte ik stroken masonite van 6 mm dik en 6 cm breed. Omdat de stroken uit een partij waren overgeschoten en maar 120 cm lang waren, bevestigde ik ze aan elkaar tot de gewenste vatomtrek was bereikt.

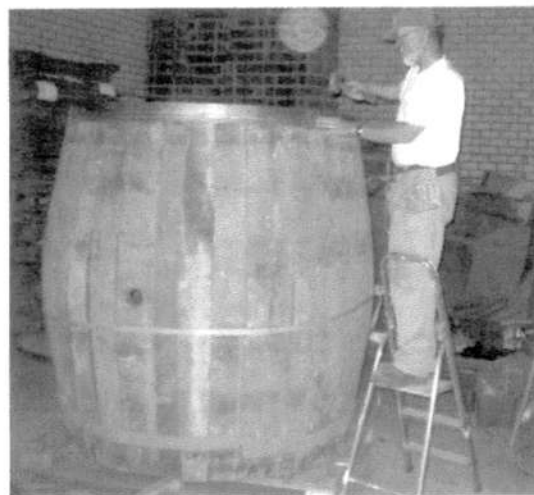
Na twee dagen zweet en wanhoop lukte het uiteindelijk om het vat te vangen. Zie zo, het vat was rond. Bij dit karwei kon ik fluiten naar hulp: de fabriek draaide op volle toeren en geen man kon bij het brouwen gemist worden.

Ik kon goed merken, dat door de druk in het biervat de bodems waren uitgebogen en dus moest iedere duig qua schuinte en lengte flink worden bijgewerkt. Maar het vat stond weer stevig op zichzelf en het was

nu tijd om de banden te plaatsen. Uit een plaat bandijzer van 2 mm dik heb ik banden van 6 en 8 cm breed laten knippen, die voldoende lengte hadden om in een keer het vat te omsluiten. Maar banden moeten de rondingen van het vat volgen en moeten daarom een conische vorm hebben. Daarvoor waren vier verschillende boogtekeningen op schaal nodig zodat de gewenste krommingen met behulp van de pneumatische hamer van museum Eynderhof in het bandijzer uitgesmeed konden worden. Op de buiken van de vaten werd de ideale lengte van deze stroken vastgesteld en daarna werden de uiteinden van iedere pasklare strook bandijzer tot hoepels aan elkaar geklonken. Na de plaatsing van de banden om het vat werden de masonite-hulpbanden verwijderd en de bodemranden of kopse kanten van de duigen met een blokschaaf mooi vertikaal geschaafd. Ik kon de klus afronden door het mangat in de bodem van een passende deksel te voorzien en als afsluiting van mijn kuiperswerk het vat mooi op te schuren en te poetsen. Het eindresultaat mocht er wezen! Maar ik was ook een ervaring rijker. Want ik had aan de lijve ervaren dat de grootkuiper naast behoorlijke spierballen ook moest beschikken over een degelijke vakken-nis en een behoorlijk ruimtelijk inzicht. Dus voor deze ambachtslieden neem ik niet alleen mijn Nederlandse pet af, maar zeg er in het Frans vol bewondering bij: "Chapeau, messieurs!"

Lau Wijnhoven

Lau heeft een leven lang gewerkt in het timmerbedrijf van zijn familie en heeft daarna het ambacht van de kuiper aangeleerd. Die vakkennis toont hij regelmatig in het Openluchtmuseum Eyndershoof bij Weert. Daarnaast geeft hij leiding aan groepen, die het hout-snijden onder de knie willen krijgen. Natuurlijk is hij ook al jaren lid van onze Vereniging.

Tot nog toe is er in Nederland weinig gewerkt met en gepubliceerd over metalen schaven. Stanley is op dat gebied een toonaangevende producent en ons lid Hein Coolen doorbreekt dit stilzwijgen niet alleen met een boeiend artikel over de Stanley Bedrock-schaven maar hij helpt U ook om deze schaven te identificeren.

In de afgelopen 10 à 20 jaar kunnen we ons verheugen over een sterk toegenomen belangstelling voor kwalitatief hoogwaardig handgereedschap.

Wie denkt dat de tijd van handgereedschap definitief voorbij is en alleen uit nostalgisch oogpunt nog interessant is, vergist zich. Op vele terreinen zoals de restauratie, de instrumentenbouw en de meubelmakerij heeft men het handgereedschap herontdekt. Hierbij spelen veel factoren een rol, zoals de milieuvervuiling door lawaai en stof, de eisen die aan de afwerking worden gesteld (handmatige afwerking geeft een ander resultaat dan machinale afwerking), het bedieningsgemak (minder noodzaak tot afstellen, het gereedschap is handzamer op moeilijk bereikbare plaatsen) etc.

Dat moderne producenten van hoogwaardig handgereedschap zoals Lie Nielsen, Lee Valley en Clifton, zich kennelijk zonder moeite kunnen handhaven, is hier illustratief voor. Hiermee lijkt de trend die zich aftekende in de 50er en 60er jaren te zijn gekeerd. In die tijd moesten alle grote producenten zoals Stanley en Record hun assortiment drastisch beperken, terwijl sommigen zelfs als producenten geheel zijn verdwenen. De door velen voorspelde definitieve breuk met het verleden heeft zich dus niet voorgedaan. De hoge prijzen van de moderne producenten van het betere handgereedschap hebben echter de aandacht in toenemende mate gericht op het beste dat het verleden ons te bieden heeft. Niet langer is gereedschap, dat geproduceerd is in de eerste decennia van de 20e eeuw, dé glorie tijd van met name het metalen handgereedschap, het exclusieve domein van verzamelaars. Ook gebruikers tonen hiervoor in toenemende mate belangstelling. In ons land worden we echter beperkt door het bijna totale gebrek aan Nederlands-

talige literatuur over dit gereedschap. Dit hangt nauw samen met de Nederlandse traditie, waarin vooral de aandacht uitging naar houten gereedschap. Op de meeste technische scholen in Nederland werd tot in de jaren '70 het "timmervak" nog geleerd met behulp van houten schaven. De huidige belangstelling richt zich vooral op metalen gereedschap dat vrijwel zonder uitzondering van buitenlandse makelei is, maar in Nederlandse publicaties is er tot vandaag nauwelijks aandacht aan besteed.

Dit artikeltje over Stanley Bedrocks, de absolute top van de Stanley-schaven, wil op bescheiden wijze een begin maken met het opvullen van dit hiaat. Mijn bronnen zijn buitenlandse en berusten vooral op Engelse en Amerikaanse publicaties, waarvan ik de belangrijkste aan het eind van dit artikel heb weergegeven. Daarnaast heb ik uiteraard uit mijn eigen ervaring met deze schaven geput, waarvan er in de loop van jaren nogal wat door mijn handen zijn gegaan.

HISTORIE

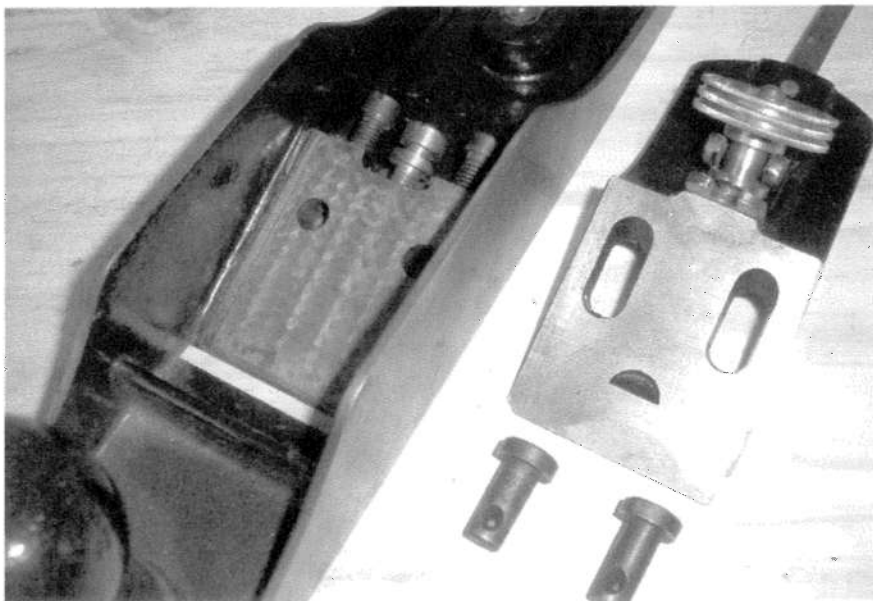
De geschiedenis van Stanley gaat terug tot voor de Amerikaanse Burgeroorlog, maar de activiteiten namen een grote vlucht in 1869 met de aankoop van de schavenfabriek en patenten van Leonard Bailey, een legendarische naam op het gebied van metalen schaven. Het beste eerbetoon aan de kwaliteit van deze schaven is wel dat het basisontwerp daarna eigenlijk nauwelijks meer is veranderd en dat de schaven in de loop der jaren door vrijwel iedereen zijn nagemaakt. Tot de dag van vandaag staat de naam "Bailey" op de Stanley-schaven vermeld, een traditie, waarmee omstreeks 1900 werd begonnen toen Stanley inmiddels ongeveer 3 miljoen schaven van zijn eigen ontwerp had verkocht.

Stanley Bedrock-schaven volgden het basisontwerp van Bailey, maar waren op een aantal punten verbeterd.

In 1898 op de rand van de 20e eeuw werden door Stanley de eerste Bedrocks geproduceerd. Stanley was zoals altijd op zoek naar middelen om de afzet te vergroten en zich te onderscheiden van de con-

currentie, die inmiddels aardig was toegenomen, o.a. door het aflopen van de patenten op de gewone bank-schaven. De Bedrock schaven berusten op patenten van Justus Traut en Edmund Schade. Traut was het wonderkind van Stanley en hij had maar liefst 145 patenten op zijn naam staan, waaronder die van de Stanley 45. Hij was ook degene die een patent had op de betere aansluiting tussen kikker en zool, hét kenmerk bij uitstek van de Bedrocks (de kikker is het gedeelte van de schaaf, waarop de beitel rust). De bedoeling hiervan was om het zgn. klapperen van de schaaf bij warrig en/of noestig hout tegen te gaan. Schade ontwikkelde de stelschroef om de kikker naar voren en naar achter te verplaatsen om de mondopening en dus de dikte van de krul te reguleren. In eerste instantie was dit een novum voor de Bedrock-serie, maar later werd deze uitvinding omstreek 1911 op alle Stanley bankschaven geïntroduceerd. Ongeveer tegelijkertijd verwierf Schade een patent voor de bevestiging van de kikker op de zool door middel van pennen en stelschroeven i.p.v. de bouten welke Stanley voor die tijd gebruikte. Deze vinding, welke uniek is voor de Bedrock schaven, maakte het mogelijk om de stand van de kikker te kunnen afstellen zonder de beitelklem en beitel te verwijderen. De pennen gingen namelijk door de kikker heen en waren voorzien van conische gaten waarin de spits toelopende schroeven pasten die van achter in de kikker werden geschroefd aan weerskanten naast de kikkerstelschroef.

HET BEDROCK PRINCIPLE.
DE KIKKER SLUIT OVER DE GEHELE
ONDERKANT AAN OP HET BED.
DUIDELIJK ZIJN DE TWEE PENNEN
MET CONISCHE GATEN TE ZIEN,
DIE DOOR DE KIKKER HEEN GAAN
EN WAARIN DE TWEE SCHROEVEN
GRUPEN, DIE NAAST DE KIKKERS-
TELSCHROEF ZITTEN.

In hoeverre waren deze verbeteringen nu vermeend of werkelijk?

Bij de beantwoording van deze vraag begeven we ons op een moeilijk terrein, aangezien er hierover onder de experts nauwelijks enige eenstemmigheid

heerst. Voor de één zijn de Bedrock schaven niet veel meer dan een goede verkooptruc, voor de ander behoren de Bedrocks tot de beste schaven die er ooit geproduceerd zijn. Zoals gewoonlijk zal de waarheid hier wel ergens tussenin liggen.

Het eerder genoemde klapperen van schaven heeft een aantal oorzaken:

1. De manier, waarop de beitel op de kikker wordt geklemd.
2. De dikte van de beitel.
3. De aansluiting van de kikker op de zool.

Diverse producenten hebben dan ook verschillende oplossingen voor dit probleem bedacht. De Engelse schavenmakers zoals Norris en Spiers zochten het vooral in de dikte van de beitel. Record verbeterde de manier, waarop de beitel wordt vastgeklemd in de zgn. "Stay Set"-serie, terwijl Stanley het met de Bedrocks zocht in een betere aansluiting van de kikker. Werd voorheen de kikker via twee glad gefreesde strips op de zool bevestigd, nu gebeurde dit bij de Bedrocks via de hele glad gefreesde onderkant van de kikker en het corresponderende oppervlak van de zool. Dit is ontegenzegglijk een verbetering, maar of dit het hele probleem voor 100% oplost zoals Stanley in zijn advertentiebrochures claimde staat open voor discussie. De relatief dunne Stanley-beitels hebben meer de neiging tot vibreren en dit probleem kan door een betere aansluiting van de kikker worden vermindert, maar nooit helemaal worden weggenomen. De dunne beitel was overigens een bewuste keuze van Stanley, omdat deze gemakkelijker te slijpen en te wetten was. Het bedieningsgemak had immers bij Stanley een hoge prioriteit. Het is op zijn minst opvallend, dat enkele moderne schavenmakers zoals bijvoorbeeld Lie Nielsen, de oplossing vooral zoeken in een combinatie. Lie Nielsen combineerde het Bedrock principe met een dikkere beitel.

Ook op het mechanisme van Schade om de kikkerinstelling te veranderen zonder de beitelklem en de beitel te verwijderen, kan wel wat worden afgedongen. Immers we veranderen onze schaafinstelling niet dagelijks. Als de kikkerinstelling en dus de mondopening wordt veranderd, wordt bovendien de beitediepte veranderd, aangezien het vlak waarop de kikker rust schuin afloopt. Dus moet elke keer wanneer de kikker versteld wordt ook de beitediepte worden aangepast. Waarschijnlijker is de theorie dat dit mechanisme werd aangebracht omdat een van Stanley's belangrijkste concurrenten Sargent enkele jaren eerder een soortgelijke oplossing had bedacht.

Andere kenmerken.

Hadden de eerdere Bedrock schaven nog dezelfde

uiterlijke kenmerken als de gewone bankschaven, dit veranderde in 1914 toen de Bedrocks werden voorzien van de bekende afgeplatte zijkanten. Stanley claimde ook hier, dat het een technische verbetering betrof die aanzienlijk zou bijdragen aan de sterkte van de schaaf. Waarschijnlijker is, dat toen in 1911 de kikkerinstelschroef op alle Stanley bankschaven werd geïntroduceerd, er nauwelijks nog enig visueel onderscheid bestond tussen de beide productlijnen en dat dus de platte zijkanten op de markt werden gebracht om in één oogopslag te kunnen zien dat het hier een Bedrock betrof.

De handvaten bij de Bedrock schaven zijn dezelfde als bij de andere bankschaven en zijn uitgevoerd in palissander en soms in cocobolo. De lage voorknop werd ook bij de Bedrocks omstreeks 1914 veranderd in een hoge knop.

In de beitelklem stond aanvankelijk "STANLEY R&L Co BEDROCK" op drie afzonderlijke regels. Omstreeks 1908 werd dit: "STANLEY BEDROCK" op twee regels. Vanaf 1912 stond er slechts "BEDROCK" en vanaf 1923 alleen nog: "STANLEY".

Het is vaak moeilijk om Bedrock schaven te vinden met de originele beitels in goede staat. Beitels raken immers bot en moeten zeker bij veelvuldig gebruik vaak worden geslepen en uiteindelijk worden vervangen. Voor de gebruiker hoeft dit geen probleem te zijn, maar de verzamelaar zal aan de historisch juiste beitel de voorkeur geven.

De eerste Bedrock schaven hadden een beitel, waarop was aangebracht: "STANLEY PAT. AP 'L.9.92" op twee regels, wat later overging in slechts "STANLEY". In 1907 veranderde dit in "STANLEY RULE & LEVEL Co NEW BRITAIN.CONN.USA" op 4 regels en omstreeks 1912 in "STANLEY NEW BRITAIN CONN USA" onder elkaar in een spits toelopende V-vorm. In 1918 werd het eerste Sweetheart logo geïntroduceerd: "STANLEY", met daaronder "SW" omlijnd door een hart. Na 1936 wordt dit logo vervangen door: "STANLEY", omkaderd met daaronder in kleinere letters "MADE IN USA". De hiergenoemde chronologie van beitellogo's geldt overigens ook voor de gewone bankschaven.

Ook de aanduidingen op het bed hebben nogal wat wijzigingen ondergaan in de loop der jaren. De eerste Bedrocks van vóór 1900 hadden onder de patentdatum (PAT'D APR.2.96") een gladgefreest plekje, waarin een andere patentdatum (SEPT.3.95) had gestaan. Zie voor een uitvoerige beschrijving hiervan John Walker: Stanley Tools, Guide to Identity and Value.) Deze hadden nog de nummeraanduiding van de gewone schaven dus van 2 tot en met 8. Pas in 1900 werden de Bedrock nummers 602 t/m 608

geïntroduceerd. Tot 1908 staat meestal onder het handvat de letter "B" in het bed. Waarschijnlijk is dit een aanduiding voor de plaats, waar het gietstuk is gemaakt. In 1911 werd ook de naam "BEDROCK" in het gietstuk geplaatst en stonden er twee patentdata achter de kikker. Na 1923 was dat tot slechts één datum beperkt. In 1926 werd naast de patentdatum ook "MADE IN USA" toegevoegd en in 1926 verdween de patentdatum helemaal.

In totaal produceerde Stanley 19 verschillende Bedrocks, genummerd van 602 tot 608C. Van de Stanley nr 1 werd nooit een Bedrock versie gemaakt. Van alle Bedrock schaven werden versies met geribde zool gemaakt met als achtervoegsel de letter C, wat staat voor "corrugated" hetgeen dus "geribd " betekent. De enige uitzondering hierop is de 605 __, waarvan alleen een gewone versie bestaat. Overigens is deze schaaf samen met de nummers 602 en 602C een van de meest schaarse Bedrocks.

Gedurende de tijd, dat de Bedrocks op de markt waren, van rond 1900 tot aan de 2de Wereldoorlog, bedroeg het prijsverschil met de gewone bankschaven ongeveer 10 %. De relatieve schaarste van deze schaven heeft er nu voor gezorgd, dat dit prijsverschil aanzienlijk is opgelopen. Gemiddeld zijn Bedrocks 2 à 3 keer zo duur dan de gewone bankschaven, met uitzondering van de 5 __, die een aanzienlijk hogere prijs opbrengt.

EEN DATERINGSCHEMA VOOR BEDROCK SCHAVEN

Het volgende schema beoogt om met een minimum aan stappen zo snel mogelijk een idee te krijgen uit welke periode de schaaf stamt. Let wel, voorzichtigheid is geboden bij het gebruik van de beitelklem en de beitel bij de datering, omdat het nogal eens voorkomt, dat niet de juiste klem en/of beitel op de schaaf zit. Ik heb dan ook vermeden in het schema de beitellogo's te gebruiken.

SCHEMA

Globaal kan men dus twee types Bedrocks onderscheiden, nl. die van vóór 1911 en die daarna. De laatste zijn te herkennen aan de afgeplatte zijkanten en de kikkerafstelling achter de kikker. Over het algemeen zijn deze typen meer in trek, wat vaak resulteert in hogere prijzen. Echter de voordelen van de "verbeteringen" berusten voor een groot deel op

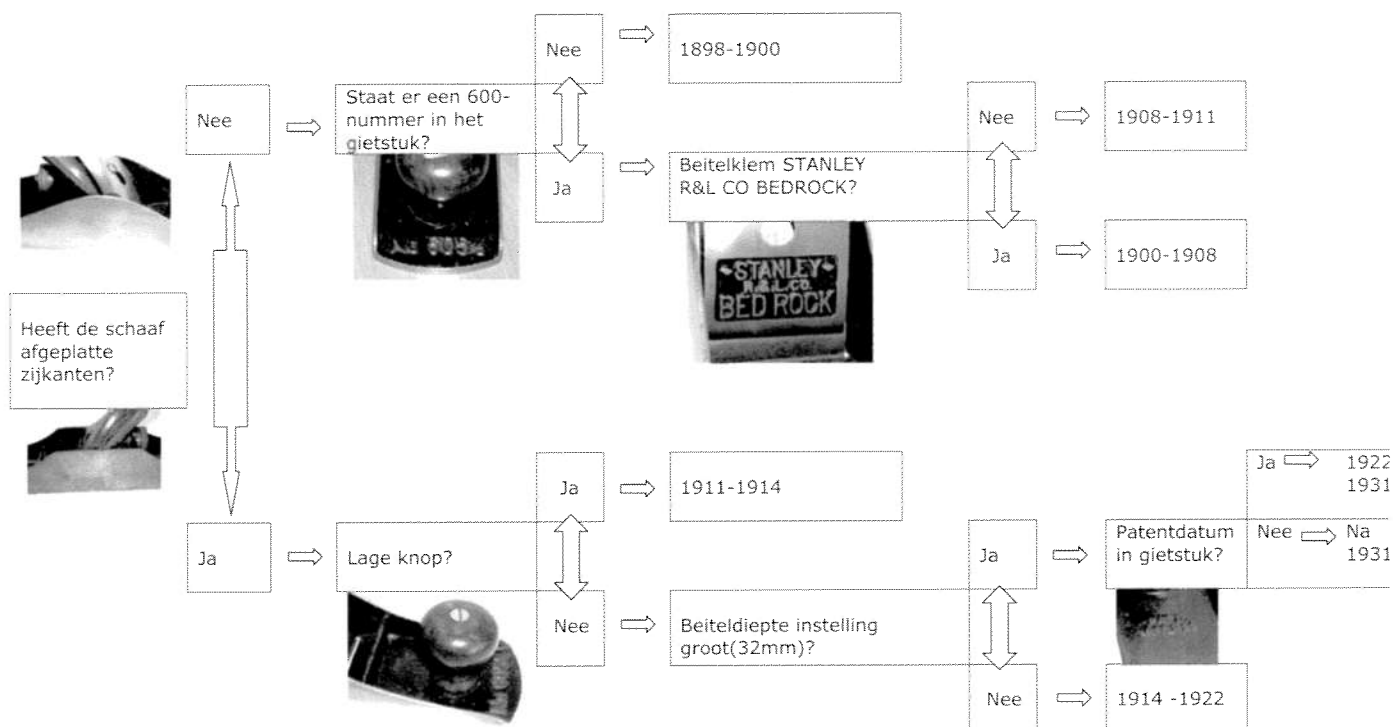

De STANLEY BEDROCK 608 EN 608C.

STANLEY 605

illusies. Zeker de gebruiker is even goed af met een vroegere Bedrock, die soms goedkoper kan worden aangeschaft, hoewel het prijsverschil de laatste jaren is verminderd.

CONCLUSIE

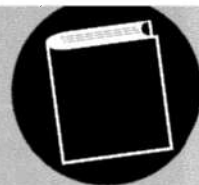
De Stanley Bedrocks vormen een interessant verzamelgebied. Het aardige is dat het een vrij afgerond geheel betreft, waarbinnen dan nog onderscheid gemaakt kan worden tussen de verschillende typen. Voor de gebruiker, die vooral naar de prijs/kwaliteit-verhouding zal kijken, zijn er ook duidelijke voordelen. Immers de Bedrocks waren kwalitatief de beste schaven, die Stanley te bieden had. Niet alleen waren de aansluiting tussen kikker en zool over de volle oppervlakte van de kikker en de zwaardere uitvoering reële verbeteringen, maar ook is het duidelijk dat aan andere aspecten van deze Bedrocks zeer veel zorg is besteed.

Aangezien de prijzen over het algemeen (nog) beduidend onder die van bv. Lie Nielsen liggen, is een Stanley Bedrock een uitstekend alternatief voor de gebruiker, mits er niet al te extreme eisen worden gesteld bij het schaven van moeilijk te bewerken houtsoorten.

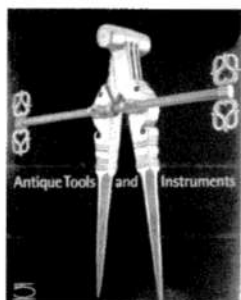
Hein Coolen

Bronnen:

Walter, John, *Stanley Tools: Guide to Identity & Value*. The Tool Merchant, 1996. (niet meer beschikbaar).
 Sellens, Alvin, *The Stanley Plane, A History and Descriptive Inventory*. The Early American Industries Association, 1975. (niet meer beschikbaar).
 Blanchard, Clarence, *The Stanley Little Big Book*. Antique Collectible Tools, Inc. 2006.
 Diverse Stanley catalogi van 1900-1940.
 Leach, Patrick, *Patrick's Blood and Gore*. The Superior Works. (kan via internet gedownload worden).
 Murland, Tony, *Murland's Antique Tool Value Guide*. 2007.
 Rodengen, Jeffrey L., *The Legend of Stanley*. Write Stuff Syndicate Inc., 1996.

DE NESSI COLLECTIE. Antiek gereedschap en instrumenten met allure!

Een vrouw begint gereedschap te verzamelen. Dat is niet alledaags. En het resultaat zal dat nog veel minder zijn. Mevrouw Nessi

struint veertig jaar geleden met een groeiende nieuwsgierigheid markten, beurzen en veilingen af, ze reist door Zwitserland en Frankrijk en komt uiteindelijk thuis met mooie aankopen. Het gaat haar niet om serviesgoed of antieke poppen. Haar aandacht is nogal ongebruikelijk: ze is op zoek naar gereedschap.

Haar man is matig geïnteresseerd in haar vondsten, maar als ze met serieuze instrumenten en fraai gesneden schaven thuis komt, weet ze dat ze bij deze architect zijn technische snaar raakt. Hij leeft zienderogen op bij elk aangekocht stuk en het komt er uiteindelijk van dat hij mee op jacht gaat. Vanaf dat moment heeft het verzamelvirus hen beiden in de greep. Al spoedig kopen ze steeds selectiever, want ze stellen hoge eisen: ze zijn alleen geïnteresseerd in meesterstukken. Niet alleen de esthetische potentie van een instrument speelt voor hen een belangrijke rol, maar ze vinden ook dat hun aankopen moeten getuigen van een buitengewoon vakmanschap. Met hun pakket eisen stijgen de prijzen navenant en voor het aankopen van zeldzame dingen moeten er verre reizen gemaakt worden binnen Europa. Al liggen de adressen waar iets van hun gading te vinden is ver uit elkaar, toch motiveert de groei en de kwaliteit van de collectie hen om alle moeite op de koop toe

te nemen. Dit Italiaanse echtpaar weet binnen dertig jaar een toonaangevende collectie op wereldniveau bijeen te brengen, die ze verdelen over de kamers van hun huis in het Zwitserse Lugano.

Na een visite bij de Nessi's en hun rondleiding langs de gereedschappen en instrumenten staan de bezoekers verbaasd over de kwaliteit en dat doet van zich spreken. Op verzoek van een museumdirecteur wordt de collectie in 2000 voor de eerste keer in het Castello Sforzesco in Milaan tentoongesteld. Twee jaar later volgt een expositie in het Museum van de Culturen in het Zwitserse Bazel. Van dat moment is de Nessi-collectie internationaal op de kaart gezet. Dan verschijnt Richard Wattenmaker, directeur van de Archives of American Art at the Smithsonian Institute in Washington op het toneel en hij stelt het echtpaar voor om met zijn deskundigheid en relaties een boek over deze unieke verzameling te publiceren. Ondanks zijn inzet zou dit boek er nooit gekomen zijn als ook de uitgever Eric Ghysels van 5 Continents Editions er niet bij gehaald was. Eric is zelf een gedreven verzamelaar van gereedschap.

In 2004 rolt het boek van de persen en daarmee is er niet alleen een prachtig visitekaartje aan deze collectie gehecht, maar wordt ook de kennis over deze instrumenten verbreed met de studie van vergelijkbare stukken uit andere collecties.

De publicatie is op zichzelf al een kunstwerk. De tekst is gedrukt op groot formaat fotopapier, drie centimeter breder dan het A4-formaat en de vaak paginagrote foto's van Mauro Magliani maken je stil: chirurgie-zagen, instrumenten voor sterrenkunde, schaven en boren betoveren je met hun volmaakte design. De kleurenfoto's zijn haarscherp, zodat ieder detail of krasje te zien is. Als je ooit gereedschap hebt gefotografeerd weet je dat deze foto's het uiterste vragen

van een beroepsfotograaf.

De Nessi's gaan blijkbaar niet alleen voor blinde verzameldrift, ze willen kennelijk nauwkeurig weten waar deze fraaie wetenschappelijke instrumenten en gereedschappen vandaan komen en wat hun historische betekenis is. Daarvoor roepen ze de hulp in van 5 erkende experts, die ieder een essay schrijven over hun specialisatie. Het gaat om grote namen uit de vakwereld: Peter Plassmeyer uit Dresden, Marie-Veronique Clin en Claudine Carlier uit Parijs, Alessandro Cesati uit Milaan en Richard Wattenmaker uit de USA. Zelf beschrijft Nessi in zijn inleiding hoe de collectie tot stand is gekomen en wat hij intussen door de bestudering van manuscripten en prenten te weten is gekomen. Met een ruime serie reproducties van schilderijen en prenten ondersteunt hij zijn betoog.

Het gereedschap komt uit Europa en is daar tussen de 16e en 19e eeuw gemaakt. De voorkeuren van de verzamelaars zijn duidelijk. Ze zijn onder de indruk van wetenschappelijke instrumenten uit de astronomie en de meetkunde en dus kopen ze zaken aan als globes met het hemelstelsel, astrolabia en geometrische instrumenten. In het boek is een microscoop uit 1692 en de eerste rekenmachine van Blaise Pascal uit 1650 te zien, die in musea zijn ondergebracht. Prachtige passers onderstrepen hun grote belang dat aan deze voorwerpen werd toegekend vanaf de Oudheid. Als je het boek doorbladert, droom je weg bij het zien van de fraai bewerkte weegschalen. De boren en zagen uit de reeks van chirurgische instrumenten voor hersenoperaties bezorgen je daarentegen de rillingen. Toch zijn deze operaties al vroeg gebeurd en dat zonder de anesthesische verworvenheden van vandaag. Als de zaag er dan toch aan te pas moet komen om een menselijk been te amputeren, laten we dan dat stuk gereed-

schap een meerwaarde geven, moet men gedacht hebben: de zaag krijgt een krul en er wordt kunstig smeedwerk, koperen en ivoren versieringen toegevoegd op het leed wat te verzachten.

De tweede helft van het boek gaat over ambachtelijk gereedschap zoals wij dat kennen, maar alleen de briljante versies komen door de keuring. De schaven zijn van snijwerk voorzien en de boren van prachtig smeedwerk. Zelfs het kook- en huishoudelijk gerei worden in dit boek niet vergeten en worden voorzien van een kundige toelichting.

De prijs kan het enige bezwaar zijn dat ik kan bedenken om dit boek niet aan te schaffen. Want in dit geval is het beter één schaaf minder aan je collectie toe te voegen en met dit boek in je handen te genieten van het mooiste gereedschap dat momenteel te koop is! *P.L.*

Maggioni, Laura, e.a., *Antique Tools and Instruments from the Nessi Collection*. Uitg. 5 Continents-Edizioni srl, Milaan, Italië, 2004. 364 p., 175 foto's. Uitgegeven in het Italiaans, Frans en Engels. ISBN 88-7439-124-2. Prijs 77.50 €. Waardering ****(4/4)

En er worden tot in Amsterdam races gehouden tussen lokale slagersjongens op hun dienstfiets: wie is de snelste?

Vóór 1940 keken mensen anders aan tegen dieren en geslacht vee. Halve koeien en varkens werden achter het winkelraam ten toon gesteld, opgehangen aan stalen haken en zware stangen. Met je vinger kon je duwen in zijn schouder. Het voelde vreemd. Tot 1960 blijft de klant deze aanpak in de slagerswinkel waarderen, maar de jongere generatie kan met die gruwelpresentatie minder uit de voeten en zo verdwijnt geleidelijk ook het stalen bord waarop het afgehouwen schapenhoofd vredig lijkt te slapen op een bedje van peterselie.

Na 1960 verdwijnt bij menige slagerij de toonbank en de etalage. De koelvitrine doet zijn intrede, waarin de panklare lapjes, porties gehakt en bakken paté klaar liggen om afgeteld en ingepakt te worden. Net als overall is de ambachtelijke kant van het vak weer iets meer uit het zicht verdwenen.

Het is een feest om naar al die oude foto's te kijken: nooit is er een spatje bloed te bekennen op de witte slagerskleding. Ze behoren definitief tot het verleden: die besnorde slagers, hun prachtige etalages met symmetrisch gerangschikt slachtvlees, hun tot het plafond toe betegelde winkelruimten. Hun koele wereld van staal en marmer werd ooit opgevrolijkt door een aardewerk koeienhoofd of varkenskop, die je monter aanstaarde.

De 130 bladzijden foto's over dit ambacht blijven boeien tot aan de soms merkwaardige reclameteksten toe. Wat te denken van deze leuze, die in 1938 tijdens een periode van grote werkeloosheid moest oproepen tot méér vleesconsumptie: "Vleesch en werk, maakt gezond en sterk!". *P.L.*

Vaart, Wim van der, *Slager, een oeroud, zich steeds vernieuwend ambacht*. Uitg. Elsevier Bedrijfsinformatie bv., Arnhem, 1997. Tot stand gekomen in samenwerking met de Stichting Nationaal Slagerij- en Vleesmuseum. € 12.50. Waardering ** (2/4)

HOUTEN SPOOKSCHAVEN

Dit boekje van 30 bladzijden bevat een schat aan gegevens over de historische ontwikkeling, fabricage en toepassingen van spookschaven. In Tech-Term wordt de spookschaaf ook wel stokschaaf genoemd. In feite is de spookschaaf een snijmes met aan weerszijden een handvat.

De schrijver Ken Hawley heeft in 1991 in Sheffield een tentoonstelling georganiseerd met als titel: "The cutting edge" (de snijkant). Deze tentoonstelling trok veel aandacht en resulteerde in de oprichting van de beheerstichting: "The Hawley Collection Trust Ltd".

In 1955 is Ken Hawley begonnen met het verzamelen van gereedschap en eetgerei waarvan veel in Sheffield gemaakt is. Het bevat naast het gangbare gereedschap ook gereedschap, dat specifiek ontwikkeld is voor de fabricage van dat gereedschap. Ook omvat de verzameling veel catalogi, enige films over de ambachtelijke vervaardiging van gereedschap en verder verslagen van gesprekken met oude vaklui over hun ambacht. Hawley mag dus wel een kenner genoemd worden.

Dit boekje toont foto's van spookschaven en een verzameling van catalogi. Het beschrijft de historische ontwikkeling, de veelheid van types, hun toepassingen, etc. Daarnaast wordt ruime aandacht besteed aan de fabricage van de diverse uitvoeringen spookschaven. Het is interessant om te vernemen dat de oorsprong van de naam "spokeshave" niet erg duidelijk is. Er zijn 3 mogelijkheden: een schaaf waarmee wielspaken (spokes) gemaakt werden, een schaaf waarmee duigen gemaakt werden (spokes was een oude naam in Engeland voor duigen) en als laatste een schaaf waarmee het werkstuk tijdens de laatste behandeling werd afgewerkt. Dat stuk bijna gereed hout werd ook wel "spoke" genoemd, vandaar de benaming "spokeshave".

Dit is een interessant boekje voor verzamelaars van spookschaven. Het is te hopen, dat het gauw wordt opgevolgd door een boek over spookschaven die van een ander materiaal dan hout zijn gemaakt.

Jan de Witte

Hawley, Ken, en Dennis Watts, *Wooden*

DE SLAGER, EEN OEROUD, MAAR ZICH STEEDS VERNIEUWEND AMBACHT.

"Ja, zo heb ik het nog gekend", zal menige vijftig-plusser reageren als hij dit boek doorbladert. Het historische mate-

riaal vormt met elkaar een uniek fotoverslag van tachtig jaren slagersgeschiedenis tussen 1880 en 1960. Slagers met hagelwitte schorten en werkjassen staan te showen voor de gevel van hun winkel. Ze laten zich graag vastleggen in hun bedrijfskleding, nog liever tussen hun personeel, maar het allerliefste met een mooi prijsdier aan de lijn. Als de feestdagen naderen maken ze met hun beste vaars een rondje door het dorp of de wijk.

In de ochtend bezorgen snelle slagersjongens de bestellingen op de fiets aan huis.

"ZEG KEN JIJ DE MOSSELMAN?" Nostalgisch fotoboek over verdwenen beroepen.

Wat is er mis met een avond foto's bekijken en de daarnaast afgedrukte teksten doorlezen van beroepsgroepen,

die je tussen 1920 en 1980 op straat tegen het lijf liep? Art de Vos heeft ze voor U bij elkaar gezet op ruim tweehonderd bladzijden en hij heeft ze verpakt in een mooi, vierkant gebonden boek dat deel uitmaakt van een hele serie fotoboeken over het leven in de vorige eeuw. Vanzelfsprekend interesseert het deel over de verdwenen ambachten de A&G-er nog het meest. Twintig ambachtlieden zonder hun arsenaal aan gereedschap komen op de kiek, maar de tachtig overige beroepen van biljartballendraaier tot pinda-chinees vormen natuurlijk ook een feest van herkenning. Al die beroepen zijn verdwenen van de straat of vinden een vervolg achter de gesloten fabrieksdeuren op verre industrieterreinen. Terwijl je het boek doorbladerd, denk je plotseling: "Wat was het vroeger druk op straat!"

De teksten van Art de Vos zijn aardig maar bieden niet meer dan oppervlakkig weetjes. Zo lees ik bij de veldwachter met zijn onafscheidelijke herenrijwieltje, dat hij nauwelijks een fatsoenlijke opleiding kreeg en moest overtuigen door zijn uniform, postuur en daadkracht. Als je gedrag hem niet beviel, kon je een draai om je oren krijgen. Dat is andere koek dan de huidige Nani in petto heeft! Art schrijft bij deze Bromsnor: "De veldwachter kende de mensen, de politiemans kent de regels". Deze mooie typering blijft je bij....

Dit boek is een aanrader om iemand cadeau te doen, die nog een flinke deel van de vorige eeuw heeft meegemaakt en daar graag in wegdroomt. Deskundige uitleg moet je niet verwachten. Bovendien ontbreekt een register van de behandelde beroepen in het

boek, zodat het even zoeken is voor je de putjesschepper met zijn stinkende 'boldootkar' terugvindt. *P.L.*

*Vos, Art de. Zeg ken jij de mosselman? Verdwenen beroepen. Uitg. Scriptum, Schiedam, 2007. 216 p., geïll. 16 €. Andere publicaties in deze reeks gaan over eten, school, studentenleven, transport, kinderspeel en vakantie in het midden van de vorige eeuw. Waardering * (1/4)*

DE BIESBOSCH OP DE KENTERING VAN HET GETIJ.

Aan de reeks van boeken over de Biesbosch is onlangs weer een titel toegevoegd. Het gaat over de Brabantse Biesbosch, in de jaren 1950 tot 1970 ge-

fotografeerd door Jules Witlox, samengesteld en van teksten voorzien door Huub Oome, twee vroege zwervers in een gebied van eb en vloed, van eindeloze rietvelden, modder, lieslaarzen en zweet.

Dit fotoboek met prachtige zwartwit- en kleurenfoto's kijkt terug naar de laatste jaren van eb en vloed, maar vooral ook naar de mensen die in dit weidse waterland woonden en werkten.

Het rietsnijden, hakken en binden van griendhout, het uitdragen op spierkracht en het verdere transport met de griendaak zijn het thema van talrijke foto's. Maar ook het vissen met de fuik, met de zegen, met het kruisnet en de peur, de eendenvangst in de eendenkooi en het boerenwerk, zoals de vlasoogst in de polders hebben in Jules Witlox een opmerkelijke fotograaf getroffen. Dit alles wordt doorspekt met sfeerbeelden van een verstilde en tegelijkertijd ruige natuur in zijn verschillende aspecten door de seizoenen heen. Ook de waterrecreatie in die jaren heeft een bescheiden plekje gekregen. Een boek om vaak op te pakken en met weemoed aan een bijna voorbij tijd door te bladeren.

Toch moeten we opmerken dat we hier niet met een als zodanig opgezet groene-ambachtenboek te maken hebben. In de

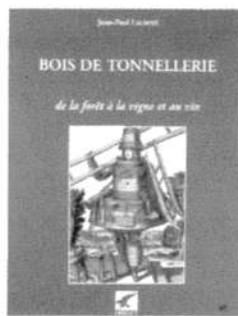
teksten worden hier en daar de gebruikte gereedschappen haast terloops genoemd en zien we het gebruik ervan als onvermijdelijke facetten van het harde bestaan dat de Biesbosch voor velen was.

Gijs Nederlof

De Biesbosch op de kentering van het getij. De Brabantse Biesbosch in de jaren 1950 tot 1970 in foto's van Jules Witlox. Teksten en samenstelling Huub Oome

Het boek op A4-formaat, 120 bladzijden kost €27,50 plus €5,00 verzendkosten en is te bestellen bij Huub Oome, Hazenmerenstraat 1, 4882 JD Zundert door overmaking op bankrekeningnummer 51.13.235 ten name van H. Oome te Zundert, onder vermelding van 'Biesboschboek'.

EEN GLASHELDER BOEK OVER WIJNCULTUUR EN KUIPERIJHOUT.

Dit boek handelt over de kuiperij, het bos, de wijngaard en de wijn. Het behandelt dus een veel breder terrein dan de titel doet vermoeden.

In een eerste deel gaat de auteur dieper in op het ontstaan van de wijncultuur. Aan de hand van foto's, kaarten en gebruiksvoorwerpen vertelt hij zijn verhaal. Sporadische vermeldingen uit de Romeinse periode dienen slechts als inleiding op de grote bloei-periode van de wijngaarden. De wijnbouw ontstond in de vierde eeuw in de kloosters en was het werk van de monniken. Dit eerste deel van het boek wordt afgesloten met een uitleg over de oorsprong van de ton.

In het tweede deel wordt dieper ingegaan op het werk in de wijngaard. In heldere taal en korte hoofdstukken behandelt de auteur alle werkzaamheden vanaf de arbeid op de akker tot aan het uitpersen van de druiven. Ook hier valt op met hoeveel zorg de vele kleurenillustraties gekozen zijn, die het betoog verduidelijken. In een tweede hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de wijncultuur in de Oudheid. Vervolgens vertelt de auteur over het transport van deze

edele drank. Aansluitend trekt de auteur de lijn door tot de dag van vandaag. In het derde hoofdstuk heeft de auteur het over de kuiperij. Aan de hand van foto's wordt uitgelegd hoe anno 2006 een vat vervaardigd wordt. De tekst en foto's zijn zo vanzelfsprekend dat de doe-het-zelver in ons niet langer kan wachten om zelf zijn vaatje te gaan maken. Opmerkelijk is de constructie van supervaten met een inhoud tot ongeveer 22.000 liter, gemaakt van acht centimeter dikke duigen. Ook wordt er de nodige aandacht besteedt aan de oude manier om tonnen en vaten te maken. Het hele kuipersalaam, dat bestaat uit het gereedschap en de hulpmiddelen, passeert de revue van het trekpaard tot de kuipersbijl (Fr. doloire). Dit tweede deel wordt afgesloten met een historisch overzicht over de herkomst van het gebruikte hout.

In een laatste deel spreekt de auteur over de toekomst van de kuiperij in Frankrijk. Ook al lijkt dit hoofdstuk op het eerste gezicht het minst interessant, toch loont het de moeite om het door te nemen. Je zou een hedendaagse bespreking van het nut van eikenhouten vaten verwachten. Maar de auteur keert terug naar de Franse wouden van vroeger, die onmisbaar zijn als leverancier voor het vele hout dat nodig is voor de vervaardiging van de wijnvaten. Opnieuw is de auteur allerminst spaarzaam om zijn verhaal met foto's, oude kaarten en prachtige afbeeldingen in kleuren te ondersteunen. Ondanks het feit, dat de schrijver in dit boek voortdurend overschakelt van het verleden naar de toekomst, blijft dit boek boeien door zijn betrokkenheid bij de grote problemen van de kuiperijen, die werken voor de Franse wijncultuur. Dat de auteur

hierbij gebruikt maakt van veel beeldmateriaal in combinatie met een eenvoudige en duidelijke tekst, maakt dat dit boek je van de eerste tot de laatste bladzijde blijft boeien. Wie uitsluitend een handboek verwacht van de Franse kuiperij komt wat bedrogen uit. Maar wie geïnteresseerd is in het brede kader van de Franse wijncultuur en wil weten hoe de kuiperij daar een wezenlijk onderdeel van vormt, die komt ruimschoots aan zijn trekken!

Johan De Punt

Lacroix, J.P., *Bois de tonnellerie de la forêt à la vinge et au vin*. Uitg. La Compagnie des éditions de la Lesse, éditions du Gerfaut, 2006. ISBN 2-914622-85-6 en ISBN 13 978-2-91464485-1. Taal: Frans. 148 p., formaat 30x23 cm, gebonden. 45 €.

SPECIALE ONDERWERPEN UIT DE TIJDSCHRIFTEN

A&G heeft een aantal abonnementen op tijdschriften, waar belangrijke informatie voor U in kan staan. Wil U over een hieronder genoemd onderwerp meer weten, dan kunt U zich wenden tot het (E-mail)-adres van de Gildebrief.

GEREEDSCHAPSVERZAMELAARS VERENIGD IN ENGELAND, FRANKRIJK, AUSTRALIË, CANADA EN NEDERLAND.

Van de Engelse gereedschapsverzamelaars wisten we al jaren, dat ze een bloeiende vereniging hebben met de naam Tools and Trades Society en een informatief blad uitgeven. Vier keer per jaar verschijnt dit tijdschrift en daarin worden ongeveer dezelfde onderwerpen behandeld als in onze Nieuws- en Gildebrief. Wat opvalt, is de respons tussen de Engelse leden en hun blad: er wordt veel ruimte besteed aan de uitgebreide correspondentie tussen leden en de redactie. Een kwart van de 36 bladzijden wordt ermee gevuld. Verder lezen we in het Engelse blad dat in Australië en Canada gelijksoortige verenigingen voor gereedschapsverzamelaars bestaan. We zijn dus niet alleen en samen met de Franse Les Amis d'Outil" (LADO) zijn we voorlopig met zijn vijven in deze wereld present.

Hein Coolen en René Weijers ontdekten onlangs de Franse vereniging van de vrienden van het gereedschap in Bièvres, vlak onder Parijs, die daar ook een

museum hebben. Het LADO organiseert daar elk jaar op 1 mei een grote gereedschapsbeurs en in het na-jaar houden ze in dezelfde plaats een ciderdag. Zij geven het seizoensblad LADO INFO uit.

BUITENLANDSE TIJDSCHRIFTEN

“Tools and trades”,

Tools and Trades Society, www.taths.org.uk,
e-mail: membership@taths.org.uk
Nr.96, 2007

Engels gereedschapsblad van de Tools and Trades History Society, dat bestaat sinds 1983.

Spookschaven Een eigen publicatie over houten spookschaven, “*Wooden Spokeshaves*”, is uitgegeven. In dit nummer publiceren we een boekbespreking in de Gildebrief.

Rusland Gereedschap uit het Russische Museum De Hermitage in Sint Petersburg.

Lijnrollen Het herstel van koperen lijnrollen (volgens Gijs Nederlof is dit dé vakterm) voor boekbinders.

Boekbesprekingen over naaldwerk en baksteen:

Sullivan, Kay, *Needlework Tools and accessories- A Dutch Tradition*. Antique Collectors Club, 2004. ISBN 1-85149-471-5. 29,50 Pound.

Whiting, Gertrude, *Old-time Tools & Toys of Needlework*. 1971 Dover, herdruk van uitgave uit 1928, ISBN 0-486-22517-8. 9,95 Pound.

Sawyer, J.T., *Two on the Building Trades. Plastering* by J.T.Sawyer. Donhead Press reprint of the 1966 edition. ISBN 978-1-873394-83-0. 60 Pound.

Lynch, Gerard, *Gauged Brickwork: A Technical handbook*. (2nd edition) ISBN 10-1-873394-75-6. 39 Pound.

“LADO-info”

Frans gereedschapsblad van Les Amis De l'Outil, dat bestaat sinds 1996.

www.lesamisdeloutil.net, e-mail:
lesamisdeloutil@club-internet.fr
Nr. 58 t/m 60 (2006); Nr. 61 (2007).

Vakwerkbouw Huizen met een houten skelet, waar de muren tussen de balken worden opgevuld met leem. (Nr.58, 2006)

Vijlen Geschiedenis van het maken van vijlen als gereedschap. (Nr.58, 2006; Nr.61, 2007).

Bouchard Over de schrijver Daniel Bouchard. Veelschrijver over gereedschap. Bekend zijn zijn boeken over bijlen, snijdgereedschap.

beroepsgereedschap en zijn dictionaire over Frans gereedschap met bijna 11.000 trefwoorden. “Les haches” in 1998, “Les outils taillants” in 2000, “Les outils des métiers” in 2002 en “Le premier dictionnaire français des outils anciens” in 2006. (Nr.59)

Hoeden Hoedenmaakster (Nr. 59, 60)

Cider Ambachtelijk cider maken in de Pays d'Auge (Nr.59)

Rietmatten Rietmatten vlechten (Nr.61, 2007)

BINNENLANDSE TIJDSCHRIFTEN

Gevelstenen Vereniging Vrienden van de Amsterdamse Gevelstenen.
www.amsterdamsegevelstenen.nl,
vvag@amsterdamsegevelstenen.nl
Boers, Onno en Geurt Brinkgreve, *Nieuwe Gevelstenen in Amsterdam. Een oude kunst herleeft*. 1993.
Boers, Onno, *Geveltekens Amsterdam. Rond de Oude Kerk*. Uitg. Bekking & Blitz.
ISBN 90 6109 5913, 9.90 €

Houtdraaiers Aktie Radius, tijdschrift van de Nederlandse vereniging van houtdraaiers. E-mail:
ameijboom@tiscali.nl. Dit blad verschijnt 4 x per jaar. Nr.53, maart 2007.

Dakpannen Nieuwsbrief, Stichting Historie Grofkeramiek, Makkum. Dit blad verschijnt 2 x per jaar.
E-mail: shg@tiscalinail.nl, www.grofkeramiek.nl

Scheepswerf Nieuws voor de Vrienden van de Stichting Werf 't Kromhout, Amsterdam. Lente 2007: Bezoek aan het museum over scheepsmotoren bij Meijer Plaatbewerking te Sint Jacobiparochie bij Franeker.
Zuiderzee De Zuiderzeewerken van J.H.Mastenbroek, Uit het Tijdschrift voor de toekomst, Nr.04, Zuiderzeemuseum, Enkhuizen. 2007

VAN PRENTENBOEK VAN DE DUIVEL TOT RELATIEGESCHENK

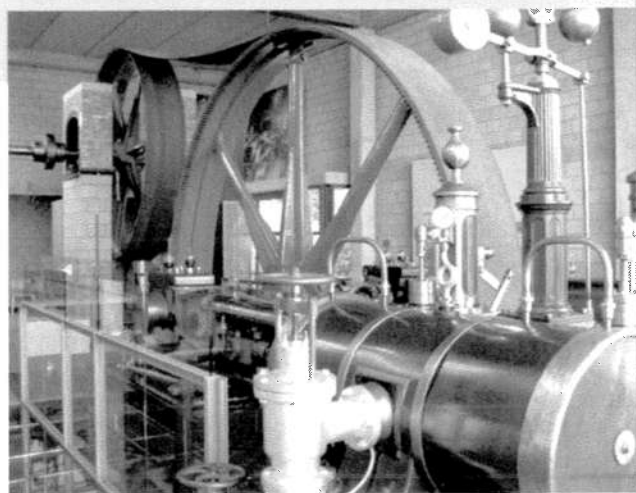
HET NATIONAAL MUSEUM VAN DE SPEELKAART IN TURNHOUT

"Geen probleem!", klinkt het direct en enthousiast op mijn vraag, of eerst even de stoommachine kan draaien. Net in het bezit van mijn 65-plus-toegangkaartje loodst Bob, een student, die hier zijn technische stage loopt, mij naar een aanbouw van deze oude speelkaartenfabriek. Daar staat in een hoge betonnen hal met veel glas de compound-stoommachine te pronken. Misschien is het bijna vloeken in de kerk als Bob de schakelaar van de elektrische aandrijving inschakelt maar het effect van het machtig draaiende vliegwiel, het geklepper van de leren riemen en de soepel heen en weer schietende zuigers is er niet minder om. Dit is genieten en Bob deelt dat gevoel met mij door een mondbrede glimlach.

We zijn het samen voor de volle honderd procent eens met James Watt, die in 1777 bij het draaien van zijn eerste stoommachine noteert:

"De snelheid, het geweld, de grootte en het vreselijke geluid van de machine geeft algemene bevrediging aan alle toeschouwers, voorstanders of niet!"

In de jaren 1852-1853 gaan twee speelkaartenfabrieken in Turnhout over op stoomaandrijving en zij noemen zich trots "stoomspeelkaartenfabriek". Daarmee profileren ze zichzelf als een modern bedrijf en kiezen ze resoluut vóór machinaal produceren en tegen verdwijnen. Want handwerk en ambachtelijke fabricage is mooi zolang er aan de vraag voldaan kan worden. Dat werd een steeds groter probleem. Daarbij heeft machinale productie grote voordelen: je bent niet langer afhankelijk van wispelturige energieleveranciers zoals de wind en het water of handen en paarden. Bovendien kun je een stoommachine overal in het land en de stad kwijt zolang je maar de toestemming van de plaatselijke autoriteiten hebt en je de brandstofvoevoer kunt veilig stellen. Van de Turnhoutse kaartenproducenten wordt massaproductie verwacht: zelfs tot de dag van vandaag is deze

Kempische stad met het bedrijf Carta Mundi dé grote wereldspeler op dit gebied.

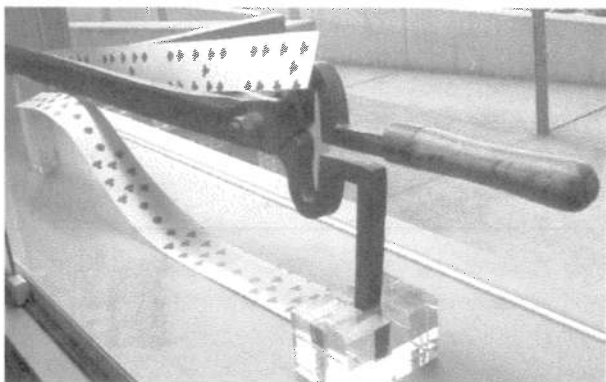
De voordelen van stoom hebben ze in België eerder door dan bij de noorderburen: rond 1800 draaien er al 60 stoommachines, voornamelijk in Waalse fabrieken. In Holland wordt stoom pas na 1840 een hot-item, verliefd als ze daar vanouds zijn op hun molens, die van de wind leven.

Eerdergenoemde James Watt heeft in 1782 een eerste universeel inzetbare stoommachine klaar maar het apparaat is een onverzadigbare energievreter. Na veel experimenteren construeert Arthur Woolf uiteindelijk het zuinige alternatief: de compound machine. Daar wordt de stoomkracht twee keer gebruikt; de stoom passeert eerst een hoge druk cilinder, om daarna door een lage druk cilinder geleid te worden. Dat blijkt een geweldige vooruitgang.

Warmte wordt zo omgezet in mechanische energie en de ritmische pompbeweging van de zuigers wordt een vloeiend draaiende beweging door tussenkomst van het zware vliegwiel. De snelheid laat zich goed regelen door een reguleur. Via houten wielen, ijzeren assen en leren banden draait de fabriek na de eerste fluittoon van 7 tot 7 uur continu. De Industriële Revolutie komt op stoom!

In 1979 krijgt dit museum er lucht van dat in de vervallen Turnhoutse weverij Vueghs Frères een grote stoommachine uit 1896 staat weg te roesten. De bijbehorende stoomketels zijn na 1965 in onbruik geraakt en inmiddels opgeruimd maar de eigenaar wil de machine wel voor de schootprijs van de hand doen. Er hoeft niet lang te worden nagedacht: ooit

hoopt het museumbestuur zijn druk- en snijmachines te laten draaien op stoom. Maar wie biedt zich aan om de tijdverslindende restauratie te doen? Wie heeft die deskundigheid in huis? Twee vrijwilligers die de stoomtijd nog hebben meegemaakt gaan er helemaal voor. In 10.000 werkuren reinigen Pierre van Hest en Karel van Mierlo alle onderdelen, vervangen versleten stukken en puzzelen een van de grootste stoommachine van West Europa opnieuw in elkaar. Speciaal gereedschap wordt opnieuw uitgevonden en U kunt op een DVD-presentatie dit nobele tweetal zich in het zweet zien werken. Intussen bouwt het museum een diepe kelder en een gebouw van twee verdiepingen hoog als nieuw onderkomen voor hun topstuk van 257 pK en een gewicht van rond de 70 ton. Met een diameter van 5,6 meter en een gewicht van 6 ton mag het vliegwiel er best wezen. Al dit moois draait hier sinds 2003. Weliswaar op elektriciteit, maar het levert toch een fantastische ervaring op!

ELKE DAG PRODUCEERT TURNHOUT 600.000 KAARTSPELEN

Als je gereedschap verzamelt, oude ambachten je boeien, stoommachines je nog kunnen verbazen en je bovendien af en toe graag bridget of jokert, moet je zeker een boeiende dagtocht naar Turnhout in je agenda zetten! Want hier is zo'n dertig km onder Tilburg het allemaal te zien: het Nationaal Museum van de Speelkaart. Er ligt specifiek kaartmakers-gereedschap dat vanaf de 14e eeuw in Europa gebruikt wordt zoals een enorme handschaar voor het snijden van speelkaarten, ronde borstels voor het inkleuren, gutsen voor het afhoeken van kaartspelen en instrumenten voor het vergulden ervan. Vooral op donderdag kun je de drukpersen zien draaien, als een groep vrijwilligers de handpersen voor de houtdruk en de houtgravure en de drukmachines bedienen. Wanneer in 1796 Alois Senefelder de lithografie uitvindt en in 1814 de eerste cilinderpers draait, zijn de gloriejaren van de hoogwaardige kaartspelen aangebroken. Je kunt deze industriële ontwikkeling van nabij meemaken op een flink aantal dagen in het jaar en de machi-

nes horen denderen als ze hun vellen speelkaarten produceren.

Heel typerend voor de speelkaartenbranche zijn de snijmachines en likmachines. De snijmachines delen de grote drukvellen in 56 kaarten en de likmachines zorgen voor de uiteindelijke afwerking door een mooie glanslaag over de kaarten aan te brengen zodat de afbeeldingen beter beschermd zijn tegen de vuile handen en de wisselende emoties van het spelers. Bovendien glijden de kaarten zo veel beter over elkaar.

TURNHOUT BLIJFT HET WERELDCENTRUM VAN DE SPEELKAART

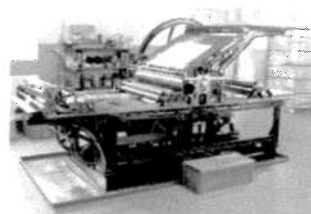
Hoe komt een kleine stad als Turnhout aan zijn Speelkaartenmuseum? Sinds 180 jaar worden hier speelkaarten gedrukt en als je hier vandaag rondloopt, worden elders in Turnhout 600.000 speelkaarten op deze zelfde dag gefabriceerd! Dat is 33 keer zoveel als rond 1910, toen Turnhout ook al zijn mannetje stond op dit gebied. De kleine stad is momenteel het wereldcentrum van de speelkaart geworden. Eén voor één hebben de concurrenten in Amsterdam, Antwerpen, Doornik en Brussel de handdoek in de ring gegooit. Uiteindelijk hebben de twee grote concurrenten in Turnhout, de families Brepols en Van Genechten, in 1970 besloten om hun krachten te bundelen. Met deze fusie hebben ze hun stad op de internationale kaart zetten!

Tot 1965 werd aan dit meest bekende product van de stad door de inwoners nauwelijks aandacht besteed. Tot enkele burgers een Vereniging oprichtten, aan het verzamelen sloegen en bij de gemeente aanklopten om te helpen om een toeristische trekpleister en documentatiecentrum uit de grond te stampen. De eerste proeftentoonstellingen bleken een succes en op 1969 opende het speelkaartenmuseum in een krappe behuizing. Mooie plannen voor een forse uitbreiding werden in 1990 werkelijkheid, toen het museum zijn deuren kon openen in de leegstaande papier- en speelkaartenfabriek Mesmaekers aan de Druivenstraat in het centrum van Turnhout.

Tijdens het museumbezoek komen de toeristen al snel onder de indruk van de compleet eigen wereld van de speelkaart. Een gigantische verzameling kaartspelen valt te verwachten. Maar ik heb nooit geweten dat kaarten zo sterk meegaan met hun tijd en zich flexibel plooien naar de vraag en de mode. Zo zie je een feministisch kaartenspel, waar alleen vrouwen koning of boer mogen zijn en een man alleen mag opdraven in de lachwekkende rol van joker. Tijdens

EEN HOOGDRUKPERS WORDT GEDEMONSTREERD OP DONDERDAGMIDDAG

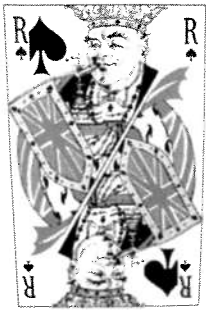
LITHOGRAFISCHE SNELDRUKPERS.

JUGENDSTIJL-AFFICHE VAN SPEELKAARTENFABRIKANT BREPOLS UIT TURNHOUT.

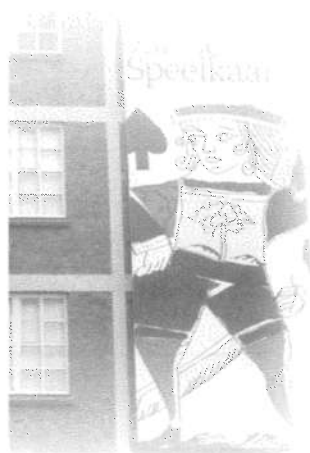
SPEELKAARTENMUSEUM

POLITIEK IN HET KAARTSPEL:
WINSTON CHURCHILL, ENGELSE
PREMIER TIJDENS WO2

EEN TRANSFORMATIEKAART. DE
KLEUR SCHOPPEN IS 4 KEER VER-
WERKT IN DE TEKENING

Kortweg

Adres: Nationaal Museum van de Speelkaart, Druivenstraat 18, 2300 Turnhout, België
Tel. 0032-14-41 56 21
www.tram41.be museum
spelkaart@turnhout.be
Open: di t/m za 14-17 uur, zo 11-17 uur
Toegangsprijs:

Toegangskaartje met kaartspel € 3,50, zonder kaartspel € 2,50.
55-plussers krijgen € 1 reductie op vertoon van een identiteitskaart.

Kaarten-ruilbeurs:
Doorgaans in juni

de Franse Revolutie vliegen onder de leuze "Vrijheid, gelijkheid, broederschap" de koning en de koningin van hun troon. Ook de Belgische Werkliedenpartij wil niets meer van hen weten en vervangt de plaatjes door noeste werkmannen en aantrekkelijke arbeidsters. Nog recent laat de President van Zaïre, die zich ergert aan kaartenspelen met een blanke koning, vrouw en boer, een nieuw ontwerp maken met donker gekleurde, inlandse figuren.

De achterkant van de speelkaart ontkomt ook niet aan een facelift: talloze bedrijven en merkartikelen etaleren er hun logo's. Opmerkelijk was zeker een Amerikaans kaartspel in het kader van Opsporing Verzocht: Verdachte Iraakse politice en terroristen zagen zich geportretteerd op kaarten, die bestemd waren voor Amerikaanse en buitenlandse militairen!

Niemand weet precies wanneer het kaartspel is uitgevonden, maar tot vandaag stamt het oudste bewaard gebleven Europese kaartspel uit 1377. Waarschijnlijk is het populaire kaartspel ooit in de tijd van de Kruistochten meegekomen uit het Midden Oosten. De oorsprong moet gezocht worden in het Verre Oosten waar Japaners speelden met beschilderde schelpen en Chinezen met gekleurde ronde stukjes huid met tekens en figuren. Snel groeit de populariteit van het kaartspel in menig middeleeuws kasteel waar edelen dit tijdverdrijf op waarde weten te schatten, maar de wakers over goed en kwaad zoals paters, pastoors en dominees zijn er in de volgende eeuwen over het spel minder te spreken, vooral als er flink bij gegokt wordt en zelfs gezinsleden als inleg worden ingezet. Maar ook hier preekt menig eerwaarde als een vos de passie! Op menig preekstoel en kansel dondert het: "Houdt U verre van dit Duivels Prentenboek", maar in de kloostergang zit een kaartspel knap verborgen in een uitgehold meditatieboek en komt in menig hoekje devoot uit de mouw... Het museum toont je zo'n vroom verpakt spel uit 1785.

Verbijsterend is ook het aantal verschillende spelen, dat je met de 52 kaarten kunt spelen: bridge, strippoker, drinkspelletjes, skaat, piket, joker om er enkele van de meer dan 500 te noemen! Slechts één kaartspel heeft een streng internationaal erkend reglement: bridge. Nu strijden 100.000 Nederlanders en 500 (!) Belgen elk jaar om de kampioensbeker tijdens diverse toernooien. Dit spel heeft de naam moeilijk en elitair te zijn, maar in IJsland is het bij uitstek een kinderspelletje...

NOG EEN TIP: BEZOEK WWW.TRAM41.BE

VOOR U NAAR TURNHOUT GAAT...

Het loont dik de moeite om via Internet Uw bezoek aan Turnhout voor te bereiden. Want vaak draaien op donderdagmiddagen om 2 uur de druk-, plak-,

sniij- en glansmachine's onder deskundige leiding en brengt een gids de boeiende geschiedenis van de speelkaart veel meer tot leven, dan tijdens een snelle persoonlijke rondgang. Ben je uiteindelijk uitgekeken in het museum dat in het centrum van Turnhout ligt, vergeet dan als ambachtsman niet de Pieterskerk op de Grote Markt, het Begijnhof en het Kasteel van de hertogen van Brabant te bezoeken. Bij de balie hebben ze een handig plattegrondje.

Toegegeven, die Pieterskerk op het centrale marktplein lijkt niet veel van buiten, maar binnen is het een feest van barok-vakmanschap: vooral het schitterende houtsnijwerk van de Turnhouse kunstenaar H. Peeters-Divoort boven en onder de preekstoel mag je niet missen. Hij sneedt een levensgrote Wonderbare Visvangst in eikenhouten uit en let even op dat minutieus uitgewerkte visnet en de binnengehaalde vissen. Vergeet ook niet om even naar die mooie biechtstoelen met die elegante engelen van P. van Bourscheit II te kijken: biechten hoeft hier niet altijd een straf te zijn!

Als je daarna over het intieme Begijnhof loopt, moet je maar even het autoblik wegdenken, want je staat hier op een bijzonder Vlaams hof! Turnhout biedt je tenslotte tal van gezellige eetgelegenheden rond de Markt. Je kunt iets drinken in het karakteristieke Stadscafé op de hoek van de Grote Markt en de Gasthuisstraat. Aan de Markt kun je in "De Waterpunt" goed terecht voor een gunstige prijs-kwaliteitspizza en als het iets meer mag zijn is Bistro Boogaerts in de passage Groenendaal, schuin tegenover het zojuist genoemde Stadscafé een aanrader!

Als je voor iemand bij wijze van souvenir een bijzonder kaartspel wilt meenemen, denk dan eens aan het Transformatiekaartspel uit 1814 van Louis Atthalie, een generaal van Napoleon. Voor elk van de 52 kaarten maakte hij een tekening, waarin hij het juiste aantal harten, ruiten, klaveren en schoppen opnam in het plaatje. Het resultaat mag voor die twee Euro gezien worden!

Turnhout scoort op een vier sterrenschaal minstens 3 sterren en is zeker een dagtocht waard. Vanaf Tilburg ben je in een halfuur ter plekke via de lokale N 12. Het kan ook over de snelweg A 21 (E 34) tussen Eindhoven en Antwerpen, afslag 24. Als je het museum wilt bezoeken, kom je aan de goede kant Turnhout binnen als je de Ring recht oversteekt. Daarna de 4e straat rechts. Lit. Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen 1997-2 (5 Euro) en gratis infobladen bij de balie.

Dort, Rob van, en Joop Oegema, *Handboek model stoommachines*. Boekenhandel van de Mooswijk bv, Someren, 2005, (4^e oplage). ISBN 90 8093 431 3.

Paul van der Lugt

DE TOEKOMST VAN HET VERLEDEN IN BOKRIJK

HET NIEUWE DEPOT VAN HET PROVINCIAAL OPENLUCHTMUSEUM

Objecten uit het dagelijkse leven zijn erg kwetsbaar. De redenen hiervoor zijn meervoudig. Gebruiksvoorwerpen en gereedschappen worden opgeruimd en weggegooid eenmaal zij versleten of verouderd zijn. Talrijke objecten waaronder landbouwalaam en kledij bestaan uit kwetsbare organische materialen en vergaan gemakkelijk. Religieuze prenten, bedevaartsvaantjes of volkse postuurtjes genieten niet de aandacht en de waardering van grote kunstcollecties. Hun financiële waarde is vaak gering. Maar tegelijk maakt de ruime belangstelling van de mensen voor mentaliteitsgeschiedenis en geschiedenis van het dagelijkse leven het de moeite waard om dergelijke banale voorwerpen te bewaren.

Eigenlijk is het Openluchtmuseum van Bokrijk, net als andere musea trouwens, een archief van een gedeelte van ons materiële erfgoed. Dit materiële erfgoed, hoe onbeduidend ook, verdient dezelfde aandacht en dezelfde zorgen als het geschreven document. Is het archiefstuk een historische bron, dan geldt dit ook voor het gedocumenteerde voorwerp. In een museum kan men trouwens maar een goed verhaal vertellen wanneer men objecten heeft verzameld en bewaard. Het Openluchtmuseum Bokrijk ontwikkelde daarom met het oog op het behoud en beheer van de museumcollectie en van een publieksgerichte depotwerking een heel nieuw en boeiend depot.

HET VERLEDEN BEWAREN

Het museum, dus ook het Openluchtmuseum Bokrijk, is een oord van herinnering, een oord waar het verleden via objecten wordt bewaard. Objecten zijn historische bronnen en laten toe op basis van bijzondere vragen allerlei particuliere geschiedenissen te reconstrueren. Samen vormen zij het materiële geheugen. Niet alle voorwerpen spelen daarin dezelfde rol. Sommige objecten zijn belangrijker dan andere.

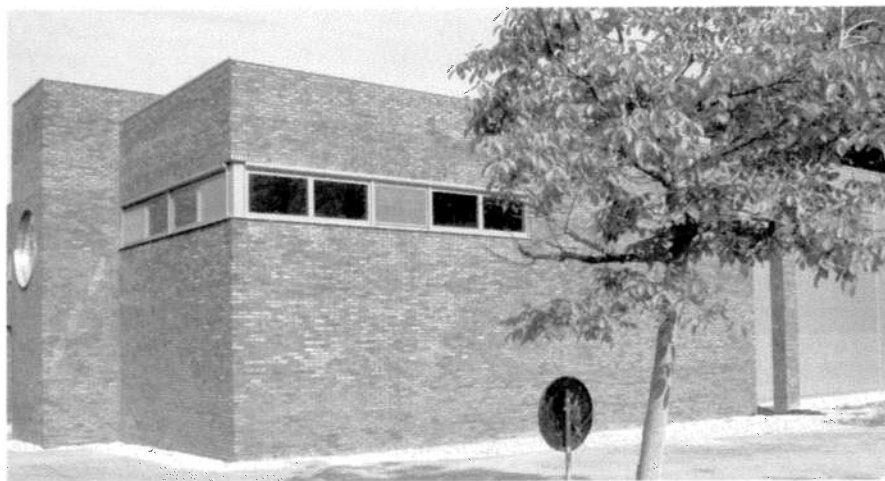
Hun geschiedenis is rijker, hun financiële waarde groter of hun bewaringstoestand beter. De materialen waaruit zij werden gemaakt, vormen trouwens een bijzonder probleem. Ieder object is gedoemd te verouderen en uiteindelijk te ontbinden. 75% van de objecten, bewaard in het Openluchtmuseum van Bokrijk zijn van nature instabiel. Dit betekent dat zij worden gemaakt uit vergankelijke materialen. De af-takeling wordt versneld wanneer de objecten worden blootgesteld aan ongunstige omstandigheden. Vocht tast metalen aan of ook papier. Larven van kevers eten hout op. Chemische stoffen allerhande vervuilen. De collectie van het Openluchtmuseum Bokrijk wordt aan verschillende vormen van aantasting in min of meerdere mate blootgesteld en telkens zijn er aangepaste maatregelen nodig. De opdracht van een depot bestaat er in de oorzaken van aantasting zo veel mogelijk te weren.

Deze ideeën en uitgangspunten vertaalden zich in een depot dat werkelijk vernieuwend is voor Vlaanderen. De collectie van het Openluchtmuseum Bokrijk werd vooreerst opgedeeld in een tentoonstellingscollectie, een wetenschappelijke collectie, een educatieve collectie en een rekwisietencollectie. Deze opdeling vormt een eerste grondslag voor de organisatie van het depot. Het museumdepot is verder de noodzakelijke voorwaarde willen wij de museumcollectie, toch een gedeelte van onze materiële cultuurgeschiedenis, voor de toekomst, voor onze kinderen veilig stellen en tegelijk een aangepaste museumwerking overeenkomstig de opdeling van de collectie ontwikkelen. Dit laatste is trouwens een belangrijke maatschappelijke opdracht van het museum. De architectuur deelt het gebouw op in twee grote delen, met name een depotruimte en een publieksgerichte ruimte met kantoren. De depotruimte bestaat uit een hoofddepot en drie kleinere depots specifiek voor metalen, textiel en papier. Een vierde klein depot, dat eigenlijk gekoppeld is aan de kantoren, herbergt de educatieve collectie en de rekwisieten. Deze ruimtes zijn voorzien van de nieuwste technieken op het vlak van conservering van erfgoed dat bestaat uit

organische materialen zoals hout en papier.

Het cruciale uitgangspunt voor het nieuwe depot is de controle van houtaantastende organismen via een thermocel, die met de financiële steun van de Vlaamse Gemeenschap werd geplaatst, in combinatie met een secure monitoring van de insecten en een strikt gecontroleerde toegankelijkheid van het depot zelf. In de vakliteratuur wordt gesproken van Integrated Pest Management (IPM). De wezenlijke principes van IPM vinden reeds sedert een 15-tal jaren hun ingang in de musea in het buitenland. Zij omvatten al de methoden ter bestrijding van ongedierte zonder dat er pesticiden of chemicaliën onder eender welke vorm worden gebruikt. De uitgangspunten van IPM zijn essentieel terug te voeren tot mens, milieu en object. In het belang van de drie 'partijen' worden niet langer schadelijke stoffen aangewend, maar worden in het bijzonder natuurlijke methoden aangewend. Met de installatie van een thermocel is het museumdepot van Bokrijk het eerste in Vlaanderen dat op een geïntegreerde en milieuvriendelijke wijze de bestrijding van houtaantastende insecten en het collectiebeheer combineert.

EEN OPEN HUIS

HET NIEUWE DEPOTGEBOUW

Musea worden nogal eens stoffige en saaie instellingen genoemd. Dit heeft dikwijls meer te maken met de perceptie en de interesse van het publiek dan met de instelling zelf. Maar de mensen worden anderzijds ook nauwelijks geïnformeerd over de zin en het belang van het museale verzamel- en conserveringsbeleid en missen hierdoor één van de essenties van 'het museum en zijn opdrachten'. Niettemin wordt vanuit verscheidene zijden sterk de nadruk gelegd op de noodzaak aan een gedegen informatie voor het brede publiek en hieraan gekoppeld een publieksvriendelijke ontsluiting van het depot. In het rapport

van de Europese Commissie "European Preventive Conservation Strategy Project" wordt gesteld dat het informeren van publiek over erfgoedconservering eigenlijk een prioritaire opdracht voor de musea is. Bewaren en conserveren van de toevertrouwde materiële cultuurgooederen verdienen via een eigentijdse en een brede publieksgerichte ontsluiting een maatschappelijk draagvlak. Een dergelijk draagvlak wordt beschouwd als "a fertile field for the development of European or national strategies for preventive conservation". Dit schept uiteraard specifieke problemen omdat een museaal collectiebeheer en -behoud, zoals heden worden vereist, niet verzoenbaar zijn met een toegankelijkheid van het depot voor een ruim publiek. In deze spelen problemen van diefstal, klimaatbeheersing, preventie tegen ongedierte, enz. een belangrijke rol en op die wijze worden de mogelijkheden ook beperkt. Het is daarom noodzakelijk alternatieven te realiseren die de depotwerking voor het publiek kunnen opentrekken. Het Openluchtmuseum Bokrijk loste dit probleem op door de integratie van een publieksgerichte ruimte in het gebouw. Een glazen wand scheidt het depot van de publieksruimte waardoor eventuele bezoekers steeds een uitzicht hebben op de objecten die er opgeslagen liggen en op de activiteiten die er gebeuren. De publieksgerichte ruimte wordt zo in zekere zin een onderdeel van het depot. De bezoeker krijgt op die wijze de illusie in het depot rond te wandelen, of tenminste hier direct in betrokken te worden. Het object en de informatie over dit object bekleden in de presentatie een centrale plaats omdat deze ruimte de schakel vormt tussen depot en museum. Het is geen studiecollectie, maar ook geen echte museumpresentatie. Het is een presentatie die het brede publiek wenst te informeren over collecties, collectiebeheer, depotwerking, bronnen, historische kritiek De hoofdvragen zijn: "Waaruit bestaat de collectie van het Openluchtmuseum?" "Welke verhalen gaan er schuil achter de objecten in de collectie?" "Waarom is deze collectie belangrijk?" "Waarom moeten er inspanningen worden gedaan om objecten te bewaren die vaak amper een financiële waarde vertegenwoordigen?" "Wat valt er te vertellen over de problematiek van collectiebeheer?" Dit verhaal wordt op een publieksvriendelijke manier verteld. Aan de presentatie wordt de mogelijkheid verbonden zich in de collectie te verdiepen en na te gaan waar zich een specifiek object in het Openluchtmuseum bevindt. Ook hier wordt thematisch en in relatie tot de deelcollecties gewerkt. Wat zijn deze objecten? Waar bevinden deze objecten zich in het museum? Hoe werden ze gebruikt? De relatie tussen depot en museum wordt op die wijze

op een publieksvriendelijke wijze gelegd. Bovendien gebeurt de sensibilisering van het publiek op een actieve, maar onopvallende manier. De opdracht van het museum als bewarende instelling, noodzakelijk voor het behoud van ons cultureel erfgoed, ook de objecten die het ogenschijnlijk nauwelijks waard zijn, komt duidelijk naar voor.

INNOVEREND DOOR TECHNIEK

Een 'propere' ruimte, een constant aangepast klimaat en ruime opslagmogelijkheden op een relatief beperkte vloeroppervlakte waren de voornaamste eisen om een volwaardig collectiebeheer te garanderen in het nieuwe museumdepot. Zowel bouwfysisch als bouwtechnisch zijn hiermee de belangrijkste randvoorwaarden gesteld en worden enkele specifieke uitvoeringen nagestreefd.

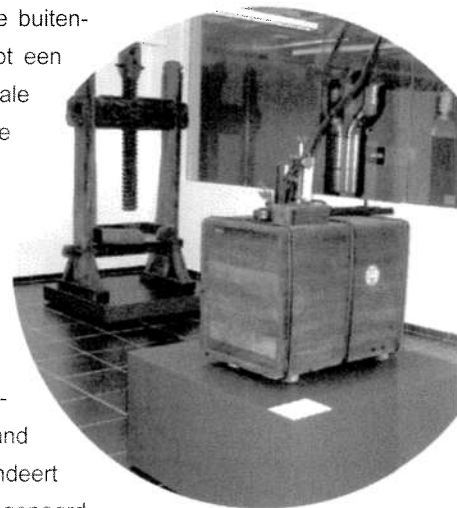
Op de eerste plaats vormen de depotruimtes een strikt gescheiden afdeling in het depotgebouw dat ook onderdak geeft aan kantoren en een publieksruimte. Het inlassen van toegangssassen en -sluizen, zowel voor personen als voor objecten, deze laatste via de thermocel, is op vlak van hygiëne evenals op vlak van een constante klimatologie van toepassing. De thermocel is een excellent voorbeeld van de toepassing van vernieuwend wetenschappelijk onderzoek op het vlak van fysica en biologie en de toepassingen ervan in een museale context. De cel werd ontwikkeld door "Thermo Lignum" uit Heidelberg. De techniek berust op een gecontroleerde verwarming van collecties en een gelijktijdige beheersing het relatieve vochtigheid (RV). Om beschadigingen aan de objecten te vermijden is het immers van het grootste belang dat tijdens het verwarmingsproces het evenwicht tussen het vochtgehalte van het materiaal en van de omgeving constant blijft. In de cel wordt met behoud van een constante RV de temperatuur opgedreven tot bij de objecten een kerntemperatuur van 55°C wordt bereikt. Deze blijft gedurende minstens één uur aangehouden. Hierdoor worden alle eiwitten afgebroken en zo de houtaantastende organismen in alle levensstadia verdelgd. De technische ruimtes zijn bereikbaar vanuit de publieksruimte. Stroom- of technische pannes kunnen daardoor worden hersteld zonder het constante klimaat te moeten verstoren. In het grote depot heerst een lichte overdruk waardoor onder meer het indringen van stof, pollen en sporen wordt bemoeilijkt.

De strenge randvoorwaarden voor goede klimatolo-

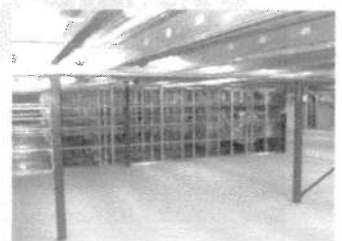
gische omstandigheden zijn als volgt gedefinieerd: de temperatuur evolueert enigszins met de buitentemperatuur, met een minimum van 16° tot een maximum van 24°C en met een maximale schommeling van 2° per 24u. De relatieve vochtigheid (RV) wordt constant gehouden op 52% (+/- 3%). Om deze randvoorwaarden zo nauwkeurig mogelijk te benaderen is in eerste instantie een gebouw met een hoge inertie geconstrueerd. De wanden zijn opgebouwd als een dubbele schil met, naast de 10cm dikke geïsoleerde gevelpanelen, een spouwisolatie en een binnenwand van 19cm kalkzandsteen. Dit materiaal garandeert door zijn hoge volumemassa en daarbij gepaard gaand accumulatievermogen een goeie buffer tegenover de buitenlucht en een goeie isolator tegenover het binnenklimaat. Ook de vloer en het dak zijn beiden voorzien van een bijkomende isolerende factor. Voor het dak zijn 20cm dikke panelen in cellenbeton gebruikt. Voor de vloer is een bijkomende isolatie onder de betonnen dekvloer geplaatst. Verder is gekozen voor een verwarmings- en verluchtingssysteem dat op een energiezuinige manier snel kan inspelen op schommelingen. Verwarmen gebeurt door middel van een wandverwarmingssysteem. Het beslaat ongeveer 205m² wandoppervlakte en kan daardoor makkelijk en op een erg lage temperatuur bijsturen. Het systeem verzorgt tijdens extreem warme zomerdagen ook de koeling van het gebouw via een aansluiting op een ijswatermachine.

Het verluchtingssysteem staat in voor de ventilatie en circulatie van de binnenlucht, het bevochtigen van te droge lucht door middel van stoom en het onttrekken van vocht door middel van condensatie via de gekoppelde ijswatermachine. Door deze maatregelen kunnen omgevingsfactoren allerhande het binnenklimaat amper beïnvloeden. Deeldepots voor papier, textiel en metaal zijn uitgerust met individuele klimaatunits die per lokaal de noodzakelijke temperatuur en RV sturen. Zo is het metaal gestockeerd in een ruimte waar een relatieve vochtigheid van 45% wordt gehandhaafd. De verlichting is vooral in de opslagruimtes voor papier en textiel zo voorzien dat standaard 50lux wordt gegeven en dat via een timer de verlichtingssterkte tot ca. 450lux kan worden verhoogd.

In de lege hal is een staalconstructie ingericht met twee verdiepingen. Op deze wijze ontstaan drie vloerniveaus met een totale oppervlakte van 1350m². Voor het opbergen van de kleine collectiestukken is gekozen voor een compacte stapeling: verrijdbare rekken om zoveel mogelijk gangruimte uit te sparen.

DE PUBLIEKSRUIMTE

Gezien de beperkte grondoppervlakte werd dit rek over twee niveaus voorzien, zodat op het gelijkvloers voldoende vrije ruimte beschikbaar blijft voor grote en / of logge objecten. De rekken zijn elektronisch gestuurd waardoor schokken bij het openen of het sluiten worden vermeden. Zij kunnen zo worden geprogrammeerd dat zij geheel of gedeeltelijk kunnen worden afgesloten. Bovendien zijn zij met een toegangscontrole uitgerust.

SAMENVATTEND

Het depot van het Openluchtmuseum Bokrijk is in feite meer een collectiecentrum dat alles wat de collectie van het Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk aanbelangt, centraliseert in één punt; een centrum dus dat alle impulsen met betrekking tot de museale collecties ontvangt en opnieuw uitzendt. Het depot is zo in zekere zin de conservatorische en wetenschappelijke draai-schijf van het Openluchtmuseum. Hoewel het concept van een studiecollectie algemeen is gekend en reeds in talrijke musea is verspreid, is het voorliggende concept voor een depot, gekoppeld aan een presentatie met een dergelijke inhoud heel nieuw. Ondanks het feit dat de noodzaak aan informatie over verzamel- en conserveringsbeleid algemeen wordt erkend, is nergens in België noch in de nabuurlanden een depot op dergelijke wijze geconcipeerd. Juist dit maakt een dergelijk project boeiend en creëert heel nieuwe mogelijkheden.

Kristien Ceyssens en Robert Nouwen

De schrijvers zijn beiden verbonden aan het Openluchtmuseum Bokrijk (Belgische Limburg). Kristien Ceyssens is als architecte afgestudeerd in Diepenbeek en is sedert 2000 verbonden aan de afdeling infrastructuur van het Domein Bokrijk. Robert Nouwen is doctor in de geschiedenis (KU Leuven) en collectiebeheerder van het Openluchtmuseum Bokrijk. Hij schreef talrijke publicaties, onder meer over landelijke geschiedenis van de 17de tot de vroege 20ste eeuw en over museologie.

Bibliografie

- Boesmans, A., & R. Nouwen. *Selecteren om te bewaren! Enkele krachtlijnen uit het collectiebeleidsplan van het Openluchtmuseum Bokrijk*. In: Jaarboek 2000 Nederlands Openluchtmuseum, p. 202-217
- Brokerhof, A., *Insectenbestrijding*. Centraal Laboratorium, Amsterdam – Werkgroep Behoud Natuurhistorische Collecties, 1996, p. F-2
- Ertelt, P., *Untersuchungen über kontrollierte Wärmebehandlung bei Befall durch Schadinsekten*, Fachhochschule Rosenheim, Germany, Department of Wood Technology, 1993.
- Menegazzi, C. en N. Putt, *Preventive Conservation Survey of european Museums and Services. Results and Commentary*. European Commission, Directorate General X, Raphael Programme, 2001, p.174-223.
- Nolt, U., *Holzerstörende Insekten. Befallsmerkmale, Monitoring, Langzeituntersuchungen und Begleitung von Bekämpfungsmassnahmen in historischen Gebäuden*. In: Forschungsreport, 2006-2, p.33-37.
- Noldt, U., *Begleitung von Bekämpfungsmassnahmen gegen holzerstörende Insekten und deren Erfolgskontrolle*. In: WTA-Almanach 2007, Bauinstandsetzen und Bauphysik, 2007, p. 627-644.
- Nouwen, R., *Het verleden bewaren! Een nieuw collectiecentrum voor het Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk*. In: Museumkatern, nr. 16, 2002, p. 4-5
- Repp, B. (red.), *Das Museumsdepot. Grundlagen – Erfahrungen – Beispiele*. Museumsbausteine, 4. Landesstelle für die nichtstaatlichen Museen in Bayern, München, 1998.
- Vanhove, T., *Geconserveerd in stijl. Project Museumdepot Domein Bokrijk*. In: Limburg bouwt, lente 2007, p. 67-73.

HET GLASCENTRUM VAN LOMMEL OPENT ZIJN DEUREN

“We willen ons profileren als een glasstad”, zei burgemeester Cremers van Lommel bij de opening van het Glazen Huis. Architecturaal is het centrum van de glaskunst zeker een overtuigende voltreffer.

Het Glazen Huis in Lommel wil het Centrum voor Hedendaagse Glaskunst in Vlaanderen zijn, zoals Leerdam dat voor Nederland is en Luik voor Wallonië. Het centrum opende officieel haar deuren op 4 mei, maar twee weken eerder mocht de pers al een kijkje nemen. Tijdens de bouw verschenen in het vorige nummer van A&G bijna 3 pagina's over dit prestigeproject.

Twee jaar geleden werd aan de inwoners een architecturaal hoogstandje beloofd. Als baken van glas prijkt een kegel van dertig meter op het door Philippe Samyn ontworpen museum. Met kerstmis kregen de Lommelaars alvast een voorproefje van hun nieuwe glasmuseum: de lijnen led-lampjes, die in spiralen naar de top van de toren kronkelden maakten de indruk van een wonderkerstboom. Het was een prachtig gezicht om de kegel steeds van kleur te zien veranderen. Boven de gebouwen van het centrum domineerden de kleurige kegel.

Nu de naastgelegen winkelgalerij gesloopt is, komt de glazen kubus van het museum pas goed tot zijn recht. Je ziet de kegel van voet tot top speels door het museumdak steken. Natuurlijk zou het prachtig zijn om de huidige bouwput van de winkelgalerij voorgoed dicht te gooien en te bestraten, zodat het nieuwe design van het glazencentrum de markt optilt uit zijn kleurloze bebouwing. Maar ook in Vlaanderen weegt de grondprijs zwaar door op het gemeentebestuur en dat valt te betreuren. De burgemeester onderstreepte bij de opening, dat Lommel de moderne architectuur hoog in het vaandel draagt en dit glazen gebouw net zoals het glazen stadhuis symbool staat voor het transparante gemeentebestuur. Als dat waar is moet de gemeente zeker niet bezuinigen op glazenwassers, die kennelijk het lokale beleid kunnen uitklaren! Lommel wil met het glazencentrum de stad op de toeristische kaart zetten en grijpt daarvoor terug naar een

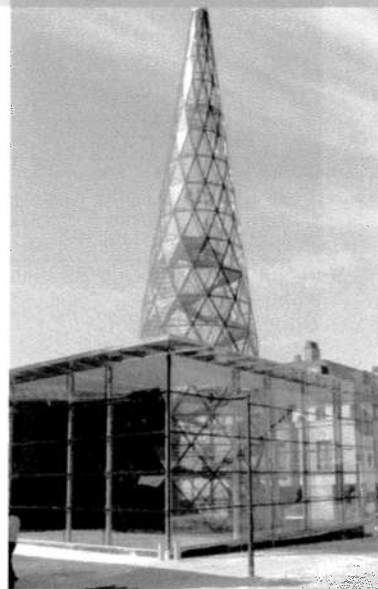
diepe laag wit kwartszand, dat onder haar bossen en bebouwing ligt. Sinds de achttiende eeuw wordt dit zand ontgonnen. Sibelco, de huidige wereldspeler op zandgebied is ooit in Lommel begonnen en menig binnenmeer binnen de gemeentegrenzen getuigt van de voortvarendheid van dit bedrijf. Daarnaast ontstonden er hier glasfabriekjes en vandaag komt er nog steeds veel glas voor de Philips-apparatuur uit een plaatselijke fabriek.

Het Vlaamse glazencentrum wil een museum van glaskunst zijn, waar o.a. de stedelijke collectie getoond wordt. Daarnaast nodigt het externe glaskunstenaars uit om objecten te creëren in de drie ovens, die in de kelder zijn opgesteld. Alle apparatuur voor de afwerking is aanwezig. De glasopleidingen uit Neerpelt en Hasselt zullen gebruik gaan maken van deze faciliteiten en leerlingen kunnen hier onder deskundige leiding uitgebreide ervaring opdoen. Er is een goed betaalbare opleiding opgezet die van leerlingen één dag per week vraagt en in principe vier jaar duurt. Hij is ook toegankelijk voor Nederlanders.

De openingsexpositie “The Cosmopolitan Chicks” wordt verzorgd door Koen Vanmechelen. Zijn glasobjecten zijn op het eiland Murano bij Venetië tot stand gekomen met de hulp van de Italiaanse meester-glaskunstenaar Adriano Berengo. De pers was getuige hoe voor het eerst in Lommel zo'n kip-kunstwerk tot stand kwam. Koen zette een tekening op papier en deze werktekening bepaalde tijdens het blazen en plooiën de vorm van de glazen kip: hier wat uitrekken, daar een knik. Omdat Koen nauw samenwerkt met de Adriano Berengo komt elk kip-kunstwerk uiteindelijk op z'n pootjes terecht.

De coördinator van het nieuwe glazencentrum Jeroen Maes hoopt op een continue doorstroming van enthousiaste kunstenaars, docenten en leerlingen in het Glazen Huis. Hun objecten worden tentoongesteld en te koop aangeboden. Om een glasmuseum het hele jaar door draaiend te houden voor publiek en kunstenaars is geen geringe financiële opgave: daar weten ze in het Glazencentrum van Leerdam alles van. Daarom is alleen de poging al een applaus waard.

P.L.

Belangstellenden kunnen via het onderstaande E-mail adres en de site verdere informatie krijgen. Het is zeker aan te raden om van tevoren te informeren, wat er te doen is.

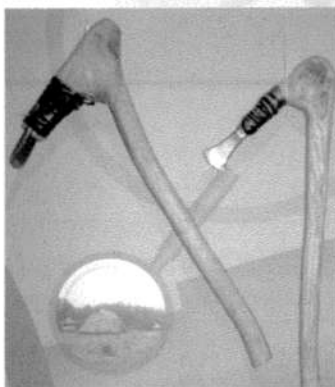
Glazen Huis

Vlaams Centrum voor
Hedendaagse Glaskunst
Dorp 14b, 3920 Lommel, België.
Tel. 0032-11-54 02 21
Info@hetglazenhuis.be
www.hetglazenhuis.be
Open: di t/m zo van 10-17 u

EXPEDITIE ARCHEOLOGIE: DE PRILLE JEUGD VAN DE BOOR, DE BIJL EN HET MES

TOT 16 SEPTEMBER KUN JE GEREEDSCHAP UIT DE OUDHEID

QUIZ-KWIS

1. Hoeveel tijd hebben vijf mannen nodig om in de Bronstijd een tempeltje te bouwen?
2. Hoe bescherm je de voorraad graan tegen muisen? Door een lemen pot met graan op 4 poten te zetten of door dezelfde pot op een overstekend vloertje van planken te zetten, dat rust op vier aangepunte palen?
3. Slaapt het beter onder huiden, die geloooid zijn door eieren en hersens of die met tannine uit eikenbast geloooid zijn?
4. Hoeveel procent van de pijlen die een jager afschiet, raakt een lopende prooi?
5. Hoeveel procent van de pijlen die een jager afschiet, raakt een vliegende prooi?
6. Hoeveel tijd heeft een geoefende vuursteensmid nodig om van een stuk vuursteen een bijl te maken?
7. En hoeveel tijd heeft hij nodig om die bijl te polijsten en van een schacht voor de bijlsteen te voorzien?
8. In hoeveel tijd hak je met een vuurstenen bijl een boom van 20 cm. dik omver?

Het Drents Museum zet 150 originele voorwerpen uit de middensteentijd tot en met de Middeleeuwen in de etalage op de tentoonstelling Expeditie Archeologie. Maar je kunt je afvragen of het nog opschoot als je met een vuurstenen mes met een huid sneed of druk bezig was om een boom met een stenen bijl om te hakken. Dit keer kunnen de bezoekers dat zelf ervaren door met replica kleine experimenten uit te voeren. Dat is al eerder op wetenschappelijke expedities uitgetoetst, waar de deelnemers onder dezelfde omstandigheden moesten leven als in de Oudheid. Vaak was dat geen gemakkelijke kampeerervaring. Maar onder comfortabele omstandigheden kunt U of Uw gezin het nu rechtstreeks ervaren in het Drents Museum in Assen.

Het Belgische Maaseik had de première van deze tentoonstelling plaats en daar liep het storm. Toen we gingen kijken, waren we daar bij lange na niet de enige bezoekers! Schoolklassen experimenteer-

den er naar hartelust op los na een rondleiding langs de panelen, objecten en audiovisuele presentaties. Hoe voelt het om met een vuurstenen mes een veer van een leren huid te snijden? Hoeveel tijd heb je nodig om graan tussen stenen fijn te malen? Hoe werkte vroeger de eerste boor en zaag? Hoe maak je weerhaken aan een pijl? Je kon het allemaal zelf beleven.

De tentoonstelling zelf is mooi opgezet en blijft dicht bij het dagelijkse leven uit de prille jeugd van het gereedschap en dat is voor alle leeftijden interessant. De schoolklassen kwamen tijd tekort.

Voor A&G-leden kunnen de twee speciale cursussen in Wilhelminaoord nabij Steenwijk heel interessant zijn. Daar kunt U leren vuursteen te bewerken of prehistorisch textiel te maken. Naast het praktische gedeelte staat er een lezing en een rondleiding door het prehistorische dorp op het dagprogramma.

Het Drents Museum en het museum in het Belgische Maaseik hebben een samenwerkingsverband en stellen vaker boeiende tentoonstellingen samen. In Maaseik worden volgend jaar februari 16 levensgrote soldaten van aardewerk uit het graf van de eerste Chinese Keizer in het fraaie Maasstadje verwacht. Daarnaast kunt U een groot aantal grafvondsten bekijken, die binnen Europa alleen nog in Parijs te zien zijn.

Antwoorden:

1. Met ijzeren gereedschap 14 dagen lang doorwerken.
2. Op een overstekend vloertje van planken.
3. Het slaapt fijner onder zachte, met eiwit gelooide huiden, maar met tannine worden huiden beter waterdicht.
4. Maar 17 %.
5. Nog veel minder kans!
6. Anderhalf uur.
7. Het polijsten met zandsteen van een bijl van 10 cm. lang kost minstens tien uren werk.
8. Binnen een kwartiertje.

De rest van je vragen worden tot 16 september beantwoord in het Drents Museum, Brink 1, Assen. Tel. 0592-37 77 73. www.drentsmuseum.nl

DE JAARLIJKSE GEREEDSCHAPS- BEURS BIJ PARIJS OP 1 MEI

Alweer voor de 21e keer vond op de eerste mei de jaarlijkse "Foire à l'outil ancien" plaats in Bièvres, een kleine voorstad aan de zuidkant van Parijs. Dit jaarlijks terugkerende evenement wordt georganiseerd door les Amis de l'Outil (Vrienden van het Gereedschap), afgekort tot LADO. Het is dé toonaangevende gebeurtenis op het gebied van oud gereedschap in Frankrijk. Een honderdtal handelaren die hoofdzakelijk uit Frankrijk afkomstig waren, maar ook van verder weg kwamen, stalden hun waar uit op de marktplaats en in de aangrenzende straten. Het bezoekersaantal was ook dit jaar enorm en liep in de tienduizenden. Dit jaar was deze belangstelling uitzonderlijk groot, waarschijnlijk omdat de weergoden nog het nodige hadden goed te maken na de regen en de kou van vorig jaar. Een stralende dag met temperaturen op het middaguur van meer dan 25 graden zorgde voor een schitterende ambiance. Pas hadden René Weijers en ik besloten om onder een nieuwe gezamenlijke vlag van DuCo Tools verder te gaan en in Parijs werkten we voor het eerst samen in één kraam. Als verkopers hadden we een mooie selectie van internationaal gereedschap uitgezocht. Dus vond onze uitstalling gretig

aftek. Het was bovendien verheugend om ook een aantal leden van onze eigen A&G-vereniging te kunnen begroeten, die blijkbaar niet waren terug geschrokken van een paar honderd kilometer naar Parijs.

Een bijkomende attractie vormt het gereedschapsmuseum, dat door LADO wordt geëxploiteerd in een oud gebouw naast de kerk. Hierin bevindt zich een collectie van ongeveer 30.000 gereedschappen en instrumenten, welke op meer dan 90 ambachten betrekking hebben. Dit museum is geopend op de 2e en 4e zondagmiddag van de maand van twee tot vier uur of na afspraak. In juli en augustus is het museum gesloten.

Al met al is een bezoek aan het gereedschapsmuseum van Bièvres meer dan de moeite waard! Zeker op 1 mei, want dan draait de gereedschapsbeurs volop.

Voor belangstellenden heb ik nog enkele folders van het LADO, die ik je graag na aanvraag toestuur.

Hein Coolen.

E-mail: coolen@ducotools.nl

DAT IS DAT!

GEREEDSCHAP KRIJGT ZIJN NAAM TERUG.

Als gereedschap je voor raadsels stelt en je kunt je nauwelijks voorstellen, waarvoor het gebruikt is of welke naam het heeft, dan kan het andere blad van onze vereniging, de Nieuwsbrief uitkomst brengen. Daar wordt om opsporing verzocht in de rubriek: Wat is dat? Wie van onze lezers kan het voorwerp weer zijn naam terug geven of weet iets te vertellen over het gebruik. Ook al blijken de handige gereedschapsmannen vaak te beschikken over een zeer actieve dikke duim, waar ze de meest ongelooflijke verhalen uit zuigen, toch gebeurt het gelukkig regelmatig, dat een verklaring of een naam het gereedschap verlost uit zijn naamloze tijdperk. Dan wordt: "Raden maar!" plotseling "Bingo!" De goede oplossingen komen dan in de Gildebrieff om bewaart te blijven tot sint-juttemis of zelfs langer. Dit keer laten we voorwerpen zien, die via de rubriek "Dat is dat!" weer een naam kregen.

De slottschakelzeis

Sloten moeten regelmatig schoon gemaakt worden, zeker als een goede doorstroming tijdens de bevoeiing nodig is om op hooilanden een goede oogst te krijgen. Voor dat werk werd de hekkel ingezet, een soort brede schoffel, en een gewone zeis voor de walkanten. Een uitkomst was de uitvinding van de slottschakelzeis. Alleen struikel je over zijn naam. Twee stevige mannen trokken dit stuk gereedschap schoksgewijs over de bodem van de sloot en de vijf messen aan de kettingen sneden dan de stengels van de waterplanten door. Die kwamen bovendrijven en dreeven door de stroming weg. Het gras verzamelde zich bij een sluisje en werd daar met een riek uit het water gehaald. In feite gaat het hier om vijf zeisen, die aan elkaar vastzitten, maar ten opzichte van elkaar kunnen draaien. De middelste drie zeisen werden verzwaard met een ijzeren bal aan een ketting om de waterplanten vlak boven de bodem van de sloot af te snijden. Vissen hadden van deze schoonmaakbeurt weinig

last, maar nu zware machines voor dit werk worden ingezet raakt menige waterbewoner op de kant.

De karwip

Bij een lekke band of het banden verwisselen zetten wij de krik in om dit karwei te klaren. Als een boer panne had met zijn kar, omdat een wiel nodig hersteld moest worden, gebruikt hij de karwip, die met het houten gedeelte verticaal onder de as werd gezet. Net als bij onze krik plaatste men de karwip met de onderkant op een stevige ondergrond om wegzakken te voorkomen. De ijzeren punt wordt verticaal onder de as geplaatst en met een simpel "dichtknippen" komt het wiel vrij te hangen. Direct daarna wordt de as ondersteund en het gekwetste wiel afgenomen. De reparatie kan beginnen. In het boek van F.J. Weijers, "Een ambacht met hout", komen andere modellen wagenwippen voor, maar dit is echt een no-nonsense type...

EEN BRUSSELSE PUTTI PISCIATORE, KAN DAT IN DE GILDEBRIEF?

Gevelstenen zijn een bekend en gewaardeerd onderwerp in ons tijdschrift. In een tijd dat huisnummers nog ontbraken was het handig om het adres van een bakker te vinden door een bewerkte steen boven zijn deur te bekijken. Soms stelde dat een vergulde krakeling voor, soms een schutspatroon van het ambacht. Of je zag een bakker broden uit de oven halen met zijn scheuter of schieter. Bovendien gaf een uitgebeitelde tekst je het nodige houvast dat je op je bestemming was beland. In De Vergulde Palmboom stonden je andere ervaringen te wachten dan in Huize Bacchus.

Gevelstenen behoren tot de groep straatmeubilair, waarin ook fonteinen, waterpompen, banken en beelden worden ondergebracht. Dit keer gaat het over een fontein, die vrij in Brussel te bezoeken is. En niet zo maar een fontein, maar verreweg de beroemdste van onze zuiderburen: Het Manneken-Pis. Wat krijgen we nou? Kan dat wel in dit gerespecteerde blad? Mag ik zeggen: juist in dit blad! Want hier komt niet één beroep aan zijn trekken zoals bij een gevelsteen, maar een hele reeks. Natuurlijk met een knipoog, want je bent hier in het barokke Vlaanderen, waar zelfs voor elke frietkraam een unieke naam wordt bedacht.

Er zijn weinig blote mannetjes, die beschikken over een zo uitgebreide garderobe als dit Manneken! Onder de meer dan 700 kostuums bevinden zich Japanse samoeraikleding, Lederhosen uit Oostenrijk, uniformen van de geallieerden en natuurlijk ook beroepskleding en gildenkostuums.

Als U bij een bezoek aan de fontein van het Manneken meent om met enkele neerbuigende opmerkingen dit kereltje op zijn plaats te moeten zetten, dan is dat toch oppassen geblazen. Want de Brusselaars hebben hun Manneken-Pis letterlijk en figuurlijk hoog zitten en hij wordt gezien als één van de meest gewaardeerde inwoners van de stad. Als U aan dit jongetje komt, dan komt U aan hen.

EEN GARDEROBE VAN 700 KOSTUUMS.

Als geen ander heeft deze Brusselaar een fijne neus, wat hij moet aantrekken bij een bepaald feest, daar-

bij geholpen door de achtenswaardige "Orde van de Vrienden van het Manneken-Pis". Ze gaan voor hem door het vuur. Ze staan daarin zeker niet alleen: nationaal én internationaal is het Manneken ook de meest bekende Belg en geen Japanner zal het in zijn hoofd halen om uit België terug te keren in het Land van de Rijzende Zon zonder aan de thuisblijvers een foto van deze onvermoeibare kleuter te tonen.

Wie echt het naadje van de kous wil weten over deze kleuter klimt het best naar de tweede verdieping van het nabijgelegen Museum van de Stad, het Broodhuis, dat te vinden is op de Grote Markt, recht tegenover het stadhuis. Daar is een zaal gewijd aan de oudste burger van de stad en...men zegge het niet voort: hier bevindt zich het enige, echte Manneken Pis te midden van zijn goedgevulde garderobe. Je kunt er neuzen in laadjes en vitrines. Hier vind je zijn slagerskostuum van het Brusselse beenhouwersgilde, daar het pak van de lood-en zinkwerkers, de behangers, de koks en vele andere beroepsgroepen.

Als er in Brussel een belangrijk congres van De Landsbond der Beenhouwers gehouden wordt, vertoont het Manneken zich in een groen met rode mantel en heeft hij het typische witte slagerspetje op zijn hoofd, terwijl hij intussen onverstoord zijn ding doet. Komt de Griekse president op officieel bezoek in Brussel, dan toont het Manneken zich solidair door de kleding van de Griekse paleiswacht te dragen.

Ooit was dit ventje niet meer dan een middeleeuwse decoratie van een fontein waar mensen hun verse drinkwater kwamen halen. Hij maakte deel uit van het stedelijke drinkwaternetwerk en was toen nog van steen. Vanaf een hoge zuil mikte hij menige emmer vol en pas in de zeventiende eeuw werd deze oude versie vervangen door een in brons gegoten beeld. Door de eeuwen heen werd hij ook vaak verstoep om hem te beschermen tegen vijandelijke legers. Als het gevaar eenmaal geweken was, vervolgde hij zijn plasactiviteiten. Aan het einde van de laatste oorlog verwelkomde hij in het legeruniform van de geallieerden zijn bevrijders. Dat ontroerde de soldaten van de Welsh Gard zo, dat ze hem op 29 juli 1945 hun uniform-op-mini-maat aanboden tijdens een uitgebreide

militaire ceremonie. De Engelse generaal-majoor Sir Allen Adair vond het een eer om de burgemeester hoogstpersoonlijk het kostuum te overhandigen. Voortaan kon het Manneken deze vechters als een collega begroeten. Wie de Brusselaars voor zich wil winnen doet het best deze gevoelige snaar te raken. Zoals Maurice Chevalier dat deed in 1949 met zijn typerende zwarte rokkostuum en strooien hoed. In een mum van tijd liep het kereltje zich in de voetsporen van deze beroemde chansonnier. Met deze nobele geste gingen velen deze zanger voor en er zullen nog velen volgen.

Het idee om een kostuum aan deze bronzen Brusselaar aan te bieden komt uit de koker van Maximiliaan van Beieren, de gouverneur van de Oostenrijkse Nederlanden. Op het feest, dat op 1 mei 1698 georganiseerd werd door het Kruisbooggilde van Brussel, schonk deze diplomaat aan hem zijn eerste legerkostuum. Vaak zullen in Brussel de gilden grote feesten op touw zetten, dit keer was het dan wel geen ambachtsgilde, maar een schuttersgilde.

DIT MANNEKEN KAN ZICH BEROEPEN OP EEN EERBIEDWAARDIGE STAMBOOM.

Zoals zo vaak blijkt ook hier, dat er veel te vertellen valt over dit simpele kereltje met zijn lange culturele voorgeschiedenis. Hij is dus niet op een middag bedacht door een of andere steenhouwer, die in een vlag van humor en creativiteit dit beeldje tekende. We hebben hier te maken met een even oud als wijdverbreid iconografisch motief: de putti pisciatore of plassend ventje. In Italië kom je hem wel vaker tegen en soortgelijke fontein en zijn nogal eens de trots van de stad. In het hart van het Italiaanse Bologna spuiten vier sirenen stralen water uit hun borsten, die terecht komen in de brede bakken van de schitterende Fontana del Neptuno. De zeegod Neptunus kijkt van boven geamuseerd toe en heeft in het enthousiasme van de dames kennelijk plezier. Ook al lijkt het misschien weinig discreet, toch moeten we vaststellen dat tijdens de hele Grieks-Romeinse Oudheid goden, godinnen en helden plassen en spugen dat het een lieve lust is. Al eeuwen maken beeldhouwers, schilders en fonteinbouwers gebruik van dit thema. Zelfs in de zedige Middeleeuwen laat Filips de Goede in 1454 bij een banket in het stadhuis van Rijsel een bloot jongetje van marsepein vanaf een rots rozenwater plassen. Hij heeft van deze vondst genoten en vertrok na het banket met dubbele energie naar Oostenrijk om daar de Turken definitief te verslaan. In de Renaissance wordt de Klassieke Oudheid weer

uit de kast gehaald en vormen mythen een rijke bron voor kunstenaars. Ook de droom van Polifilus wordt niet vergeten. Deze Polifilus moet een moeilijke weg naar het hart van zijn geliefde afleggen en ondergaat daarbij veel beproevingen. Zo wordt hij natgespoten door zo'n putti pisciatore, die het op hem gemunt heeft. Als hij tijdens dit examen te preuts uit de bus komt, zal hij veranderen in een ezel, want echte liefde moet met hart en ziel beleefd worden en uiteindelijk vrucht dragen. Er zijn nog meer van dit soort verhalen in omloop en menig collega van ons Manneken treedt op tijdens een Bacchusmaal.

Natuurlijk is er hier een relatie met de vruchtbaarheidssymboliek, maar ook met de religie. Het voert te ver daar nu op in te gaan, maar dit thema uit de kunstgeschiedenis wordt uitvoerig behandeld in het boekje, dan onlangs verscheen in de historische serie van het Museum van de Stad Brussel.

GEEN GEMAKKELIJKE JEUGD

Dit beeldje heeft een roerige geschiedenis achter de rug, die waarschijnlijk al begint in 1377. Pas vanaf 1451-1452 wordt het Manneken duidelijk vermeld in de gemeentelijke papieren. De huidige bronzen versie is veel later ontworpen door Hiëronymus Duquesnoy de Oude in de 17e eeuw. Deze beeldhouwer deed waarschijnlijk inspiratie op bij een vergelijkbaar fonteinbeeldje uit 1455, dat Jan Van der Schelden ooit maakte voor Geraardsbergen. En daarmee is de rivaliteit geboren, die tussen de steden Brussel en Geraardsbergen op vriendschappelijke wijze wordt uitgevochten: wie heeft de alleroudste versie van dit unieke fonteinbeeldje in huis?

Verder valt nog te melden, dat het beeldje regelmatig zijn portie criminaliteit te verwerken kreeg. Toen bij de zoveelste verdwijning de Franse garnizoensoldaten de dieven bleken te zijn, liet de vredelievende Franse koning Lodewijk XV het teruggevonden beeldje feestelijk herplaatsen om zo de woede van de Brusselaars te sussen. Bovendien schonk hij het kereltje een duur galakostuum en liet hem een hoge onderscheiding opspelden: voortaan was hij lid in de Eerbiedwaardige Orde van de Heilige Lodewijk. Cynische tongen beweren echter dat Lodewijk XV met dit gebaar tegelijkertijd iedereen voor schut wilde zetten, die zo hunkerde naar een lintje of liep te pronken met een ridderorde...

De laatste keer verdween het beeldje in 1965 van zijn plek op de kruising van de Stoofstraat en de Eikstraat. Dat gebeurde blijkbaar met het nodige geweld, want het Manneken brak zijn benen en alleen de enkels en

OPZICHTER

LOOD- EN ZINKWERKER

BRUSSELSE BEELDHOUDERSGILDE

voeten bleven verankerd in het voetstuk. De verslagenheid onder de Brusselaars was groot. Ten einde raad liet het stadsbestuur na een hoop vergeefs speurwerk twee kopieën van de kleine Brusselaar gieten om zo bij een volgende heling een alternatief achter de hand te hebben. Na de plaatsing van het nieuwe Manneken werd het origineel wonder boven wonder uit het kanaal gedregd en dit enige echte Manneken-Pis schuilt nu veilig voor vandalisme tussen zijn unieke garderobe in het museum. Zijn voeten zitten weer aan zijn benen. Voor hem is het voortaan gedaan met de regen, de wind en de soms laffe op-

merkingen uit het publiek. Als het er op aan komt kijkt zijn hooggeplaatste tweelingbroer, die bij de fontein niet anders dan helder water schenkt diep neer op dergelijke azijnpissers!

P.L.

Couvreux, Manuel, e.a., *Manneken-Pis. In alle staten*. Deel 9 uit de *Historia Bruxellae*. ISBN 2-930423-01-3. Museum van de Stad Brussel, 2005. 64 blz., geïll. Prijs 8 €. www.brucity.be

SCHIEDER

BEHANGEN

LANDMIETER

EEKLOOSE
HERBAKKERSGILDE

GILDE VAN DE BEAULO

BOSSBOW MARKSMAN

FIETSEN LANGS TWENTS TECHNIEK & TEXTIEL ERFGOED

De VVV in Hengelo heeft vier fietsroutes uitgezet in Twente waarbij je onderweg bedrijven van grote naam en faam tegenkomt. Maar je komt ook langs mooie parken en landgoederen zoals Twickel, die je kunt bezoeken. Tot de afscheiding van België in 1830, was Nederland afhankelijk van de Vlaamse katoenindustrie. Enkele Twentse fabrikanten zoals Salomon Spanjaard uit Borne en de gebroeders Stork uit Hengelo zagen na de breuk met België het gat in de markt en lieten hier hun weefgetouwen draaien op goedkope mankracht en stoom. Dat was tot 1970 een succesverhaal. Vóór de Tweede Wereldoorlog werkte 80% van de totale beroepsbevolking van Twente in één van de ongeveer 160 (!) grote en kleine textielbedrijven. De goede treinverbindingen hebben aan deze bloei zeker bijgedragen maar ook de durf en de visie van fabrikanten speelden een belangrijke rol. Hengelo en omgeving begonnen aan een ware economische inhaalslag.

De winst werd door de grotere ondernemers niet alleen aangewend voor de bouw van fraaie fabrieksgebouwen en fabrikantenvilla's, maar er verzezen ook tuindorpen voor de werknemers en volksbad-

huizen. Door de bouw van elektriciteitscentrales was in Twente het gebruik van de elektrische stroom al vroeg ingeburgerd. Creatieve ondernemingen groeiden snel uit hun weversjasje en ontpopten zich tot stoommachinebouwers en machinefabrieken, zoals Stork. De wieg van Akzo Nobel heeft trouwens in een zoutwinningsbedrijf in Boekelo gestaan. De baron van het landgoed Twickel had namelijk ontdekt, dat zijn opgepompte drinkwater veel te zout smaakte en zag wel wat in een zoutbedrijfje. Zo simpel is het eerste stapje van een multinational! Elektronica-bedrijven als Hollandse Signaal, dat bekend is van de nachtkijkers en radarsystemen, en het elektrische apparatenbedrijf Heemaf ontstonden hier uit kleine, lokale stroomnetwerken.

Voor ieder van deze vier routes is een begeleidend boekje beschikbaar, dat voor € 2,95 te koop is bij elk VVV-kantoor in Twente. Wat je onderweg tegenkomt wordt van een heldere uitleg voorzien. Een duidelijke routekaart is ingesloten; geplastificeerd, dus weersbestendig.

Zo kun je op de Spanjaardroute een bezoek bren-

SPANJAARD
ROUTE

29 km

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

ENGEL
LDEN-BORNE

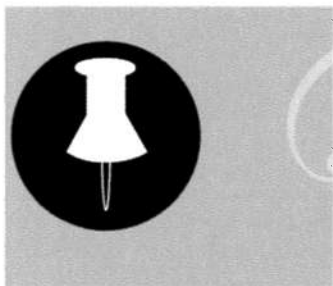
gen aan een zoutmuseum en een museumboerderij in Delden. Vergeet ook niet om langs te gaan bij een niet-te-missen topper als het Techniekmuseum HEIM in Hengelo. Moet het wat kleinschaliger en ambachtelijker, dan kunt U in Borne afstappen bij het Bussemakerhuis, waar textielhandelaars thuisgeweven linnengoed bij boeren en thuiswerkers inkochten en

dit via het luiwerk op hun zolders takelden om het later te verhandelen. Huis en naastgelegen synagoge zijn een bezoek zeker waard.

ANWB-VVV Hengelo

Nieuwstraat 59, 7551 CV Hengelo, tel. 074-2421120

info@vvv-hengelo.nl, www.vvv-hengelo.nl

EEN BIJL TE MOOI OM NIET NODIG TE HEBBEN

De bijdragen van de no-nonsense journalist Wouter Klootwijk in onder meer het Leidsch- en het Eindhovens Dagblad zijn altijd de moeite waard om te lezen. Wouter is ook regelmatig op de televisie te zien, als hij weer een of andere visfabriek in IJsland bezoekt. Hij gaat met zijn voedsel-recherchewerk tot het bod als er een oordeel over een product geveld moet worden. De ene keer zijn blikjes sprut aan de beurt, die volgens het etiket ansjovis zouden moeten bevatten en de andere keer gaat de bijl...in de bijl! Het laatste onderwerp heeft een hoog A&G-gehalte en begint zo.

"Goed gereedschap is soms zo mooi dat je het alleen daarom al zou willen kopen. Maar een verstandige man koopt niet zo maar wat hij nodig heeft, mevrouw! Als hij een perfect handgemaakt bijltje tegen komt uit Zweden, wat dan?"

Kortom, hij zoekt een reden om voor de bijl te gaan. Die is gauw gevonden: aanmaakhout in stukken hakken voor de open haard. Een beetje man laat zich niet verleiden door een aanstellerig rood gelakt bijltje uit Duitsland of China, dat bovendien bot is. Deze prullen vind je in de schappen van de doorsnee gereedschapssuper. Nee, in de smederij van Gränsfors Bruks in Zweden worden al 105 jaar meermaals bekroonde exemplaren gemaakt die hun doelmatigheid vanaf de eerste slag waarmaken! Na een enkele klap voel je het verschil. Het lijkt of de smid hem speciaal voor jou gemaakt heeft en voor hij aan de slag ging eerst jouw maten heeft opgenomen. Goede ergonomie, deftig gezegd. Zelfs de initialen van de smid zijn afgedrukt in de bijl. Ze zijn te bekijken op de website www.gransfors.com. Klootwijk gaat voor het minibijltje van 300 gram en sluit zijn test af met een aankoop: "Wat een juweel. Die ga ik waarschijnlijk nodig hebben."

EEN ZWEEDS BIJLENMUSEUM

Over bijlen weten ze in het Zweedse bijlenmuseum "Yxmuseum" naast de Gränsforsfabriek alles: de geschiedenis van de oudste stenen bijl uit 1500 voor Chr. tot de gespecialiseerde gesmede bijl van vandaag wordt er uit de doeken gedaan aan de hand van 2000 uitgestalde bijlen. Daar zijn speciale bijlen bij om wortels te lijf te gaan, te stem-

pelen, te strijden, te werpen en ...te onthoofden. Bovendien heeft het bedrijf drie boekjes uitgegeven over hun bedrijf, over hun bed and breakfast-mogelijkheden, over de cursussen, de geschiedenis van de bijl en de edele sport van het bijlwerpen. Want die sport gaat het helemaal maken voordat de Rijdende Rechter langskomt!

The Axe Book en Ancient Northern European Axes krijg je gratis bij de aankoop van een bijl.

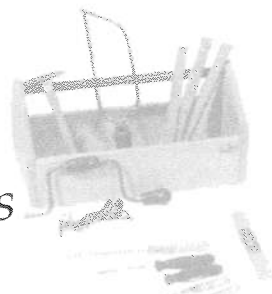
Het Bijlenmuseum Gränsfors. www.gransfors.com

S 82070 Bergsjö, Zweden, tel. 0046-65 27 10 90

Boeken

uit binnen- en buitenland
over (oud) gereedschap,
oude techniek & ambachten

Voor
liefhebbers
en verzamelaars

Kijk ook eens op www.moosdijk.com

Boekhandel

van de moosdijk bv

Wilhelminaplein 8
0493-496370

Somerens
info@moosdijk.com

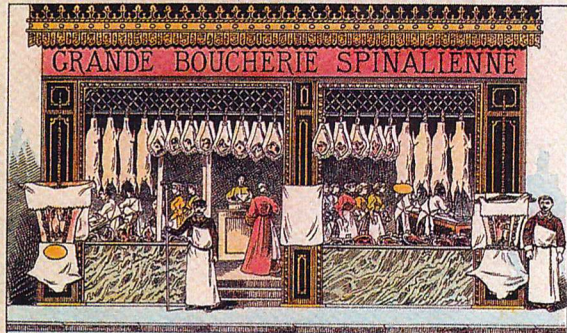
Le Bœuf

LA BOUCHERIE

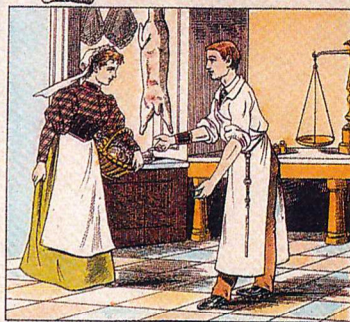
LE VEAU & LE MOUTON

ET DANS LA CUISINE

MÉNAGÈRES ET CUISINIÈRES,

Par la **GRANDE BOUCHERIE SPINALIENNE** que recommandent : la **qualité exceptionnelle** de ses viandes, tous les animaux qu'elle abat provenant des régions de production les plus réputées - un **bon marché** qui met ces viandes de choix à la portée de tous et qui, à l'avantage général, a entraîné une baisse considérable du prix de la viande à Épinal - par une installation de premier ordre, un service irréprochable, une obligeance parfaite et une loyauté absolue.

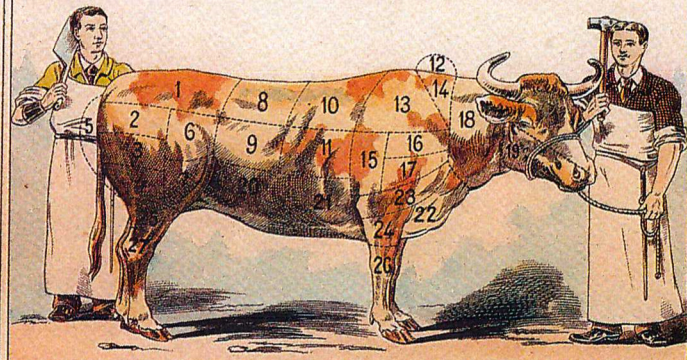

Elle croit enfin rendre un réel service à sa clientèle en lui offrant, en cadeau, un **tableau indicateur** des principaux morceaux avec leur dénomination en boucherie et leur emploi dans la cuisine. Outre l'avantage de suggérer des idées de variété pour les mets, ce tableau permettra de se faire servir exactement ce qu'on désire, vite et dans la mesure possible ; le service, si bien intentionné soit-il, ne pouvant, dans la presse du débit, entendre et répondre à toutes les demandes de renseignements. Il sera surtout utile aux jeunes cuisinières qui encourent des reproches, soit pour avoir mal acheté faute d'avoir su demander, soit pour avoir perdu du temps et elles ont dû attendre des explications. Dans tous les cas, ce tableau d'avance sa place marquée dans toutes les cuisines.

LES MORCEAUX DU BŒUF

- 1 - CULOTTE
- 2 - TRANCHE AU PETIT OS
- 3 - MILIEU DE GITE A LA NOIX
- 4 - DERRIÈRE DE GITE A LA NOIX
- 5 - TENDE DE TRANCHE (partie intérieure)
- 6 - TRANCHE GRASSE (id.)
- 7 - PIÈCE RONDE (id.)
- 8 - ALOYAU AVEC FILET
- 9 - BAVETTE D'ALOYAU
- 10 - COTES COUVERTES, COTES à la NOIX, DESSOUS DE L'ÉPAULE (intérieur)
- 11 - PLATES COTES
- 12 - SURLONGE (partie intérieure)
- 13 - POINTE DE PALERON
- 14 - TALON DE COLLIER
- 15 - BANDE DE MACREUSE
- 16 - MILIEU DE MACREUSE
- 17 - BOÎTE à MOELLE dans le PALERON
- 18 - COLLIER
- 19 - PLAT DE JOUES
- 20 - FLANCHET
- 21 - MILIEU DE POITRINE
- 22 - GROS BOUT
- 23 - QUEUE DE GITE
- 24 - GITE - GITE DE DEVANT
- 25 - id. - id. DE DERRIÈRE
- 26 - SOURIS
- 27 - GROSSE DU GITE DE DERRIÈRE

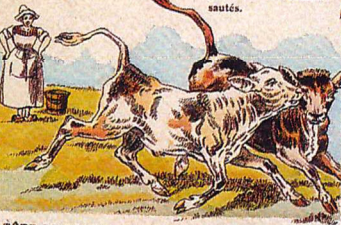
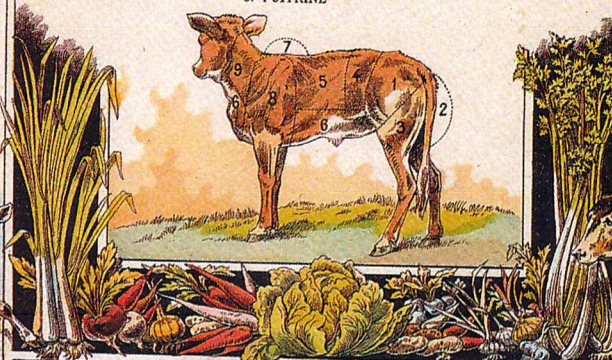

LEUR USAGE DANS LA CUISINE

- 1 - Bœuf mode extra - Roshif - Bœuf salé - Bouilli - Pot-au-feu - Tranches grillées.
 - 2 - Piqué de lard, en Bœuf mode.
 - 3 - Très bon Bœuf mode - Consommé - Jus de viande.
 - 4 - S'emploie surtout pour griller.
 - 5 - Roshif - Biftecks - Jus de viande.
 - 6 - Biftecks tendres - Bœuf en daube et à toutes sauces.
 - 7 - Pot-au-feu - Roshif - Bœuf braisé.
 - 8 - Châteaufort - Biftecks extra - Humstecks grillés - Aloyau rôti ou braisé - Grenadins - Escalopes.
 - 9 - Biftecks - Pot-au-feu gras.
 - 10 - Entrecôte sur le gril - Roshif à l'anglaise - Tournedos
 - 11 - Pot-au-feu gras - Bouillon pour corser les sauces.
 - 12 - Pot-au-feu ordinaire.
 - 13 - Pot-au-feu - Viande juteuse.
 - 14 - Bons usages, qualité ordinaire.
 - 15 - Bœuf en daube - Bœuf mode - Bœuf sauté.
 - 16 - Pot-au-feu maigre - Biftecks, 2e qualité.
 - 17 - Bouillon pour corser les sauces.
 - 18 - Pot-au-feu maigre, qualité très ordinaire.
 - 19 - En consommé, pour glaces de viandes.
 - 20 - Soupe aux choux, grillé après.
 - 21 - Viande bien entrelardée - Très bon bouillon.
 - 22 - Salé et fumé, remplace le jambon dans les légumes.
 - 23 - Bon bouillon.
 - 24 et 25 - Viande nerveuse - Bouillon très délicat - Getée.
 - 26 - Bon jas et Gelée.
 - 27 - Os à bouillon.
- AUTRES MORCEAUX -**
 LA LANGUE - à l'égarlate; ou cuite dans le bouillon, se sert avec une sauce servée.
 LES ROGNONS - sautés au beurre.
 LA QUEUE - en Hachepot ou frite.
 LA CERVELLE - sautée au beurre après avoir été blanchie.
 LE CŒUR - lardé et cuit à la façon du Bœuf-mode.

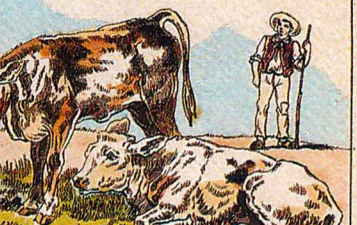
LE VEAU

1. CUISSEAU (cuisse de Rosette)
2. NOIX (partie intérieure)
3. CUISSEAU (derrière de Rosette)
4. LONGES & ROGNONS
5. CARRÉ COUVERT
6. POITRINE
7. BAS DE CARRÉ (partie antérieure)
8. ÉPAULE
9. COLLET

TÊTE DE VEAU - Au naturel; pauvre homme; poulet; marinade; en tortue; Financière; Vénitienne.

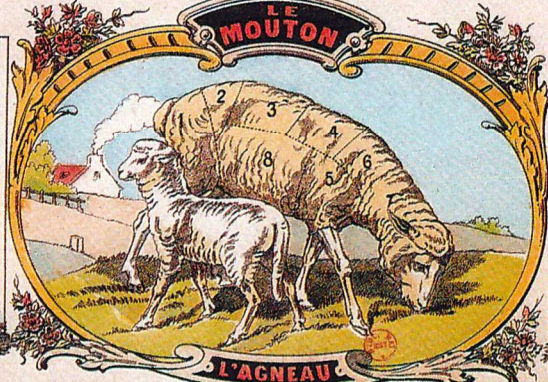
- 5 - Rôti - Côtelettes à la casserole - grillées et panées - sauce piquante - sautées aux champignons - maître-d'hôtel - braisées aux croûtes - en papillottes.
 - 6 - Blanquettes - à braiser - Veau Marengo - Tendrons à la Provençale; aux petits pois; farcis.
 - 7 - Ragôts communs - sert pour hachis et pour farces.
 - 8 - Épaule farcie - Blanquettes - Rôti 2e qualité.
 - 9 - S'emploie pour faire du bouillon de veau et du jus.
- OREILLES - en tortue - Financière.
 FOIE - bourgeoise - sauté.
 PIEDS - poulet - frites.
 CERVELLE - matelote; beurre noir; ravigote.

RIZ DE VEAU - Chicorée; oseille; petits pois; vol-au-vent. LANGUE - au gratin; à la Soubière; grillée maître-d'hôtel.

MOUTON & AGNEAU

1. GIGOT - 2. SELLE DE GIGOT - 3. FILET
4. COTELETTES COUVERTES
5. ÉPAULE - 6. COTELETTES DECOUVERTES
7. COLLET - 8. POITRINE

- 8 - Filet - rôti - braisé - filets mignons marinés - filets mignons aux champignons - filets mignons à la sauce piquante - filets mignons panés et grillés - Haricot de mouton - Carbonades.
 - 4 et 5 - Côtelettes - panées et grillées - au naturel - Soubière - braisées Jardinière, purée de marrons, etc., - sautées, garnies de pommes de terre - à la Financière, etc.,
 - 6 - Épaule - farcie; braisée; Haricot de mouton.
 - 7 - Collet - Ragôts.
 - 8 - Poitrine - grillée; grillées et panées; braisées.
- AUTRES MORCEAUX -**
 QUEUE - à la purée de lentilles - à la Soubière - à la purée d'oseille - garnie de concombre.
 ROGNONS - brochette - panés et grillés.
 PIEDS - Poulette - marinade - salade.

